

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

1848—1865 рр.

НА ТЛІ ТОГОЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМАГАНЬ
ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

Недокінчена праця

Д-ра Остапа Терлецького.

Видана редакцій Літературно-Наукового Вістника.

У ЛЬВОВІ 1903.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

Slav 5030.385

5030.385

Переднє слово.

Отсе, що тут друкуємо, се друга часть праці пок. Остапа Терлецького пн. „Літературні стремління галицьких Русинів“, якої перша часть була надрукована в „Житю і „Слові“ 1894—95 рр. У своїй статі „Остап Терлецький, Спомини й матеріяли“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том L, стор. 56—58) я вияснив, як звільна, ступнево складала ся та праця у покійника, переходила ріжні фази та перерібки, остатию безпосередно перед друкованем, коли то пок. Остап під впливом нагромаджених нових матеріялів зважив ся змінити свій первісний погляд на мале значіне 1848 року (він висловлений власне в тій частині, яку друкуємо далі, стор. 16—17), і для виясненя того значіня заглибив ся в історію того року (гл. VII у Ж. і Сл. 1895, т. IV), а далі в історію панщини та її знесеня, якої йому так і не довело ся скінчити. Занявши ся тою працею, що була відскоком від його первісного пляну, пок. Остап відложив на бік дальші частини своєї праці (розділи VII—XII), що вже були готові в тав. другій редакції і навязують безпосередно до розд. VI (Житє і Слово 1894, т. II, стор. 451). Сї дальші, недруковані доси розділи праці пок. Терлецького знайшли ся в його паперах, переданих д-ром С. Федаком бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка, і ми вважаємо своїм обовязком опублікувати їх у нашій Вістнику.

Загальний характер праці покійника, схарактеризований у моїй розвідці, лишив ся незмінений і тут: перевага розумованя над фактичною характеристикою й аналізою фактичних даних, досить обмежений круг використаних матеріялів, намаганє давати всюди готову будову, хоч ужиті матеріяли не давали для сього підстави, —

все те певно важні хиби. Та вони рівноважуться добрими прикметами: широким теоретичним освітленням справи і намаганням внести якоесь суцільне, критичне розуміння в ту добу нашого письменства (50-ті роки), що доси майже не була трактована таким способом, з висміхом хиба дуже загальної характеристики В. Коцовського „Огляд національної праці Русинів“ (Зоря 1887, ч. 20—21), яка зрештою була написана вже по зладженню отсеї праці Терлецького. Та коли перша половина отсеї недрукованої частини має сьогодні переважно лиш історичне значіння, як більше або менше вдатна проба літературно-історичної конструкції, то друга половина (розд. X, XI і XII, чи пак у нас V—VII), написана переважно на основі власних споминів, сучасних листів та розмов товаришів Терлецького, має в великій мірі значіння жерела першої руки, споминів та зізнань сучасника. Ся частина, написана по тім, як я читав працю Терлецького в тзв. другій редакції і не була мені звісна в часі писання студії про нього. Вона визначається значно живішим мальованням обставин і людей, реальнішим трактованєм річи; правдоподібно сюди війшов той „роман із життя молодіжи“, якого писанє заповідав мені Остап листом із Відня з д. 18 цвітня 1883 (Записки loc. cit. 48) і якого поодинокі розділи він читав у Січі, викликаючи ними загальний ентузіазм. На жаль, наш рукопис уривається на найцікавішій місці і заставляє щиро жалувати, що покійник не дотяг оповідання хоч до кінця 60-их років.

Іван Франко.

I.

Так розвивала ся і впала перша проба самостійних поривів літературно-народних між галицькими Русинами.¹⁾ Для самостійної праці в тодішній політичній системі не було місця; вона могла-б була утримати ся хіба лиш тоді, коли-б годна була йти опором против уряду і висших кружків відданого урядови духовенства. Але до того вона була за слаба; залежні від властей представники народнього руху швидко почули на собі їх тяжку руку і раді-нераді мусіли притихнути; літературне жите завмирало; гадка про відроджене народа на народних основах тратила ґрунт під ногами і здавалась пустою, безнадійною мрією. „Не грай ся золотов надієв, нам грузь орать, в болоті сіять“, сими словами поета мож би виразити положене, в якім знайшли ся молоді руські патріоти після своєї першої, невдалої боротьби.

Се вже само собою було дуже сумним фактом. Ще сумнішим було те, що їх противники не вмiли поставити нічого на місце їх змагань. Бо як політична система, що зробила їх такими як були, так і вони були сильні лиш в неґації і слабi до позитивної діяльности. В спілці з тою системою, а властиво в її службі вони могли звiвечити змаганя молодого покоління, вбити віру молоді інтелігенції в свої сили і підорвати в неї духа ініціативи; але піднести ся до власної діяльности не були годні, бо і в них дух ініціативи був підорваний, віра в свої сили вбита і лиш віра в силу уряду та верховодну систему сильна.

В тій вірі вони вирости, в ній протекла їх молодість і проминала їх старість; в ній вони дослужили ся почетом і пошанівку

¹⁾ Мова тут про упадок заходів «русської трійці» в початку 40-вих років, пор. Жите і Слово 1894, т. II, стор. 451. I. Ф.

і з нею віддавали й себе і свій нарід на услуги урядови, бо лиш він і його сила могла — так вони думали — виратувати від загибелі те, що ще остало ся з колишньої славної бувальщини народа. З сього становища і молодечі пориви Маркіянового кружка видавались їм небезпечними, бо дразнили ту могучу силу і вполювали їй недовіре до народа.

. А ся сила була, а бодай показувала ся, справді могучою. Вона вмiла в цілій монархії утримати мертвий супокій саме в таких часах, коли в цілій майже Европі всьо варило ся і кипило; а де, як у Галичині, і в її межі вривав ся несупокій і голосно віддавали ся небезпечні стремління, вона вмiла придавити не лиш слабенькі початки народнього руського руху — се би ще не велика штука, — але й революційну польську пропаганду, хоч правда, аж по довголітній, трудній і завзятій борбі. Вона немилосердно нищила всьо, що хоч би в далека заносило самостійною думкою і діяльністю, і була може ще страшнішою задля того, що на місце вбитого життя не ставила ніякого ничого життя, ніякої ничої ідеї.

На що-ж при таких обставинах могла придати ся самостійність думки й діяльності, публичне жите, здібність до ініціятиви? Хиба-ж не були вони навіть небезпечні вже задля того одного, що могли обернути ту могучу силу проти народности, яка і без того ледви дихала?

Але ось — повів мартовий вітер 1848 року і ота могуча сила похитнула ся і впала. Всьо пішло до гори ногами; урядова система, що так довго давила публичне жите, зникла; настала свобода політична. Що-ж з того? Хиба Русини вмiли користуватись нею як слід? Де були їх публичні діячі, а головна річ, звідки вони мали взяти ся? Що було живішого між ними, те або згнуло марне, або було застрашене і знеохочене, а гук і стук, з яким валив ся перед їх очима старий державний порядок, навіть ще більше придавив і приголомшив їх і вони в першій хвилі навіть не знали, що робити з „дарованою“ їм свободою. Давнішого опікуна, як думали одні, а гонителя, як думали другі, не було; він пропав десь під напором віденських барикад і патріотичного польського гарнідеру ві Львові. Але хто міг знати, що прийде на його місце? В німій страху ждала Галицька Русь завтрішнього дня. Бо лиш вона одна могла на тій колотнечі вийти лихо. Уряд усе таки, хоч з великим трудом і радикально переіначений, буркав ся за своє істнованє; але під боком Русинів як з під землі, у все-

оружі своєї сили виросла побита перед двома роками польська революційна пропаганда. Без найменшого заходу вона опанувала весь край і брала ся верховодити ним. Хоч побита вона не була пририта; а яка у неї здібність до самостійної діяльності, се вона недавно показала в своїй довголітній конспіраторській борбі. Сеї борби вона не виграла і не вона повалила урядову систему; але в тої борби вона вийшла вправлена до публичного життя, завзята, загартована, скроплена свіжою кровю мучеників за свої ідеали. Вона не була пририта і підкошена як Русини; знала чого хотіла і знала, як і де брати те, чого хотіла.

Що при таких обставинах мали діяти Русини? І хто з них мав стати до діланя? Вони не знали, отягали ся і мовчали. „Серед шуму польських гвардістів, серед численного в'їзду панів-шляхти і емігрантів цілої Польщі, завязала ся ві Львові вже й польська Народова рада, а Русини все ще отягали ся і не виступали на сцену, на якій до тепер в таким роаголосом панувала все Польща та Польща“, каже Дідицький. „Аж 19 квітня, т. в. цілий місяць після голосного, демонстративного вручення польської адреси, явила ся у графа Стадіона скромна депутація старших львівських Русинів під проводом крилошанина Куземського, складаючи до рук цісарського намісника Галичини свою петицію до Монарха, написану по німецьки.“¹⁾

Але навіть після публичного виступлення, коли вже можна було на певно знати, що старий порядок умер, у них немов два духи боролись: то рожеві надії на кращу будучність, то непевність і недовіре до себе самих і до нових політичних обставин. „Sind Sie den eigentlich mit den Gross-Russen eine und dieselbe Nation?“ спитав Стадіон руських депутатів.²⁾ Се вони могли в спокійним сумлінем заперечити — і заперечили. Але коли прийшло ся Головній Раді руській писати відозву до руського народа і треба було заявити публично, хто такий Галицькі Русини, куди і до кого вони належать, страх мало що не взяв гору над народним почутем. „Ми належимо до галицько-руського народа, котрий числить 2¹/₂ міліона“, вставили були редактори манифесту, і лиш на внесене і рішуче слово члена Ради Юліяна Лавровського признали ся, що

¹⁾ Дідицький Богданъ, Михайль Качковскій и совр. галицко-русская литература І. Львовъ 1876 стр. 109.

²⁾ Тамже, стр. 110.

вони частина 15-мільйонного народу малоруського. Лавровського за те уважали тоді Русином „крпким і відважним“¹⁾)

Здасть ся, що як би не безтактне та провокаційне поступуванє Поляків, то ледви чи рух між Русинами дійшов би був навіть до такого ступня, як се фактично стало ся. На кожний спосіб лиш Поляки тому винні, що сей рух прибрав таку рішучу антипольську ціху. Бо, як видно з поступуваня руських патріотів на славянськїм з'їзді в Празї, велика часть Русинів не мала великих симпатїй до тодішніх представителїв австрійського уряду і задля поступуваня уряду з Русинами в остатніх десятилітх не могла мати.

Поляків, а властиво польську партію акціі, зложеноу в дивної сумішки шляхетських і демократичних елементів, переворот політичний в Австрії заскочив також несподівано. Але вони думали, що переворот буде рішучий і тривкий і що тепер буде можна не лише відплатити всім тим, що посередно або безпосередно причинили ся до їх невдачі 1846 року, але й осягнути те, що перед двома роками не вдало ся. Тому то вони так завзято накинули ся і на захитаний уряд, надїючись сильним нападом зовсім звалити його, і на розбуджуваних Русинів, яких сподівали ся таким самим способом відстрашити від публичної заяви своєї народної відрубности. З початку їм се по троха удавало ся. Уряд був зовсім майже безсильний, а Русини бояли ся і сидїли тихо. Навіть після перших несміливих кроків руських вони своїм тероризмом сподівали ся заглушити смирні руські голоси, пускаючи про Русинів у свїт нечувані небиліці і клевети, якими страшили невинних людїй у краю і за границею, баламутили навіть самих Русинів, бо сї не маючи свого орґана, не могли публично відповідати і не вмїли в цілій тій масї хаотичних відомостей дїбрати ся до ладу. Аж 15 мая появило ся 1-ше число „Зорї Галицької“, хоча концесію на видавництво руської газети Ставропігія мала ще 16 марта! (Зоря Гал. 1848, ч. 1). Та конець-кінцем своєї цілі Поляки не осягнули. Навпаки, тим нападом, не перебираючи в способах, вони лиш роздразнили і звели до купи обі загрожені сторони, що хоч не мали для себе великих симпатїй, але для відверненя спільної небезпеки злучили ся разом. Сім способом уряд, тратячи ґрунт під ногами, знайшов у самім краю велику хоч непочату силу, на яку міг оперти ся

¹⁾ Тамже, стр. 112.

в борбі з польською партією руху, а Русини, маючи за собою уряд, знайшли сміливість виступити публично з заявою тих політичних і літературних переконань, за які ще недавно мусіли терпіти такі сильні переслідування.

Прихилиючись до Русинів австрійський уряд немов би сповняв слова Якова Головацького, якими сей при кінці брошури „Zustände der Russinen“ апострофував Австрію. „Справа Русинів не стоїть і в Росії добре“, казав Головацький, — „вони мало мають надії для своєї літератури і народности. Московітизм (der Moskwitismus) заливає все, і скарги на покривджене прав Малорусинів чути незвичайно часто. Як сильно Московітизм ширить ся коштом Русинів, можна бачити зі слів малоруських письменників. Централістичний російський уряд мусить кривим оком дивити ся на відроджене малоруської літератури, бо найбільша половина малоруських видань виходить під анонімами або псевдонімами... Вся надія малоруської народности і літератури лежить на Австрії, що кожду народність береже і боронить. Розумніші Русини розуміють се дуже добре. Помагаючи малоруській літературі Австрія могла би мати вплив і на Україну, як через своїх угорських Сербів має на Сербію, Боснію і т. д.; вона могла би знайти симпатії і на Україні. Про поміч для малоруської літератури з політичного погляду, про її вплив на Україну написав перед кількома роками єпископ Гр. Яхимович пропам'ятне письмо для урядового ужитку, яке ми несподівано дістали в руки і про яке уряд мабуть цілком забув. — Шляхтичі можуть справді багато надіяти ся від Росії, бо крім Угорщини ніде аристократія не має таких сильних плечий як у Росії.. ніде пан не може так безкарно збиткувати ся над своїми мужиками як там... Руські мужики знають, як поводити ся мужикам у Росії і тому вони тим вірніше держать ся свого цїсаря. З усього сего випливає само собою, що Австрія в розпочатім ділі освободження і піднесеня руських мужиків повинна далі поступати, розумієть ся, не нападаючи на національне житє, віру і язик народа. Австрія стоїть і держить ся забезпеченем житя ріжних народностей, вона стала сильною безперестанним толєрванєм вір і народностей; але і за кожде відступленє від сеї засади вона тяжко покутувала. Сій засаді повинна вона отже остати ся вірною і не повинна з давної дороги ані російською централізацією, ані пруською системою германізована, ані єзуїтськими

змаганнями католиченя дати ся звихнути. Галицькі Русини не стра- тили надії на Австрію. Австрія переконає ся наконєць много раз зложеними доказами про права вірних і чесних Русинів і признасть їм їх у школах і житю, в церкві й державнім уряді, як иньшим Славянам — бо Австрія понад усе, коли лиш сама за- хоче!¹⁾

Поступуванє уряду в часах революційної комотнечі у Відні а особливо ві Львові і в Галичині зробило на представителів русь- кого народа вражінє, що Австрія — „хоче“. Алїяє з таким мо- гучим спільником, яким усе таки був уряд, оживив троха руську інтелїгенцію; маючи задля свого положеня великий вплив на нарід, вона зроауміла, що може урядови в його клопотах стати дуже в пригоді і сподївала ся, що й уряд зі свого боку за її вірні услуги стане їй в пригоді. Вона набрала троха сьміливости і стала свої бажаня і потреби виповідати меморандами, депутаціями, ухва- лами Головної Ради руської. Вона домогала ся подїлу Галичини, сподїваючи ся сим способом забезпечити ся від польської переваги, домогала ся заведеня руського язика в народїях і середнїх школах руської Галичини і справедливого рїшеня селянського питаня, від чого очевидножкы залежала вся будучина галицьких Русинів.

Але перебуті недавно переслїдуваня, а також у великій часті власне теперїшна спїлка з урядом у значній степені затерли сьві- жість і енергію руських народних стремлїнь. Невеличка в порів- наню з рештою інтелїгенції горстка людий, що викликала і утри- мувала попередній рух, підкошена довголітнім переслїдуванєм, стала ще меньшою; одні повмирили або пропали марно, иньші зо- всїм знеохотились і притихли, а нових прибувало дуже, дуже мало. Гадки — давнїше, здавало ся, такі блискучі і сьвітлі, тепер блїдли і меркли і не робили вже такого вражіня як перше.

А спїлка з урядом, хоча з одного боку улєкшувала борбу з польськими претенсіями, то з другого боку не позволяла висту- пати руській інтелїгенції рїшучо в таких справах, що для руського- народа в Галичині були животними, а власне в справах селян- ських. Замість підтримувати і розвивати далі розбудженого у му- жиків духа самодіяльности, представителі руської інтелїгенції радше

¹⁾ Hawrylo Rusyn (Як. Головацький), Zustände der Russinen in Ga- lizien. Jahrbücher f. slav. Literatur 1846, стр. 378, 379.

старали ся його приспати, проповідуючи йому і в церковних проповідях і на окружних зборах повітових руських Рад і в Зорі Галицькій, аби в усім спустив ся на розум, ласку і добру волю уряду. „Богато тепер між народом таких, що його зводять, що йому богато говорять про права чоловіка, але тим меньше про обовязки чоловіка, народа. Але розумно християнський чоловік каже на се: Най лиш кождий робить те, що повинен, підданий най буде послухним, а начальник най дає розкази“...¹⁾ В сих словах, які в 1848 році сказав один руський патріот на проповіді в Коломиї, зложена вся суть поглядів руських на відносини народа до уряду.

І самі представителі руські так само робили, бо в політичних справах, винявши, як сказано, відносини до Поляків, не виходили ніколи з під руки уряду. В рішаючих хвилях вони бояли ся, а бодай не могли відважити ся стати по стороні народа; і мнимої інтерес „висшої політики“, яка на ділі була дуже невисокою та тісною, і вихованє, якого головною основою був, як відомо, сліпий послух урядовим розказам, веліли їм оглядати ся на те, що уряд скаже і хоче, а не на те, чого хоче нарід. Лиш раз обізвав ся в Зорі Галицькій сміливіший голос чоловіка, що здоровими, мужичими очима дивив ся на справи народа,²⁾ але то був голос у пустині і пропав без сліду. Задля того поступуванє їх було дуже слабодушне, неенергічне, двозначне. Так наприклад у справі, чи за знесенє панщини має платити ся відшкодованє чи ні, вони в віденській парламенті покинули руських селян; селяни, між якими віданачив ся Капушак своєю різкою бесідою, що зробила велике вражінє, самі мусіли боронити свою справу; при голосованю руські інтелігенти не могли відважити ся сказати ні сьак ні так і здержали ся від голосованя.³⁾ А про те вони всюди виступали яко

¹⁾ Nazarewicz Anton, Predigt bei Gelegenheit der am 7-ten December 1848 in Kolomea abgehaltenen Danksagungsfeier für die in Italien durch die k. k. österreichische Armee erfochtenen Siege. Lemberg, 1849 стр. 4. — Дивись также бесіду Р. Моха на вічу окружнім у Дрогобичи 1848, і Зорю Галицьку з р. 1848 (політичні статі) особливо: „Бесіда підчас фестину народового руского, одправленого въ Станіславові дня 30-го мая 1848 говорена Григорієм Шашкевичемъ парохоім Угрынѳовскимъ“. Зор. Г. 1848. Ч. 15. 17.

²⁾ Зоря Галицька 1848. Ч. 13. Герей Никола: Зъ водки взяли ся ланы и паны.

³⁾ Officielle stenographische Berichte über die Verhandlungen des österr. Reichstages з року 1848.

природні проводирі народа, жалували ся, коли селяни вибирали на депутатів не Русинів з інтелігенції, старали ся в бесідах, голошеннях перед народом, усіми силами повискати його довіре в тім переконаню, що ніхто не годен так добре боронити інтересів народних, як вони.

Се було по часті справедливо. Бо вони були все таки ще найживіща частина народа; від довшого часу вони змагали ся вияснити собі свої відносини до народа, пізнати його потреби і способи, як їх заспокоїти. Не багато вони тому винні, що їх змагання не принесли сподіваного пожитку. Тай зрештою не вони одні показали ся в 1848 році політично недозрілими. Всім австрійським народам — винявши хиба одних Мадяр та Поляків — не ставало тої політичної дозрілости і внутрішньої моральної сили, яку дає лиш довголітнє уживанє свободи в публичнім житю. А руській інтелігенції мусіло її не ставати тим більше, бо вона була ще дуже молода і невелика, розвивала ся під обставинами попросту убійчими, була вбога і залежна і перший раз виступала на публичну арену. В тій страшенній замішанині та колотнечі, серед якої вона несподівано опинила ся по довголітній гробовій тишині, тяжко було не стратити рівноваги.

Коли про те не скриваємо правди і показуємо ті фактичні помилки, яких допустила ся руська інтелігенція в тім році, то лиш тому, бо хочемо показати, що инчою вона не могла бути і що 1848 рік в історії розвитку руської інтелігенції не становить ніякого перелому і не лишив по собі майже ніяких слідів. Усьо, що того року робило ся, робило ся з відповідним шумом, маніфестами, проклямаціями, депутаціями, голосними бесідами і агітаціями. Неприхильність польська додавала тій роботі устами польських депутатів у Відні і польської журналістики ві Львові та за границею ще більше розголосу. В часах революційних не беруть ся слова на вагу. Сей шум і розголос причинив ся може до того, що й руська інтелігенція уважає рік 1848 якимсь переломом у своїм житю, від якого починаєть ся новий період народнього руського житя.

А тимчасом сей рік лиш на хвильку здійняв заслону з неї і показав, якою вона виросла під впливом попередніх історичних обставин і якою була в даній минуті. А була вона такою, що при найліпшій волі не могла розпочати нової ери в руськім житю. Еманципація простого народа не була і не могла бути її ділом. Вона була ділом самого селянства, того величезного значіня, якого

серед революційної завірюхи набрав селянин і яке його в моральнім і матеріяльнім відношеню вивело так високо наперед, як іще ніколи.¹⁾ Але навіть використати освободження селянства в інтересі духового відродження народа руська інтелігенція не була годна, хоча з початку заносило ся на поважну літературну працю, а політична свобода оживила була під крилами уряду приморожені її патріотичні надії. Журналістика руська з сього року, заложене Галицько-Руської Матиці, бесіди говорені при заложеню сього товариства і наукова розправа Якова Головацького показують, що руська інтелігенція старала ся використати прихильні обставини на те, аби перепровадити головні гадки Маркіянового кружка. З усього майже сеї діяльності віє теплий і прихильний для селянства дух; його просвіту кладуть основателі Матиці своєю головною метою; тай руську літературу хочуть розвивати так, аби вона не стала чужою руському селянинови, але була виразом духового життя інтелігенції і разом із тим лучила те жите з житєм селянина і новому поколію освіченого селянства передавала результати загальної науки і літератури. Тому вони приймають селянську бесіду як язик для своїх літературних праць; Микола Устіянович у своїй прекрасній промові, а Яків Головацький у своїй Розправі о язиці южно-руським рішучо стають по стороні народного язика.²⁾

Але й тут тяжко розпізнати, о скілько і у кого се народне змаганє виходило з внутрішнього переконання, а о скілько і у кого було впливом політичних обставин, небувалого доси значіння самого селянства, а крім того й спілки з урядом, який рішучо заявив був, що инчого крім народнього стремління боронити і підпирати не буде.³⁾ Тай без того навіть на з'їзді письменників руських ві Львові, які оснували Матицю, можна добачити, що сеї селянський напрям у літературі знаходив противників; в комісії, що мала рішити питання, яким язиком писати, відзивали ся голоси проти народнього язика; і тому Устіянович немов перечуваючи, що сі голоси наберуть колись великої ваги й значіння, наперед з натиском застерігає ся проти уживаня инчого як лише народ-

¹⁾ Moriz Ritter von Ostrow, Der Bauernkrieg vom J. 1846 in der österreichischen Provinz Galizien, Wien 1869. стр. 94—100.

²⁾ Я. Головацький, Историческій очеркъ основанія галицко-рускои Матиці. Въ Львові, 1850.

³⁾ В. Дѣдицькій, Михайль Качковскій.

нього язика в літературі. На тепер велике значінє, яке народні маси дістали через революцію, очевидний факт, що лиш ті народні маси давали змаганням інтелігенції руської реальну силу і вартість, не дали анти-народньому напрямови розвинути ся і перемоги напрям репрезентований товаришами Маркіяна Шашкевича. Але труднощі, які стрічали літературні змагання, відчували навіть найенергічніші діячі 1848 року; се відбивало ся в їх бесідах і поступках. Михайло Куземський у вступній промові при заложеню Матиці сам признає ся, що за-для обставин попередніх літ руська інтелігенція приступає до ділання слабо приготована; Устіянович накликає шляхів до щирої і сердечної служби народови пригадуючи, що „свобода як відданиця не віддає ся каліці або слабому чоловікови, лише здоровому і сильному“.¹⁾

А загал інтелігенції розкиненої по селах і місточках, до остатньої хвилі без провідної думки, без програми, що поодиноких людей лучила би в сильну, одностайну партію, без проводирів, які би їх поступуваню дали певний і ясний напрям, дуже слабо відчував і розумів властиве значінє цілого народнього руху. Загальна колотнеча і замішанина революційна і влучений з нею народній рух дали особисто кождому з руської інтелігенції, особливо сільським духовним, незвичайний і зовсім несподіваний вплив; вони були посередниками між народом і урядом; нарід видів у них у переважній часті своїх природних заступників перед урядом і пануючими верствами; уряд, що ще до недавна трактував їх en bagatelle, тепер схлібляв їм на позір і просив їх помочи, коли треба було вплинути в якій справі на нарід і успокоїти його, особливо недопустити його до активного виступленя проти шляхти. Се дуже вивело їх у гору, дало їм незвичайну самосвідомість і виробило в них переконанє, що вони самі собою велика сила, з якою треба числити ся. Діставши таким легким коштом політичний вплив, вони думали, що так само легко зможуть його утримати; вони не прикладали ніякої праці зі свого боку, аби скріпити се становище за собою, використати його як слід і обернути на користок народа, хоч вони безперечно в переважній часті щиро любили свій нарід і були добрими патріотами. Але весь сей наглий переворот позавертав їм троха голови. Вони не знали що діяти, за що руки зачепити і думали, що так як їх самих історичні обставини без най-

¹⁾ Я. Головацькій, тамже.

женчого заходу з їх боку підіймили, так само вони й увесь нарід підіймуть і зроблять незалежним, що все те зробить ся якось само собою. Задля того не маємо чого дивувати ся, що навіть у такім горячим патріотичнім часі вони мало змінювали своє житє і набуті давніше не-народні привички і що Гинилевич зі славянського з'їзду в Праги мусів писати до своїх крайнів,¹⁾ аби вони не говорили між собою по польськи, а лише між собою і з дітьми по руськи, аби вчили ся добре руського язика, бо прийде може до згоди з Поляками і тоді Русини мусіли би стидати ся, як би маючи забезпечену рівноправність народню не вміли по руськи і не говорили по руськи. Де-ж почуте народне проколювало ся троха сильніше, там воно вноді проявляло ся доволі оригінальним способом, який лиш тоді зможемо зрозуміти, коли собі пригадаємо, що руська інтелігенція була вихована не лише в дусі послуху урядови, але і в дусі шляхоцькім, панськім, отже й проблизки народньо-руського руху мусіли носити на собі печать обох сих впливів. Доволі вірний образ таких патріотів подав Шехович у своїй зрештою маловартній повісти „Попадянка і попадьо-Графянка“, написаній на тему 1848 року.²⁾ На першу звістку про революцію отець Петро Андрієвич їде до міста і порадившись з ц. к. старостою купує до своєї хати нові меблі, фортеп'ян, аби таким способом показати і зверху те висше становище, на яке революція піднесла руське попівство. По думці о. Петра Андрієвича руське попівство має тепер стояти на сторожі інтересів уряду і руського народа; має бути головним представником народа і боронити його; має заступити місце аристократії в суспільнім і духовім житю. Се дає духовенству велике значінє; виступаючи в своїм житю з відповідним блиском воно мусить показати, що зрозуміло своє положенє і стоїть на висоті свого нового завданя. А хоча такі нові встанови дуже не подобають ся старосвітському сусідови о. Петра, неприступному для впливів духа часу, то чародійний їх вплив показує ся навіть там, де його ніхто не сподівав ся, бо як завважила донька о. Петра, Анна Петровна, навіть слуги ведуть себе пишніше, від коли почули голос фортеп'яна. Між гістьми о. Петра гадки про його реформи неоднакові; декотрі, як сільський учитель,

¹⁾ Лист Гинилевича з Праги 1848 р. надрукований в газеті „Дзюло“ з р. 1884.

²⁾ Шеховичъ, С. Попадянка и Попадѣ-Графянка, Повѣсть. Львів.

під впливом демократичного духа часу припущений до сьвіжо ушлюбленої хати руського аристократа яко гість і утрактований склянкою кави, думає, що головну увагу треба звернути все таки на просьвіту, без якої і нові меблі не багато принесуть пожитку. Але він не міг инакше говорити, раз тому, бо сам був учителем народнім, а надто й тому, бо як признав ся, дав ся був звести перед роками демократичними ідеями польських революціонерів, ходив з ними „в народ“, агітував, убрав ся по мужицьки, молотив із мужиками і аж на еміграції в Парижі, вчитавши ся ліпше в книжки і пізнавши властивого духа часу пізнав, що хто любить руського мужика, мусить сам стати Русиною і дбати передовсім про народню просьвіту. За те иньші гості, як Федір Дмитрівич, здаєть ся комісар при „циркулі“, похваляють вправді по часті і просьвіту і меблі, але передовсім кладуть вагу на те, що полівству і загалом інтелігенції руській не слід входити в велику і близьку компанію з мужиками, що треба тримати ся від них з далека, хоч чемно, не припускати мужиків до себе за близько і не затирати ріжниць стану. І від просьвіти він не багато надіє ся, бо аби нарід просьвітити, треба би хйба самому вперед зовсім омужичити ся... А де-ж образованому Русинови, ще до того комісареві циркулярному, мужичити ся!

Навіть демократичний дух 1848 року не міг отже затерти між письменними Русинами того відчуженя від простого народа і тих шляхоцьких поглядів на жите народне і на їх положенє в народі, які вщепив у них час попередньої реакції і шляхоцька атмосфера, в якій мусів жити і ровивати ся кождий Русин тодішніх часів. Навпаки; ті шляхоцькі погляди були дуже сильні і навіть любов до народа й патріотизм відливали ся переважно в формах і дуєі шляхоцькім.

Лиш неминуча конечність, в яку поставив був усіх наглий політичний переворот, дала на хвильку перевагу колишньому кружкови Шашкевича і його мужицьким ідеям; а по часті также повага і заслуги людей того кружка причинили ся троха до того, що противний напрям, хоч сильний, не маючи таких здібних людей, уступив на часочок.

Ся баламутна неоднаковість у поглядах руської інтелігенції не мала навіть як вияснити ся. Всі сили пішли на справи політичні, а в тих інтелігенція не мала вільної голови. Лиш у справах з Поляками вона могла виговорити ся свобідно, але й тут ді-

яльність її не мала позитивних результатів, бо до них не допустив уряд. Поділ Галичини лишив ся *rium desiderium* Русинів. В шкільних справах уряд обіцював багато, але нічого не зробив, ба Полякам удало ся навіть повискати від міністерства декрет з 29 вересня, „аби в очікуваню вишого видосконалення руського язика і заким прийде до поділу руських і польських частий Галичини, запровадити без відволоки язик польський по гімназіях і в Львівській академії“ (Зоря Гал. 1848, ч. 29.). Русини протестували проти того і вислали окрему депутацію до Відня; навіть Чехи обстали за Русинами і казали в своїм органі, в Пражських Новинах: „Чекати аж видосконалить ся язик (а то багатий малоруський), а відіймати йому школу, то значить учити кого плавати на суші; а що до розділу польської і руської части Галичини, то значить показувати комусь грушки на вербі“ (Тамже). Грушки на вербі! от увесь результат підмоги, яку давав уряд Русинам славного 1848 року, коли він ще найскорше був склонний до народніх концесій.

А літературна і наукова діяльність, що одна могла вияснити суперечні питання, розширити і укріпити погляди проводирів між ширшою публікою і дати руському житю тривку основу, була така слаба і міра, що навіть не встигла збудити для себе живішого інтересу. І вона перенята була наскрізь політичними змаганнями того року і крутила ся коло відносин народа то до уряду, то до Поляків. Поезія була властиве віршованою публіцистикою політичною, але і то не піднесло її вартости; бо коли сама властива публіцистика не дуже була смачна, то ще несмачнішою була вона в поезії. Порівнане Поляків із вовком, а Русинів із бараном¹⁾ не конче йшло під лад національній гордості і самосвідомости, яка устами того самого автора в поезійці „До Черемшлян“ каже:

„О честні діти, праві сини Руси!
Сьвятої Руси — Руси возлюбленної;
Пред лицем Вашим враждебні союзи
Щезнут як цїтьма в згари полуденної;
А як не згине насильність толпава,

¹⁾ Див. Николи зь Николаєва (Устияновича): Вовк, баран, лись. Зоря Гал. 1848. Ч. 6.

Як розіллєт ся терпливости мїрка,
 Знайде ся скоро козацкая слава,
 Знайдем Богдана, знайдем Владимирка,
 І поспитаєм: „Чия ту землиця?
 Чия ту мати? чия ту столиця?“

(Зоря Гал. ч. 12.)

„Двоговор“ Луки з Ракова, в котрїм Сень (Русин) надїв ся, що Андрїй (уряд) оборонить його від Павла (Поляка) і pomoже прийти до гаразду:

„Під Андрейом мї городи,
 Тото чоловічок чесний;
 Ми си прийдемо до згоди;
 От вже-м сїяв тої весни,
 Тай хату си відбудую;
 Він ми ще сам допоможе...
 Сварити ся не требую,

А бити ся, хрaнь мя Боже. (Зоря Гал. ч. 28.) —
 показує хіба політичну наївність автора; а про поему „Братям Галичанам“, то вже нічого й говорити. Ось уступи із неї:

Гей кто Русин, весели ся!	А Ракузів рука сильна
Покинь смуток,	Русь боронит,
Отри сльози,	Нашій вірі
Не жури ся!	Єсть прихильна.
Ще Бог ласкав Галичаном:	Хотяй Галич розвалив ся,
По Дністрєви,	Но за тоє
Коло Буга,	Львів городок
І над Сяном.	Засилив ся.
Ще не згбло руске слово	І тут нині людьми правлят
Так нам милє;	Архієрєї
Ще го чути	С крилошани,
Наоколо.	Бога славлят.

Навіть поважнішим троха поезїям Гушалевича¹⁾ й Устїяновича²⁾ в сього року можна признати лише дуже релятивну вартість,

¹⁾ Гушалевичь Иванъ, Стихотворенія. Въ Перемышля 1848 і його поезїйки в Зорі Г. з 1848 р.

²⁾ Устїяновича поезїйки в Зорі Г. з 1848 р. »До Зори Галицкои« Ч. 14 і инчі.

бо й вони мало збагатили собою літературу і свідчили більше про добру волю письменників. Старші „ветерани“ літературні або справді пристаріли ся, або виписали ся і не мали нічого нового сказати; повторюване давніх мотивів нудило; нових письменників не було.

Таке було публичне і літературне життя 1848 року, така була тодішня руська інтелігенція. Річ очевидна, що про яку-будь нову епоху тяжко при таких обставинах і говорити. Інтелігенція руська не доросла була до висоти положення, в яке її поставив політичний переворот, бо обставини, серед яких вона виростала і про які ми вгадували в попередніх розділах, не дали розвинути ся ані самостійним політичним характерам, ані самостійній руській думці й літературі.

Так само зазначили ся часи по 1848 році в розвитку руської думки й інтелігенції і загалом руського життя. Те, що прийшло по 48 році, було ще сумніше, бо нездібність інтелігенції до живого діла показала ся ще виразніше. Скоро революційний рух проминув, і уряд поборовши і знищивши революцію не потребував уже помічників і міг стояти на своїх ногах, зараз і рожеві надії Русинів на урядову поміч почали тратити реальну підставу. Правда, уряд не відразу відсунув ся від Русинів і не відразу Русини спостерегли перемену політичного положення. З початку навіть усьо йшло давнім способом. Аліяне із урядом по давньому підтримував сьміливість і самосвідомість руських представників, особливо в відносинах до Поляків. Так у статі „О язичѣ рускимъ“ Зоря Галицька (1849, ч. 3, 4) енергічно домагає ся заведеня руського народнього язика ві всіх школах і урядах руської половини Галичини. „Нарід руський, каже вона, єсть тут первобитний і найчисленнійший і хоч не хоче відіймати замандрованим до руської Галичини чужим людям, Німцям, Вірменам, Полякам і Жидам, приналежних їм політичних прав, але де йде о язык закладів народних, той у кожного первобитного народа іпо один бути має. В кожній справі більшість становить суд і право; отже так і у нас на Руси наша більшість право за собою має. Відкладати запровадженє руського язика до шкіл і урядів, аж більше образованим буде, значить обіцяти господареви його власну рілю повернути аж тоді, як запоможе ся! — Ба, а коли-ж і на чім-же запоможе ся, коли свого

власного ґрунту не буде уживати? Така обіцянка сходить на сьвідому пригадку: Обіцяв пан: кожух дам; тепле його слово!“ А в статі: „Як тепер стоїть справа наша галицько-руська“ каже автор: „Як до того прийшло, що Русини учені, пани і міщани улягли польщині, але то не всі ще, то прочитайте собі Пани Поляки проєкти свої і права польські на вигублене Русинів; колись ви насилем чинили нас Русинів Поляками, а тепер сила наша! — і того далі вже не докажете.“ (Зоря Гал. 1849, ч. 9)

„Наша хата, наша більшість! а в демокрації чого більшість народа захоче, тото має бути правом.“ (Тамже, допись зі Львова з 28/16 січня). Наївні надії на уряд виражали ся нераз досить дитинячим способом, і то навіть у важніших публичних заявах, як наприклад у посланію Головної Ради Руської зі Львова до Народу руського в Угорщині: „Слава Богу Ієсусу Хрісту!“ каже Головна Рада, „...Богъ щедротъ возбудилъ добротливого царя Фердинанда позрѣти на кривды, котрї неповинне повосилисьмо; той помилова и воздвиге насъ; ѡнь освободивши нарѡдъ ѡтъ паньщины и всякихъ данинъ пѡдданьчихъ, спасе насъ. Але лучило ся, яко царь добротливий занемогль; тогда постави молодого своего улюбленного братанка Францѣшка Іосифа царемъ въ мѣсто себе, — въ немощи бо его стало ся владѣніе такъ многими народами надъ силы утяжливимъ — и усунуль ся самъ въ супочинокъ. Тогда вступивши на престолъ молоденькій, хорошій, добрый царь, а звѣдавши ся о насъ и о недоли нашой рече, прїязно: Русинамъ моимъ подобаєть бути знову Русинами, языкъ рускій красний, а я съ Русинами по руски розмавляти хочу, а кто не буде зъ ними по руски добре бесѣдити, не будетъ ничимъ въ земли ихъ и невоспрїимєть достоиньства. И въ школахъ подобаєть токмо по руски учити ся и обучати, и Бога най хвалять языкомъ рускимъ, бо Русини люде богоговѣнни и цареви вѣрни, про тоє милую ихъ“... (Тамже ч. 59.)

Що-ж з того, коли всі ті надії якось не сповнялись, а сьміливість руських заяв мало кому імпонувала, бо не мала за собою ніякої реальної сили, про яку й самі політики руські не дбали, бо сила їх був — уряд. А уряд, хоч дуже ласкавий і для Русинів поблажливий, збував їх по найбільшій часті лише солодкими словами, а реальних концесій давав дуже мало і дуже невзначні. Дуже мило Русинам було слухати слова сказані руській депутації в Оломуцу, що вони „займуть приналежне їм місце між народами ав-

стрійської держави“ (тамже ч. 11), або коли намісник Голуховський 1849 року при сьвяткованю першої річницї звесеня панщини виїшовши на балькон губерпаторського двірця промовив до зібраного перед двірцем народа по руськи: „Слава нашому Цісарю, а многая літа руському народови“ (тамже ч. 39), або коли той сам намісник у честь руської депутації, що прийшла в день цісарських уродин вложити перед ним заяву зичливости і вірности для монарха, дав обід і випив руський тост „на гаразд руського народа“ (тамже ч. 70). Висланників Руської Головної Ради міністерство приймало дуже ласкаво. „Наші справи в Відню добре стоять, ...вис. міністерство ко руському народови доброжелательно розположене єсть“, писали вони до Зорі Галицької. Бах приймав їх дуже чемно, Шварценберг сказав, „що правительство по тих доводах прихильности і вірности народа руського для Русинів усе можливе учинити должно“. При розправах над визволенєм ґрунтів мужицьких і над новою організацією Галичини „маєм спосібність наочно переконати ся, як міністерство боронить нарід наш напроти покривдженя і як міністерство народови руському спріяє і добре учинити хоче“, писали руські висланники (тамже ч. 80).

Але кінець-кінців із тої муки мало було хліба. Що комендант Львова генерал Гамерштайн дозволив „во взгляду на вірний спосіб мисленя руського народа“, не вважаючи на воєнне положенє Головної Радї Руській ві Львові і окружним Радам руським сходити ся й далі на наради (тамже ч. 7), се не богато значило, бо не лиш рівночасно розв'язано деканальні і сільські руські ради, але й наради Головної Ради не мали значіня. Ще менчу вартість мав дозвіл на утворенє баталіона руських стрільців у народнім строю (тамже ч. 29). В часах воєнного положеня се була зовсім дитиняча забавка, особливо задля того, що командант баталіону і переважна часть офіцерів були Німці. Що-ж до шкільництва, то тут концесії були дуже мірні. Заведенє польського язика викладового міністерство відкликало, то правда; але натомісь „аж до часу, поки руський язык виобразує ся“, заведено німецький язык, а руський язык зроблено лише предметом обовязковим для учеників (тамже ч. 29). Провізоричний декрет до обох консисторій з 4 лютого 1849 р. заявив: що є перешкоди до запровадженя руського язика яко викладового в школах, бо не стає руських учителів і книжок і молодіж не знає руського язика; най отже консисторії зайнуть ся щиро курсами препарандів. В школах народних має

бути руський язык; у школах головних німецький язык, поки руський виробить ся (тажже ч. 17). Народні і головні школи в руській Галичині перейшли під руську консисторію (тажже ч. 71). Але за те декрет міністеріяльний в 12 вересня 1850 запровадив у Галичині аж 5 польських гімназій (в Бохні, Тарнові, Санчу, Ряшові і Кракові), а ані одної руської, лише у гімназіях руської Галичини запровадив руський язык як обовязковий предмет для всіх учеників (Зоря Гал. 1850, ч. 83). А хоч і сей декрет не довго удержав ся, як загалом усі міністеріяльні декрети тодішніх часів, то все-ж таки на Русинів таке поступуване уряду мусіло зробитися прикре вражінє, а то тим більше, що „доси преподавали ся предмети богословія для руських і латинських слухателів окремішне по семінаріях; по приказу же міністеріяльним соединили ся дня 21 січня 1850 слухателі обох обрядків і предмети всі, а з тим і герменевтика, которую доси крил. Геровський по руськи преподавав, кромі одної пасторальної, по латині преподають ся“ (тажже ч. 8). Аж пізнійше декретом міністеріяльним в 17 лютого 1850 установлено тимчасово провізоричну руську суплентуру для догматики (тажже ч. 30).

Проти сього поступенного усуваня руського елементу не багато важко теоретичне основанє єпископства в Станіславові (тажже ч. 83), основанє 20 стипендій для Русинів по сто ренських (тажже ч. 83), або дозвіл на отворенє руської читальні в Львові (тажже ч. 47). А уділенєм похвальних листів для Куземського, Григорія Шашкевича і Литвиновича, та уділенє Куземському комтурного хреста ордена Франца Йосифа (тажже ч. 77) здасть ся, і самим сим трьом руським діячам дало до пізнаня, що на сьому концесії для Русинів кінчать ся.

Бо урядова політика йшла своєю дорогою і мала свої відрубні цілі, які старалась осягнути не оглядаючи ся на те, чи від того її спільникам буде тепло чи холодно. Чим більше уряд ставав знов паном положеня, чим більше увільняв ся від зобовязань, які на нього вложило було клопотливе і прикре положенє 1848 року, в тим прикріще положенє приходили представителі руського народа. З кождою дниною і в тій мірі, як успокоювались розгойдані хвилі народних мас, вони ставали чим раз менче потрібними урядови, і тратили через те для нього політичну вартість, бо те, що їм давало реальну силу перед урядом, не було вже небезпечним. А не маючи в своїх змаганях на кого инчого оперти ся як лиш на уряд,

не маючи ніякої внутрішньої, від уряду незалежної сили, яка-б могла заступити місце урядової помочи, вони трималися й далі уряду і ставали чим раз більше залежні від нього. Аби хоч як будь ратувати себе від цілковитого політичного упадку, вони стали потакувати урядови навіть там, де він очевидно йшов проти руських інтересів. Так замість прихильного їм або хоч безсторонного чоловіка Русини скоро побачили в губернаторській двірці графа Голуховського, який, як каже Вальтер Рогге, „ненавидів Русинів, так сказати, подвійно, раз яко Поляк, а другий раз яко шляхтич“. А про те Головна Рада Руська на засіданню 26 січня 1849 постановила вислати до нього депутацію, аби йому „іменем Ради і Руського народа честь віддати“; депутація „привитала го щире і сердечне, бо го знаємо яко чоловіка справедливого, з єго слів всего доброго можемо ся сподівати.“ Окрім того на засіданню 29 січня Рада Головна постановила „Єго Величеству за іменоване п. Голуховського начальником краю подяку зложити, що умів для краю вибрати чоловіка здатного і безсторонного на начальника“ (Зоря Гал. 1849, ч. 9.). А тимчасом граф Голуховський поквапив ся показати свою безсторонність перед усім тим, що 12 липця 1849 уповажив окружні власти політичні до уживання насильних способів проти селян, коли-б вони не хотіли добровільно робити папашнива і то ледви рік по знесеню панщини і ледви два місяці по тім, як з балькону губернаторського двірця підносив тост „на многая літа руському народови!“ А хоча сей наказ із порученя ради міністрів 31 липця відкликав, то все таки показав тим, чого від нього можна сподівати ся (тажже ч. 63). — Про шкільні справи ми вже згадували. І тут Русини попадали в чим раз більшу і безнадійну залежність від уряду, а все таки не бачивши нічого виходу для себе потакували йому. Коли Presse в 291 числі з 30/11 1849 подавши відомість, що міністерство просвіти рішило, аби науку догматики для руських богословів викладати по латині, сказала, що Русини в тім рішеню бачуть покривдене рівноправности і що через се стали недовіряти, то Зоря Галицька в 100 числі застергла ся виразно проти сього. „Русини як вперед так і тепер сильно тримают з правительством. і завірюют му цілком, бо лише від него исполнення своїх желаній надіют ся“ (тажже ч. 100). В октройованій конституції з 4 марта 1849 поставив уряд такий високий ценз виборчий (500 р. річного податку до 1 палати, 5 р., евентуально 10 р. до 2 палати), що се очевидно кривдило інте-

реси руського народа. Куземський на засіданню Головної Ради 18 мая звернув на се увагу і Рада ухвалила просити зміни (тажже ч. 41), але се не багато було би помогло, як би ціла ся конституція не була лишила ся лиш на папері.

Та все таки ся чим раз більша залежність від уряду, почуте своєї безпомічності перед ним, та безплідности своїх заходів будило і між Русинами глухе невдоволенє, що сям то там, так скавати, мимоволі проривало ся на верх. Воно прориває ся наприклад у заяві, якою Зоря Галицька заперечувала звістки при бурливе засіданє Ради Руської з 16 марта 1849, де заступник голови, Борисікевич, критикував тільки що наведену конституцію (тажже ч. 23). Була чутка, що в тій критиці Борисікевич „оказував опір правительству“, що задля того був арештований чи до віддаленя зі Львова завізваний, що Рада Руська розвязана, бо критику Борисікевича приймила „громогласними похвалами“. Чутку сю Зоря називає неправдивою, але додає, що „не згоджуємо ся з Борисікевичом, що в тій конституції вже рішено не ділити Галичини, але згоджуємо ся, що будуть Русини завше на дорозі правній поступати“ і признає, що критика, отже й невдоволенє було, хоч може не в такій формі, як оповідали звістки. Невдоволенє, хоч затанє, показує ся і в сатири Луки Данкевича „Надгробное картї в 4 марта 1849“, що хоч написана в тих часах (1851 р.), помещена була аж в 1865 р. в станіславівській рукописній ученицькій газетці „Зірка“ і звідси передрукована І. Франком у Ділі. (Дїло 1885.)

Списала ся карта,
Четвертого марта,
По не мало сварок
Людем на подарок.
Писали ю з серцьом,
Посипали перцьом,
Звали якось сьмішно¹⁾,
Розіслали спішно.
Читано ю з криком,
Завязано ликом,
Тай спрятано в лядї;
Сказано громадї,

Щоби їй стеречи
Як дорогі речи.
„Бо з неї поволи
По довгой недоли
Виклюеть ся доля
Міст давного горя!“
Лежала два літа
Не виділа сьвіта.
Потім писареньки,
Прешудрі, сіденьки,
В карту заглянули,
Головов кивнули,

¹⁾ Костуся — додає нотку автор, себто здрібініле з »конституція«.

Бо доля завмерла
І ноги простерла.
Тай сказали люде :

„Вже долі не буде,
„Най ударят в звони,
„Творят похорони“ !

Невдоволене, таке безсильне, що му́сло майже само перед собою укривати ся, провадило конечно до знеохоти й апатії. Вже на засіданю 27 липня 1849 голова Руської Ради, Михайло Куземський, ставить внесенє, аби „для много зайшлих обстоятельств“ засіданя Ради зупинити. „Просилисьмо, каже він у своїй промові, щоби руські съята съвяткувати; церкви руській рівні права з латинською надати; урядників не ворохобників настановляти, але таких, котрі-б Русинам сприяли; щоби були руські надписи на улицах; совіт шкільний щоб був зложений з руських людей; щоб при упорядкованю краю на руські потреби мати взгляд; просилисьмо о зниженє виборчого ценза, о 3-ту епархію і т. д. Кілько-сьмо зробили, не прилично нам самим ся величати. Мір весь і потомні віки не відмовлять нам справедливости. Руське імя в Галичині охоронилисьмо від заглади, руському імени привернулисьмо славу і честь перед лицем нашого монархи і перед австрійськими народами. Мові нашій рідимій руській привернулисьмо приналежні права, основали Матицю, цолк руських стрільців, заведено катедру руського язика, отворено місце переводчика при уряді кравім, появились руські газети, вишло більше книжок, як перше в цілім столітю. Словом, через наше діланє устелилисьмо дорогу нашому народови до дальшого розвою по дорозі просьвіщенія основаного на підставі народній.“ Але сам бесідник якось не дуже вірив своему представленю і не сподівав ся знайти богато віри між публікою, бо каже далі: „Коли-сьмо не всі бажаня наші осягнули, то не упадаймо на душі, терпім; тадже-ж Русин многі віки учив ся терпіти, а хто терпен, той спасен. Що ся нам вчера, що ся нам днесь не удало, удасть ся завтра или позавтрі. Оставмо женам нарікати, оставмо дітем зачатую річ покидати; ми мужі, ділаймо по мужеськи; щосьмо раз узнали за добре, допинаймо жваво, дипинаймо всіми нашими силами...“ Що-ж, коли мужеська бесіда скінчила ся дуже не мужеським внеском: „Гадавбим, що було би тепер порадно, для много зайшлих обстоятельств і ждучи пожаданих рішеній на наші поданія, наші вспільні діланія на якийсь час застановити“ (Зоря Гал. 1849, ч. 61). Рада пристала на се, але хоч опісля знов стала збирати ся, то вже на засіданю 26 листопада

Куземський ударив у сю саму струну, та сим разом ще характеристичнійше, бо серед оборони згоди і спілки з урядом. Він протестує проти того, що хочуть поріжнити Русинів із урядом і урядниками, протестує і проти підсування шизми, бо вже до того значіне руської народности починало слабнути, що їй як за давних добрих часів противники могли з немалою надією на успіх підсувати прихильність до „шизми“, а при кінці вириває ся йому з грудий така мимовільна скарга: „Ми не маєм наших заступників у правительстві, котрі би були в состоянню за нами промовити. Ми нових прошеній не ставим, о давне ся домагаєм, о прошенія, о котрих съвіт і самое міністерство казало, що суть найуміркваньшій. Ще заледворік минув, а вже всі мовят, що ми си дуже розбираєм. В чім? чи що маємо? чи нам яко Русинам що дали, кромі тих звалиск?¹⁾ Если просимо о справедливості, то до того маєм право, і знаєм і надієм ся, що ряд нашого милостивого Монарха справедливости нам не відмовит“ (тажже ч. 97).

Знаєм і надієм ся! Здаючи справу з подорожі до Відня, куди він із Прокопчицом їздив яко депутат від Головної Ради Руської, він сказав при кінці: „Часу не марновав-ем і річи певне не заспав-ем; який skutok того діланія буде, Бог вість; бо на тепер, як звикле, знову ино много надій привіз-ем“ (тажже ч. 100). А на засіданню Ради 23 мая 1850 він сам на питанє, чи посилати депутацію до Відня в справі поділу Галичини, заявив: „Посилалисьмо 3 рази 1848 і 49 року, тепер вже годі; післялисьмо лиш поданє“ (Зоря Гал. 1850, ч. 47). А на засіданню з 10 грудня 1849 той сам Куземський протестує проти „шизматичьких“ закидів (Зоря Гал. 1849, ч. 101). Ще раз, 5 серпня 1850 приходить під обраду внесенє на розвязанє Ради (Зоря Гал. 1850, ч. 65); і хоч тепер у хаотичній дебаті над сим внесенєм, де голова попірав і противників і прихильників розвязаня, Рада руська ухвалила не розвязуватись і далі вести своє незавидне і безхосенне житє, то політичні терпіня руських патріотів уже не протягали ся довго; в 1851 році мабуть сам намісник розвязав Раду і закавав Зорі Галицькій обговорювати політичні питаня.

¹⁾ Натяк на даровані Русинам руїни університету, з яких вони власним коштом пізнійше здвигнули »Народний Дім«. I. 4.

II.

Всі оті переміни, почавши від надій на урядову поміч аж до незадоволення і знеохочення відбилися і в літературних змаганнях сих часів, в яких зрештою, як і в 1848 році, бо в очи передовсім великий брак оригінальних творчих думок і велике вбожество форми.

Бо так само як спілка з урядом і залежність від нього звязувала руським діячам у політичних справах руки і спиняла розвиток самостійних політичних заходів, так само й руські письменники мало коли годні були вийти з зачарованого кола спілки з урядом, що опанувала була жите народа, кершувала його діланем і мисленем. Брак вищих ідей вплинув своєю дорогою і на форму, в якій виражались мисли письменників, так що змагане — бути народними і говорити до народа сходило часто на трівіяльну пародію народних пісень або оповідань. Не всюди і не все було так; показувались часом і не дуже мірні таланти, але й на них відбивав ся неприхильний вплив часу й обставин.

Ось візьмім для прикладу віршик Григорія Боднаренка „Ліс-дубина“ (Зоря Гал. 1849, ч. 16). „Морози розсіли ся, каже автор, і зима минула, і вітри студені не віют; сонце ся піднесло, весна повернула і мушки до сонця вже мріют. Луги калинові вже ся розвинули, ліси трепетові вже цвітут; і сади вишневі білий цвіт добули, запах свій премилый в сьвіт несут. Лиш лісок дубовий сумно стоїт і думає, в листе ся не вбирає. Чому? чи морозу ся боїт? Тому, бо віто мя не жалує, — каже лісок, — кождий мя рубає, сонце ще як треба не гріє. Инча садовива стоїт на полудни, її водою поливають, а я стою на північ, і в день мені мрачно як би в ніч і рідний брат мене сушит. Але потерпи лиш трохи, маю і я ще в Бові надію, колись і я зелений листок свій ровстелю, красоту природну одію...

„Соловій пташина гукне голосами
З під листка мойого на весь сьвіт;
Замаю я землю і край дубровами
Бо й Царю вірненький єсть мій квіт“.

Або ота „Піснь радости“ І. Б. (тажже ч. 8) каже до руської землі: „Радуй ся нині Галицка земле, бо надійшов час многой радости. Чорная хмара покривала тебе, мгла їдовита гривала твоих чад кости! Але нагло

... сьвітле сонце прозріло,
 Темної хмар прогнало їдь,
 Очарованим очам відкрило
 Землі твої прекрасний вид.
 Фердинанд, цар наш всемілостивий
 З трону свого зсилає вість,
 Що й Русин може бути щасливий
 Бо вже ріжниці народів ність...
 Для того в перше Богу честь даймо
 За той великий, знаменит дар,
 По тім весело всі заспіваймо:
 „Най живе в многі літа наш цар!“

Як багато тратить на тім форма народної пісні, коли її на-
 кручують на копиво хвилих потреб щоденної політики, видко
 з отсеї „поезійки“ (тажже ч. 19):

Коломийка з Бистрої-Гори.

Пане брате товаришу, ніщо ся бояти,
 Би тут Угри бунтовники могли ся дістати.
 Всяду плаї зарубані, в горах сніги внали;
 А в камени чепаш густі суви присипали
 Би їх було десять тисяч, всі би там пропали,
 Потому би лиш ворони над ними кричали.
 Хоть по Юрю зима згине, сніги іскипніють,
 Нехай же ся бунтівники на то не надіють,
 Аби могли сеї зими перейти границу,
 Бо вже кождий засохтував косу і ручницю.
 Кождий Гуцул стрілець добрий, трафит хоть не мірит,
 А кого пхне він косою, лиш зуби вишкірит.
 Наші стрільці жваві хлопці опришків ловили,
 Тото само врагам буде, що Уграм служили.
 Будут стрільці на границі, ніщо ся бояти,
 Не допустят они врагів до нашої хати.
 Тепер старі і молоді, всі на брань готові,
 Нехай же ся не турбує старшина ві Львові.
 Бо ми хочем всі краєви вірньоко служити,
 Бисьмо могли в нашім краю щасливо прожити.

Не більшу вартість має одна, як каже редакція Зорі, народна
 пісня, що її скомпонував, здасть ся, якийсь дячок-рекрут і яку

співав пс лк Нассау „на дуже відповідну своїйму змістови нуту“ (Зоря Гал. 1850, ч. 24).

Ой там в селі люде біжут, стают пред жовнером :
 „Ви від котрих, пане вояк з червоним ковнером ?“
 Я від Нассау, — каже вояк — хочеш більше знати,
 Пійди к Відню запитай ся, там можут сказати.
 Нас і Угри добре знали, добре нас почули :
 Де но в пушок загукали, наші хлопці були.
 Під Коморно цїсар їде, перед Нассау стає;
 Ож нас півнав в громах бою, ож нас памятає.
 А там в лісі з під Коморна було що глядати :
 Стромит Угрів хмара чорна, мают штурмувати.
 Не даремно наших хлопців з Брауном там післали ;
 Три раз Угри штурмом валят, три раз повтікали.
 Шлік надїхав таї віддає вдяки нашим вужом :
 Око собі обтирає, маха капелюхом.
 Гай! то кождий, що но здолав, плає ся до нього,
 Чако підніс, віват волав, бо там було чоґо.
 Під Сеґдином коли прийшло наперед ступати,
 Яблоновский нам закликав : „На багнети брати!“
 Що то, шанци валят мало, коли зачне брати ;
 Що не впало, повтікало — лежали гармати.
 Не одного з наших хлопців мила не зобаче :
 Бо він лежить в чужій земли, вона дома плаче.
 Котрий остав, тому жити, кожда донька знає :
 Хто уміє врага бити, перше право має.

Таких поезій назбирав би більше; всі вони на один лад роблені і одна у них думка. Така пісня: „До охотників“ (Зоря Гал. 1849, ч. 17), така „Співаночка“ (тамже ч. 41) і т. д. Безпомічна підлеглість урядови і в політичнім житю дуже разить і болить; але в поезії вона робить іще прикріше вражінє, особливо коли до неї знижують ся навіть такі таланти, як Антін Могильницький у своїй ширшій баладі „Русин-вояк“ (тамже ч. 29—35).

Троха вище і що до змісту і що до форми стоїть тих кілька віршиків, в яких автори покладають свої патріотичні надії не на підмогу і ласку уряду, але більше на сам нарід, на злуку до громадської праці для народа. Особливо коли автор в троха живішим талантом уміє підійти під лад народної поезії, або зачерпнути глибоше

з жерела народних переказів, повірок і оповідань, то виходять доволі вдатні твори, яким і тепер ще не можна відмовити вартости, бодай релятивної, в порівнянню з усім тим, що тоді було писане і друковане.

До тих ліпших літературних проб можна зачислити дві-три поезійки Луки Данкевича: „Плач та потіха Руської Матери“ (коломийка тамже ч. 28), а особливо його патріотичну колядку в 1849 року (тамже ч. 2) і „На день 3. Мая 1849“ (тамже ч. 38). Наведу кілька уступів із сеї остаточної поезійки:

З рабів невільних від року свободні,
З всіх кінчин злягли, щоб сьвіт увірити,
Же за дар вдячні, же свободи гідні;
На гріб неволі знак побіди вбити,
На вічну память, щоб знали правнуки,
Же то зділали розковані руки.

Ти Зелемю, Черногори брате!
Піднеси в хвари голову сиваву;
Глянь за Бескиди, за ліси, за бори,
Вісти незачетним братям руску славу:
Бо Галичане синів Коріята
Миром витают, як рідний брат брата.

Щосьмо си рідні, по бесіді знати,
Та що одна нам всюди була доля,
Бо як одна нас породила мати,
Так нам в уділі всім була неволя.
Но зоря сходить над Галичом ясна,
Вже днина блисне всім Русинам красна...

І ти Хіоса красава дівице,
Ти величава золотими врати
Володиміра предавна столице!
Славна церквами по сто чтирекрати!
Мир з над Дністра Ти, з над Сяну, з Карпатів,
Мир Ти з синами від Галицких братів.

Глянь там, де Галич, наклони там ухо,
До твоїх братий, як твоїй родині:
Вже тут не темно, не німо, не глухо,
Як було сумно, нужно аж до нині!

На небосклонї зоря нам яснїє,
Вона благий день на всю Русь розсїє.

Вїсти лицарям там за Порогами:
Що Галичани за рускую справу
Борют ся рїзко, прут ся в ворогами,
За ім'я рідне, мову, предків славу;
Піднеси голос, кажи сьвіту снами,
Що ще жиемо, щосьмо Русинами!

Най гримят грізно скали Запорожя,
Лицарсков славов козацкой дружини,
Сьмілих Богданів і князїв Острожя,
Най живнє явит ся рускої родини,
Та тверда воля най ся обявляє,
Що жити єно в свободї жєлає.

Сюди належить стишок М. К...вича: „Голос руской матери до дітей!“ (Зоря Гал. 1850, ч. 87) і кілька менчих поезій Устїяновича, прим. „Жебрак“ (З. Г. 1849, ч. 5), „Вїстка в чужини“ (тамже ч. 14).

Найкраще-ж, що написали наші письменники в 50-тих роках, то безперечно оба оповідання народні Миколи Устїяновича: „Мєсть Верховинця“ і „Страстний Четвер“¹⁾, далі „Скит Манявський“ Антона Могильницького, написаний 1849, а виданий 1852 року²⁾ і кілька думок Івана Гушалевича з кінця 1850 року.³⁾ І язык у них доволї гарний і чистий, хоч особливо в оповіданнях Устїяновича і в Скиті Манявськїм видко, як тяжко йшла народна бесїда невправним до неї освїченим Русинам, привченим думати по німецьки, а говорити по польськи, і як туго народні повіря Скиту Манявського давали ся натягати на чужу народному духови форму

¹⁾ Див. видане Партицького: »Повѣсти Николая Устыяновича. Во Львовѣ 1879.« Мєсть Верховинця надрукована перший раз в Галичо-рускім Вѣстнику 1849; Страстный Четверъ въ Зорі Гал. 1852.

²⁾ Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе эпическое основане на повѣстехъ простонародныхъ русскихъ сочинене Антоніємъ Любичъ Могильницкимъ. Часть I. Въ Перемышлї 1852.

³⁾ Введеніе до думъ. (Зор. Г. 1850. Ч. 91), Надъ Галичемъ, Ч. 92. Дума надъ могилою, Ч. 93. Вопросъ, Ч. 98. До торбана, Ч. 99. Дума надъднѣстрвская, Ч. 100.

класичної німецької поезії; і дух у них здоровий, свіжий, не поцований офіціальним патріотизмом, так убийчим для письменника і для літератури, особливо молоді.

Але ті пробіски самостійної народної літератури не протрималися довго. Невдачі в політичних змаганнях руських патріотів швидко підкосили їх; вони відбилися і на письменниках, що вдаривши в разі в свіжі та здорові струни надії і громадської праці закінчили пісню виразом смутку, розчарування і знеохоти, а врешті замовкли.

Уже в декотрих поезіях Устияновича пробиваєся те розчарування, як на приклад у віршику: „Вістка з чужини“; але найбільше того розчарування в думках Івана Гушалевича. Так співає лиш поет, якому реальне життя не годно дати нічого окрім сльозавих споминок і туги за тим, що було, а чого нема; якому злидні сього життя та його невдачі являють ся лиш немов продовженням злиднів минулих; у якого надія на кращу будучність така слаба, що виливає ся лише сльозами, від яких і йому не легше і охота до праці пропадає. Наведу тут два такі віршики.

Над Галичем:

I.

Чорний ворон краче-краче;
Умолк вітра шум,
Місяць в хмарі сів і плаче
Кругом-кругом сум.
Тепер думо, життя мого
Супруго вірненька,
Щебетюю жалослива,
З легка з помаленька,
Защебечи, де ся діли
Галицькі часи,

Чи на віки завішали —
Скажи же, скажи!
Або з вітром крізь пілнічку
Кинь вість коротеньку,
Або з вірков з подружниць
Скрізь хмарку темненьку
В моє серце ізболіле
Глянь надійов, глянь,
Над Галичем опустілим
Стань часинку, стань!

II.

Чорний ворон краче, краче —
Умолк вітра шум,
Місяць в хмарі сів і плаче
Кругом-кругом сум.
Іде дума, йде сумненька,

Ще сумнійше мні,
Повіствує із тихенька:
Ніт надії, ні!
Бо надія давно згинна
Як мертвець лежить,

Дармо за нев, милий друже,
Серденько тужит.
Тяжкі враги без устанка
Тут на сей землі
Під Галичем гріб копали

І в гріб го вергли.
Затужила лебедиця
Руская земля,
Все загибло, но недоля
Лишилась одна.

III.

Чорний ворон краче, краче;
Умолк вітра шум,
Місяць в хмарі сів і плаче,
Кругом, кругом сум.
По Дністровю кости сяют,
А усонші дни
Як тїнь змерлих помигают,
С ними давні сні.
Нема твоїх, Галичино
Днесь рідних батьків,

Про них одна піснь лиш жие
У твоїх снів.
А сироти за померших
Гіркі слези ллют:
Чей полегча своему горю
Во слезах знайдут.
Але скоро слез не стане
І не стане дум
Серце висхне, очи висхнут,
Но вістане сум!

Вопрос.

Чи тебе родиню, бідна сиротино,
Стара руска ненька
В недоли скупала
І щастя не дала,
Що-сь така бідненька?

Такая бідненька! такая нуждненька!
Що в своїй хатині
Горенько ридаш
І кута не маєш
Давно — не від вині.

І хто-ж хоть одну тугу кручинную
Поділит с тобою?
Всі тя поругають
Тобою-сь встидають,
Бо ти сиротою!

Бо ти сиротою, до того німою!
В досьвітї зараню
Мов би о пілночи
Проплакавши очи
Ходиш в отчаяню!

Та не лише в тім лежала причина безхосенности руських заходів, знеохоти і розчарованя, що уряд чим далі тим більше став відвертати ся від Русинів. Тратячи такого могутнього спільника як уряд, інтелігенція руська все таки могла би була з немалим пожитком служити своєму народови, а то тим більше, що літературні змаганя не находили вже таких перешкод, як перед 1848-им роком і Русинам бодай у сьому згляді далеко лєкше було дихати як давніше.

Причина лежала переважно в самій інтелігенції, у внутрішній недоспілости її, яка й робила її такою залежною і податливою для кожного уряду. Не так у тім, що не могла й далі опирати ся на уряд, але більше в тім, що не могла оперти ся сама на себе, на такий запас моральних і духових сил, який би зайвою робив урядову поміч і опіку. Та сього зрвужня властивої дороги, сього запасу моральних і духових сил власне не ставало руській інтелігенції. До витревалой і серіозної праці над народною просьвітою вона була зовсім нездібна задля браку серіозної осьвіти і критичного мисленя. Правда, Русини заложили Матицю, що мала популяризувати науку, але крім Читанки Маркіяна Шашкевича і Антона Добрянського тай церковного молитвословця Матиця нічого більше не дала народови. Шкіл народних, хоча вони тепер прийшли під догляд руської консисторії, заложено дуже мало, — до 1852 року щось лише 70. (Зоря Гал. 1852, ч. 6). Тай то крім букварів ті школи не давали ученикам нічого.

В економічних справах руська інтелігенція через альянс із урядом мала звязані руки. Та хоч би й не се, то судячи з голосів у Зорі Галицкій і в Головній Раді Рускій не багато хісна було би в її заходів.¹⁾ Своєю вузкоглядність показала вона особливо в розви-

¹⁾ Див. Зоря Гал. 1849. ч. 19 передна статя; ч. 43, 44, 46, 48: Зъ Ради Головной до Честныхъ Громадь (Прошеніе Головной Руской Рады зъ причины отнятыхъ селянамъ грунтовъ до Сейму подане); ч. 49: 93-ое засѣд. Головной Руской Рады дня 3/15 червня 1849; ч. 50: Прошеніе Головной Рады зъ причины отняти грунтовъ до В. Министерства подане; ч. 51: 94-ое засѣд. Головной Руской Рады дня 10/22 червня 1849; ч. 57: О потребѣ утвореня закладовъ позачичковыхъ для селянъ (гадка лиш сей один раз порушена в Зорі і не приймила ся); ч. 58: Слово Рады Руской Головной до честныхъ русскихъ громадъ; ч. 103: Фондушъ на банкъ народный въ каждомъ селѣ въ восточной части Галиціи (більше раз не порушена гадка, не приймила ся) і т. д.

неній на широку скалю пропаганді „тверезости“. З усього діяльності руської 50-их років ніщо не є так поучаче для мислячого чоловіка, а заразом ніщо не робить такого прикрого і убійчого вражіння, як се „тверезене“ цілого великого народа. Воно викликало цілу, доволі багату літературу, що перемагає всі иньші літературні праці і проявила ся в численних статях, проповідях, відозвах, в поезії, повісти і навіть у драмі. Брали в ній участь майже всі значніші письменники і публіцисти, так що вона переходила в формальну манію. Тому-то й історик літературних стремлень не може поминути сеї характерної галузи тодішньої літератури, коли хоче подати вірний образ духового життя руського тих часів.

Як погляд на економічне питанє, що виразив ся в тій літературі, так і форма й тон її були зовсім тривіальні. А відзначив ся в ній особливе Рудольф Мох своїми драмами й поезіями; він типічний її представитель. Його драма „Справа в селі Клекотині“ відома, здаєть ся, всім; окрім неї він написав ще другу „Тершен спасен“, що була виставлена на сцені в часі руського фестину у Львові 1849 р., а її частина надрукована була в Зорі Галицькій того-ж року.

Ось 7 сцена другого акту сеї драми :

(Ворон Пявкис, арендар входить гнівний до корчми, де Хая жінка і чотирох господарів у розмові.)

Ворон : Бачу ви поварівали! кождий з вас дуріє!
 Балу, балу, балу, балу, вже пійшов і ранок;
 Жити мені не дасте, гляньте, повний шанок!
 Голова мені облізе — такий клопіт маю,
 Вже платити треба рату, а відки? не знаю.
 Ви сумління не маєте, на що тільки плести?
 По що тії баналюки ту до корчми нести?

Сліпотун : Ворон! вже нам на забавку жалувш години?

Ворон : Ви ся бавте так у пана, але не у мене;
 Бодай того Вовколабу напало всьо злось,
 Же ми нині рано галтан щастє дав такоє.

І-ший господар : Не кленіт но, пане Пявкис! та ми христіяне!
 Не журіт ся, на горівку ще часу нам стане;
 Вишилисьмо по келішку, на що-ж другий пити?

Ворон : Що то келішок для мене? з чого мені жити?
 Уважайте, порахуйте, за тих ту стін штири,

Що кварталу двіста ринських — білі цванцигери.
 Булки, рибу, гугель, мясо, всьо з аренди брати,
 Сли-ж не хочут хлопц пити, як шпікілювати?
 Знайте, же я ту в громаді маю поголовне:
 На господаря одного мусит бочка повна
 Виточити ся горівки, бо збанкритовавбми.

Що казати до сліпого? а як раз по зміру,
 То рехтельно бути мусит. Слухай Сліпотупе!
 Уважай си, що я скажу, небудь дуже глупий:
 Пан Бог зробив чоловіка, а Жид чоловіком,
 А Жид не хлоц, щоб жив клейом або вовчим ликом.
 Пан Бог Жидови дав розум, Жид ним шпікілює,
 Де хлоц оком не зобачит, Жид там носом чусь.
 А що чусь, то зторгусь, заплатит рехтельно,
 А що кушит, з того має профіт неомильно.

З помеже таких товарів найперша горівка —
 Бо горівку кождей любить, нарубок ци дівка:
 Господині ци господарь, ба пани, жовпери,
 Кухар, писар, льокай, от сказати щире:
 З паньства, з віри і з уроди нема чоловіка,
 Ци учений, ци невчений, здоров ци каліка,
 Ци то свіцкый ци духовний — всі си в ней смакують,
 Ото-ж то Жидки розумні так красно гандлюют.

Сліпотуп: Перерву Вам, пане Ворон! не всьо справедливо:
 Ксьондзів, пань, панів я знаю, же не пют як живо.

Пют розолі, гарак, каву, мед, вино, гербату,
 А горівки ані в зуби -- ні за жадну плату.

Ворон: Вибачай ми, Сліпотупе! ти сліпий публіка;
 Видів ти як пан Біг родит в світі чоловіка?
 Знай небоже, же ся люди родят всі однако,
 Але як попідростают, для єдних суть фракци,
 Камізелі, бурнус, сурдут, контуші, шпенцери,
 Реверенди, рикля, кітля, куртка і чемери —
 А пані ся уберают в чипки і сальони;
 В фартух, сірак, полотнянку і в холошні — хлопц.
 Слухай! ци би то не була страх брехня велика:
 По одежи посудити серце чоловіка?

Оже ту так, шій небоже: панські сукні, фраки,
 Сут розолі, мід, чай, кава, вино і араки;
 Ваш рантух, сірак, холошні, чиста полотнянка,
 То є як кристаль горівка, що ту цете з шанка.
 Різні сукні, а еднаке тіло покривають;
 Рівний трунок, а еднако ним ся упивають... і т. д.

Думаю, що сей невеличкий уступ зовсім вистане, щоб подати вірний образ думок і літературного стилю пропагандистів. Стиль сей спільний їм усім. Так виглядає і стих Моха: „Розпука арендарська над селянами, котрі до розуму приходять“ (З. Г. 1849, ч. 1), так поема Гр. Савчинського: „Іван Наконечний“ (тажже ч. 10, 11), безіменна коломийка: „Горілочка“ (тажже ч. 25), „Згода в корчмі“ (тажже ч. 73), „Кватирочка пекла дочка“ Михаїла Охничя, дяка в Дубні (тажже ч. 77, 79), Данкевича „Савин Бір в Краснолуці“ (тажже ч. 97), Габр... „Русській напиток“ (тажже ч. 97) і т. д.

А зміст? І зміст однаковий! Причиною всього нещастя руського селянина є горівка. Вона і найбогатших газдів, найстаточніщих людей, ба цілі маючі села веде до недолі, до моральної і матеріальної руїни. Як би не горівка, всі люди жили би в гаразді й достатках, хвалили би Бога, шанували би себе і мали би пошанівок у иньших; були би вольні і щасливі, не знали би, що смуток і сльози, що журба і клопіт; одним словом: був би рай на землі за життя, а по смерті царство небесне у Бога.

Такий рай на землі, таке безграничне щастє і гаразд бачило від давніх давен село Липовиці, як нам розказує оповіданє: „Село Липовиці, або як то легко мож в нещастє впасти; повість в старих пацерах записана, тепер знов на сьвіт видобута, кому треба на покаянїє най служить; на білий папір перебрав Лев Трещаківський, парох в Рудного“ (З. Гал. 1849, ч. 70—74). Але злий дух, що де може старає ся навести людську душу на блудну дорогу і на погибель вічну, завидував тому щастю і задумав його зруйнувати. Владив ся він до найбогатшого газди в селі, Івана, за наймита і служив йому так вірно, що Іван не знав, як йому відплатити ся. Такого наймита і робітника ще не було в селі! Дарма, що налягав на одну ногу, бо звичайно, чортова душа, мав одну „ковачу лабку“. Розбогатів Іван ще дужче, як перед тим, а наймит каже: „Що таке богатство! Я вас, газдо, зроблю ще богатшим, коли лиш позво-

лите зробити, що я схожу“. „Роби“, каже газда. Взяв ся наймит до роботи, привіз із міста котел тай зачав варити сивуху. Зварив, спросив гостей із села: всім сподобала ся. Посипали ся гроші як з рукава в Іванову скриню. Але недовго трівав той гаразд. Люди сподобавши собі сивуху-горівку розпили ся, перестали газдувати. Розпив ся й Іван; село збідніло. Завела ся коршма з арендарями, а в ними пропав гаразд села Липовиці. Богате і щасливе як рай божий село стало посьміховищем усього сьвіта, а все через наймита-діявола Луця Перовича і його горівку. Аж одного разу їхали якісь старі черці і довідавши ся, що всьому лиху причина Луць, „увяли і його слови сьвятими заклали. В ту хвилию Луць там де стояв, назею ся розілляв так смердячею, же на три милі вишири і вадовж аж до міста далекого було того смороду чути.“

„Тут мені, кінчить автор своє оновіданє, ще повістає коротенько описати, що ся в селом і з декотрими гавдами заможнішими стало.

„Іван розпив ся, продав ґрунт чужим за безціну, гроші стратив і пішов з жінкою і дітьми в сьвіт за очі, так же і слух за ним згинув.

„Проць ішов п'яний раз до дому через став, впав в полонку тай утопив ся.

„Михайло пропивши весь масток і худобу, пішов у ліс і повісив ся.

„Петро, як йому через горівку не стало вже до чого взяти ся, а нужда начала докучати, ходив на дороги людей обдирати і розбивати. Раз зловили його, в кайдани оковали, під суд дали, тай в місті на ринку мечом стяли.

„Павла п'яного коні розстратували.

„Гринь упивши ся раз дуже, пішов з люлькою до стодоли, по півночі вибух огонь і спалив усе і його.

„В Николі горівка ся займила і його цілком спалила; діти як рано встали, тільки попіл з него застали.

„Онуфрій на люру так ся задовжив, же прийшли Жиди, ґрунт поліцитували, а його голого з дітьми вигнали.

„Дмитро занав через горівку в пухлину, і молодий марне вішшов із сьвіта.

„З Костьом було найсьмішніше: як тверезий, то чоловік яєх мало, і розумний і господар, але як ся упив, не приступай

до него, кожного зачепив. Так раз ішов уже над-діднем до дому п'яний. В брамі стояв стовп; він гадав, же чоловік, тай ануж в стовпом сварити ся, чому ся з дороги не вступит. І сварит ся і лає, і знов сварит і лає. На конец як видит, же стовп таки не вступавсь, відійшов трохи назад, розбігнув ся, і як вдарив в стовп добовий головою, від разу застиг на місци.

„Настя, Парашка, Ксенька від горівки подихавчили і не мало дітей в злогах подушили.

„З Яковом не знаю що ся стало, не міг ем ся дочитати. Здає ся, же также такий мав конец, як тамті піяки...“

І як би на доказ, що подані в сїм оповіданю припадки не пуста вдумка автора, почали в Зорі Галицькій появляти ся дописи, де оповідано подібні факти з життя. Так в дописи: „І тепер діють ся дивнії річи“ (З. Г. 1849, ч. 100) оповідає дописуватель, що в селі Рудні „славний піяк Федько“ шлюбував з жінкою не п'яти горівки, але того самого вечера пішов з нею до коршми і став собі в шлюбу кепкувати. На другий день занедужав і умер. Його брат Іван шлюбував также, але не дотримав присяги і ошалів. Перед весіллям один жених учинив также шлюб мірности. На весілю його знайомі Штефан і Бартек стали насмівати ся з присяги і з жениха собі кепкувати. За те Штефан, коли лїз через пліт, скочивши унав на руку і зломив її так, що кість крізь опанчу перебила ся; Бартек послизнув ся на леду коло порога, внав носом на камінь і розбив собі його на пласток. А дописуватель із Деятери коло Рави руської в статі: „Так єсть! І тепер діють ся дивнії річи“ (З. Г. 1850, ч. 11, 12) оповідає, що господар Василь пішов по великодній сповіди до коршми і втопив ся в Чорнім лузі. З ним мало не втопила ся його жінка, ледви її дотерли. Один чоловік Гаврило повертав підпитий з иньшими гавдами і сьміяв ся з сьондза, що навчає, аби люди на горівку шлюбували; за те помер наглою смертю. Парубок Михайло підпив собі на хрестинах і вертав п'яний пізно в ночи до дому; на другий день знайшли його вже скостенілого. А в дописи з Дубна: „О, і у нас діють ся дивнії річи“ (таже ч. 21, 23) оповідає дяк Михайло Огнич, що один гавда повертаючи з села з деревом і заснувши не зважав, що коні звернули з дороги тай димель у пліт вбили. Мороз був великий, а горідонька так його залюляла, що не тямив о собі і аж рано побачив, що одна рука відмервши зовсім відпала, а з другої повідпадали пальці. Другий о заклад випив кварту горівки і варав

житє скінчив. Третий шлюб зловивши так упив ся, що на другий день умер.

За те де громада поправить ся, покине горівку пити, як там зараз гаразд підносять ся, заводять ся норядки, ціле житє йде до ліпшого! І сей щасливий образ, сю так сказати іділлю тверезого села показала нам література; оповіданє „Село Гараздівці“ (тажже ч. 55—64) малює нам ті ідеальні порядки, які тодішні руські мислителі мали на думці пропагуючи „тверезість“, і той образ, в якім вони представляли собі народний гаразд. „Бач но Николаю, яке отсе село! Там-то масток, там-то гаразд! Які красні хати, що там хліба тай всего!“ каже один подорожний газда до другого, коли із свого нетверезого села заїхали до Гараздовець. Коршми там нема; була перед конституцією, але тепер є вже лиш гостинниця, де горівки ні на лікарство не дістав би. Подорожні здивували ся, коли їм шинкар сказав, що горівки в нього нема. Але ось побачив Василь „якогось чоловіка високого росту в сірій довгій сукмані, вишиваній красенько, підперезаного шовковим синожовтним поясом, в чорнім, новім тоненькім капелюсі в палицею в срібною оковою, поступаючого поважним і певним кроком к гостинниці.“ То був віт. „Завтра неділя, сказав він шинкареви, а крім того торжество рожное; будуть ся бавити наші парубки і дівчата, пан отец позволили юношеству нашему аж до одивацятї годиви в вечер погуляти. Коли лучит ся який подорожний, то скажіт, що завтра в неділю не мож їхати, хіба би яка потреба нагла, і то аж по вечірні.“ А побачивши подорожних запросив їх на празник рожний. Що таке празник рожний? Зараз будемо знати; а тепер ходім з нашими подорожними подивити ся на село. За мостом церков; серед села на горбочку біліє ся громадський уряд; коло церкви школа, а троха далі заведеня для калік і бідних, бо тим по селу зебрати не вольно. Кождий, хто в тім заведеню, мусить робити; одні прядуть прядиво, другі вовну, треті шиють сорочки... Широка улица висаджена з обох сторін рівненько красними деревами; хати з ганками, з брамами, а всюди як у саду. Всюди муровані комини; дахи деревляні. По дорозі дітоньки красенько і біленько позадягані і порозчісувані поздоровляють подорожних, що аж любо було. Але ось ми вже коло громадського уряду. Зайдім до него; там нині важна нарада над завтрішним празником. Газди і газдині пєсходили ся; декотрі розмовляють між собою, другі читають Зорю і Вістник. Старшина сидить на кріслах, иньші газди на лавах. Віт,

якого ми вже знаємо, починає нараду; від него довідуємо ся, що то за празник завтра. „От походилисьмо ся, честна громадо, — каже він, — обібрати на завтра за княгиню рож дівчину, котрую всі узнают за невинну, над всі чешну, робочу, господарну і примірную... Я вже давно сказав, а нині в короткості повторю ціль того празника, щоби всякий знав, о що тут іде і по совісті своїй вибирав. Отож празника сего ціль єсть, благоправіє в наших селі меже женьским полом укріпити. Пол тот, як всякому звісно, єсть основою тілесного і нравственного блага роду людакого. Дівчина зіпсована, розлядащена, і хотяй віддасть ся, не буде ніколи щирою і доброю супругою та чувствительною матерю. Так само лівива, недбала, нечемна, негосподарна зістане такою і за мужем, та і діти так воспитує. Отже аби якусь принуку мали у нас дівчата до всего доброго, устанавляем той празник рожовий. Що року одна дівчина вибирає ся, котору всі за найчестнійшу узнают, без розличія, чи то она сирота, чи дочка богача, чи красна, чи менше красна, так, щоби лише истинна цнота розрїшала. Тую дівчину прочіі ровесниці в неділю рано уберают в красенький рожний вінец, і так провадят до церкви. Вже то і наш пан отец до того скажут красне слово о тім, як дівці маот сохраняти чистоту тілесную і чистоту духа, а по службі Божій знова відпроваджує ю юношество до дома, де як на весілю забавляють ся. По вечерні єсть обща забава в гостинниці... Окрім того дівчина має дістати подарунок, найліпше в грошех...“

Здаєт ся, і сих виписок досить, аби не лиш показати в вірнім світлі ідеальні порядки тверезого села Гараздовець, „чистоту тілесну і чистоту духа“ громади, але й високість позитивних ідеалів народних тодішної руської інтелігенції. А побачивши їх зрозуміємо, чому зразу в урядом, а потому без уряду ся інтелігенція була невідібна до реальної служби народови і не принесла йому майже ніякого пожитку.

З таким запасом критики народного житя і з такими позитивними ідеалами його відновлення інтелігенція очевидно не могла дати собі ради серед політичних обставин, у яких мусіла жити. Безплідність її змагань мусіла бути конечним наслідком її неперадности і низького ступня її осьвіти. І розчарованє і знеохота впливали не з того, що надії на уряд показали ся марними, а властиво були впливом невідібности самої інтелігенції і швидко почали відбивати ся на публичнім житю руським. Небогато помагало

те, що за ініціативою Трещаківського Рада Головна ухвалила заложити Дім Народний (З. Г. 1849, ч. 49) і що уряд подарував на його заложенє звалиска колишнього університету (тажже 1850, ч. 104), та позволив на отворенє руської читальні. Не богато могло заложене „славянської читальні“ в Коломиї, яку оснував сьвященник Н. Синовідський (тажже ч. 78), і якої ціль основатель вияснив ось як: „Відомости о нашім отечестві і наших побратимцях уобщити і так всюди розпостерати, аби сьвідущество історичне в краснім заясніло цьвіту; мову нашу рідиму совокупним промислом піднести і так вигладити, аби в сьвітлицях і в театрі, в письмах і в школі, на казалицях духовних і мовницях політичних годне виступила яко мова народа просьвіщенного; — сеєсть ціль тиха і честна чительні... Тії дві сили: мисль і словостановлят зброю і державу чоловіка-народа-людскости... Тільки-нарид темний дає ся неволяти. Нехай же письма тутейшіі і чужосторонніі не закидають нам в очи, що ми сьвященники руськіі єсьмо „обскурантами“ тай же о долю наших людей цїлком не дбаємо. Вже час стрясти тоту нечесть, вже час двигнути ся з тої мілизни, де загрязла народовість наша і пустити ся самим шипотом на вьдогін з другими народами... Найліпші політичні уставы і заклады нічо нам не допоможут, если з азіятицким безсилієм обвиснут нам руки! — Користаймо затим із книгопечатні; собираймо то, що другії посіяли. Не на сесе словянській коріфеї здоровля і вік свій сьтеряти, аби їх діла в великих книгохранилищах ковпотом тай павутиною припадали. Тії духовії Славян плоди пізнати, їх ся радити, їх кожного часу під рукою мати не мож инакше, як лиш посполу, совокупним подвигом, совокупними силами, а найлучше — в славянській чительні округовій. Нехай же руська правда, як велично наш вішун голосит:

Нехай засьвітит як красное сонце,

В кожду хатинку, в кождое віконце.“ (З. Г. 1849, ч. 77.)

Що-ж, коли інтелігенції руській справді „з азіятицким безсилієм обвисли руки“. Не лиш про львівську і коломийську читальню нічого більше не чути, як лиш те, що завязались, — але і давніші прояви літературного та публичного жита марніли і гибли. Літературне письмо „Пчола“, що почав був у 1849 році видавати Іван Гушалевиц, мусіло з 19 числом перестати виходити, бо мало-

лиш 125 пренумерантів. „Зоря Галицка“ з 1849 роком стратила 500 пренумерантів, а з IV кварталом ще дальших 300; на четвертий квартал мала їх уже лиш 282. „Галичо-руській Вѣстникъ“ мав ледви 190 пренумерантів і тримав ся лиш тим, що був урядовим органом і мав від уряду підмогу. „З того показує ся, — каже редакція Зорі Галицкої, — що наші Русини на селах значно на душі упали і вже до того степені охолодніли, що їм тяжко приходить одно якое будь письмо утримати. Народом хочемо бути, хочемо аби нас усі за нарід уважали, а не хочемо мати тільки замилуваня до свого, абиьсмо один орган удержали, котрим порозуміти ся можемо, як і що ділати маємо? Другії народи хотяй на числі далеко слабшіі, наприклад Лужичане, що лише над стотисяч душ числят, по кілька писем часових утримуют; ми числимо ся на мільони, а і одному жити дати не хочемо? Чи і наш запал также такий як той огонь із соломи, що швидко обявляє ся, але ще швидше і гасне? Ми судимо, що наші на селах не сут аж так убогими, аби їх на кілька рецьских на якое письмо часове не стало — і причину того явища покладаєм лише в недбалости, відразу до читаня...“ (З. Г. 1849, ч. 78).

Таким способом отже мількість народних ідеалів, бездарність літературних праць і стремління почали виробляти убийчу байдужність публіки, а байдужність публіки з свого боку мало могла захочувати до живіщої літературної діяльності.

Відчували се по часті й тодішні діячі і в піднесеню освіти самої інтелігенції виділи одинокий ратунок від коначного упадку патріотичних стремління. „Хотяй дорога прямиєнька аж стелит ся перед нами, каже Зоря Галицка в статі: „О потребі просвіщенія для руского народа“ (1849, ч. 82, 83), хотяй наконечная ціль єї, общєє народное просвіщеніє ясно маячіє перед нашою зрїницею, а язык наш рідний, богатий і плодovitий аж просит ся, аби єго справляти, обробляти і мислями засівати, щоби принаймній коли не ми самі, то хоч потомки наші діждали ся хосєвних живів і витравної поживи для лаквучего духа,“ — то таки трудностей ще багато. „Уже досвідченем вторічного года могли ся нашіі крайне поучити, що без науки не можна дійствительно і успішно нараджуваня ся о общім добру свого краю; без науки годі заглянути в глубнну і безчисліє наших потреб, годі привести в жизнь свободних законом прїречених установленій, годі ся надїяти правдивого з них хосєна

і добра. Уже тогди бачилисьмо, що нашії посланники по більшій часті лише молчки прислуховали ся нарадам так важним, так близько нас дотикаючим. Но і тоє дало би ся ще вибачити, бо там толковало ся чужим для наших крайнів язиком, которого годі ся було кождому так вучити, аби міг достойно і полезно виступити меже ученими чужинцями. Але звернім по увагу нашу поближе нас; не за довго може наступит хвиля, же прийде нам собирати ся на краєвий сойм, де уже своїм рідним, а не чужим язиком будемо могли бесідовати і нараджовати ся; розважмо, чи будемо в силі остояти ся словом і ділом против наших соперників, если завчасу не будемо поучати ся, розмишляти над собственним добром і над средствами до него ведущими; если не будем приготовляти ся з честю і хладнокровієм на тую хвилю, в которій має ся основувати вся наша будущая доля.

„Правда, же на тоє уже не повчасі ходити до школи, на тоє не можна уже від буквара зачинати, але кромі собственної школи єсть еще школа пожитя, взаїним уділенієм поучающа, школа власного застановлення і розмислу, і наука із сущствующих почерпнута книжок. Для того кому з нас послужила судьба вучити собственній школи, нехай приймає ся всіми силами до сеї практической школи живоотної. Нехай перейме ся духом народним в самій глублині сердца, нехай изслідує і обробляє свій язик, доходит свою історію і срівнає с общими діяніями рода человеческого; нехай ознакомає ся з обычаями, звичаями, відвічними установами общества нашего народа, а слід за слідом, крок в крок дійде він прямо і до найважнійших і коначних єго потреб, знайде і становище даюче єму вглянути в будущину і не забракне єму певне ні мисли ні слова в уділенію єї.

„Уже виділисьмо, з якою охотою учит ся наша молодіж рідного язика і потішає нас своїми успіхами і замилованєм до него і подає надію, що тії хоть еще вутлії но торонкії і густії щепки розростут ся колись в буйну садовину, зацвітут прекрасним цвітом і видадут плоди... Але ба! коли они молодії щепочки, а літоросли народів не ростут ні роком ні десятию, но они ростут віками! Чого-ж тут нам і надіятись, скаже може не оден совнитель. Ба та і Кієв не від разу збудований — то би і нам годило ся пождати. Правительство робит, що зможе, а проче мусимо зробити ми, Русини — вся громада, общество, весь нарід рускій; і то же

добре треба рук приложити і надсадити ся всіми силами, бо мовлять: без праці не будут колачі. Ми Русини самі мусимо учити ся, на учителів приспособляти ся, аби було кому молодіж провадити, і в ніжнім єї серцю зацепляти любов к народу, к єго языку і обичайности.

„Правда, що не єден собі подумає Русин, же то в нашім простім язичі дуже тупо будут поступати всі відомости, бо тут все треба ново творити і видумувати і до понятій народа прилагоджувати. Но ми кажемо, же всім просьвіщенним народам був первий початок тяжкый, а справив не єдному борцеві справи народної гірку недолю. Але праця, неутомима праця все переможе. А до того ми Русини вше не со всім осиротіли на сьвітї, не самі ми стоїмо, но в дружестві і сусідстві і душевній взаїмности так з многими австрійскими як і заграничними, котрі нам могут бути провідниками на сей терневій но благоносній пуги. Розгляньмо ся лишень, а певно кождому з радощій аж заграє серце і найсьвітлішою розвеселит ся надією.. Погляньмо лише, як далеко в тім взгляді поступили уже нашії родствєнники і сусіди Чехове, що за обширное поле, яка чудесная ріля для руского слова, і яких прекрасних плодів можемо ся надіяти із сеї душевної взаїмности! Лиш аби добра воля і тверда праця, а Господь поблагословит!“

На добрій волі Русинам не збувало, але не було твердої праці і тому „Господь не поблагословив“. Ще як би справді хоч октройована конституція не лишилась була на папері, як би декретоване заведене краєвих соймів вийшло було в житє, і через те отворилось було поле до широкої громадської праці, то може й послабаючі руки руських патріотів були би загріли ся до праці бачивши в неї безпосередній, практичний хосен для народа. Але з конституції не вийшло нічого; поле для позиточної праці звужувало ся, поки не зникло зовсім. А без него і праця, а ще до того „тверда“, здавала ся безцільним марнованєм сил, патріотичні змаганя непотрібною дитинячою іграшкою. Знеохота брала верх; навіть предложене Йосифа Ловїнського (З. Г. 1849, ч. 83), аби по кілька людей складало ся на пренумерату Зорі, або аби декани намавляли заможніших поців до пренумерати, не могло устояти ся; запрошучи до пренумерати на третій квартал 1850 року редакція Зорі мусіла загрозити завішенєм видавництва. І хоча Зоря і далі

дихала, то безперестанні переїмени редакторів і напрямів часописі ясно доказували, що для маси освіченої публіки народні справи чим раз більше тратили інтерес і вартість. На всі патріотичні відозви, просьби і завізвання публіка оставала ся глухою й німою.

III.

В тій мірі, як політична свобода глухла і завширала і поле для позиточної праці зникало перед очима патріотів; в тій мірі, як загал публіки через те почав тратити інтерес для народніх справ, а з другого боку література і просвітні змагання задля браку оригінальних творчих думок і внутрішньої живої сили не могли підтримати остигаючий запал і піддати йому иньші способи поважної народної служби; в тій мірі й цілий народній рух руський став упадати не лиш що до своєї внутрішньої, моральної вартости, але також що до свого обсягу. Із справи загально-народної, якою інтересував ся цілий нарід а бодай уся його письменна верства, він чим раз то більше ставав лише справою невеличкого числа поодиноких людей, які чи то з привички, чи з замилювання не покидали раз вибраної дороги. Байдушність інтелігенції для їх змагань вони почали відплачувати такою-ж байдушністю для неї; а народня маса, яку по їх думці так тяжко було оживити і піднести, яка так легко і скоро підпадала під економічний і політичний вплив противників народа, була темна і непросвічена і як вони думали, може й не здібна до просвіти. Причин байдушности письменної публіки і неписьменного мужицтва вони не годні були пізнати а тим менче усунути, бо й самі стояли на дуже низькім ступні образования; і тому вище духове жите здавалось їм можливим лише в тіснім кружку вибраних, високовчених людей, за яких вони уважали себе самих. Маса народа була добра яко підвалина до того жита, яко жерело, з якого вони, вибрані мужі науки, можуть черпати матеріал для вчених розправ, дослідів і книг, але сама жити їх житем вона не може, навіть розуміти того жита не може, ні тепер, ні нікоми.

Яке-ж було те вище духове жите? І тут показує ся великий упадок народного руського духа, бо в сїм невеличкім кружку лю-

дий, переважно львівських Русинів, стали впливати на верх ті гадки, що, після першого з'їзду руських учених і zaloження Матиці стратили були, здавалося, зовсім ґрунт під ногами і згибли. В перших роках по zaloженю Матиці про них справді не було нічого чути; вони уступили були місце народньому змаганю і не проявляли ся публично. Тепер же, коли народне змагане в літературі не давало сподіваних результатів, підїло і завмирало, показало ся, що противні йому анти-народні, або лагідніше сказавши, ненародні стремління не завмерли були, лише придавлені історичними обставинами усунули ся на задній плян. Ті ненародні стремління не були одностайні; не керувала ними одна гадка; спільного мали властиве лише стільки, що байдужно або з погордою відвертали ся від мужика, його бесіди і просьвіти. Таких змагань було два; і хоч вони були доволі близькі до себе, то в початку розвивали ся осібно, і аж пізніше, в половині 50-тих років, стали поволи зближати ся і змішувати ся з собою.

Перше стремління було церковне, яке не лише старало ся між галицькими Русинами віджити знане і замилуване до церковного язика яко до язика богослужбних книг і церковних традицій, але уважало його на стільки живим і розвитим, що він міг стати ще й тепер літературним язиком. Церковний язик, як знаємо, по унадку Йосифових реформ, у часах політичної реакції і поголовного ополчення руської інтелігенції, попав був у велику поневірку навіть між руським попівством. Мало хто вмів по церковному читати або розумів церковний язик. Не знати і не розуміти його належало до доброго тону, було признакою вищої товариської оглади і цивілізації.

„Былъ собѣ Грицько родомъ въ Коломыи,
Учился барвѣ мудро на философіи;
Пятнадцать лѣтъ въ писемѣ гмираль,
А все по латинѣ гдираль;
На шестнадцатомъ роцѣ богословье здаль,
А перечитати псалтырки не зналъ!“

сьміяв ся якийсь коломийський дячок з тодішнього попівства, що навіть псалтирі не вміло прочитати без помочи дяка.¹⁾

¹⁾ Богданъ А. Дѣдицкій, Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. Львовъ 1881, стр. 27.

Очевидно і зовсім природно, що перші проблески руського відродження в Галичині звертали ся до того, щоби вернути церковному язикови належне йому в церкві місце. Сюди звертали ся по части змагання Івана Могильницького, митрополита Михайла Левицького і перемиського єпископа Івана Снігурського. А хоча з початку переняте шляхоцьким духом попівство опирало ся тим змаганням, хоч настановленого 1834 року учителем церковного язика д-ра Івана Ільницького, львівські семинаристи при першій виступі обкидали полінами і кричали до него: „Co to! on chce nas zrobic Tatarami, Azytami, Mongolami! Precz z nim, precz z tym Mongolem-Tatarzynem!“ (тамже, 28); хоча і в Черемшлі настановленого від еп. Снігурського учителем церковного язика крилошанина Лавровського ученики збували кпинками, обдурювали „студентськими штуками“, аби лиш викрутити від нього першу клясу (тамже ст. 30), то таки удало ся скоро перемогти антипатію проти церковщини, особливо коли настали такі вчителі, як у Черемшлі віденський вихованець Антін Добрянський, ученик Копітара, вихований під впливом ініціаторів славянського відродження. В зовсім иньшій світлі показав ся церковний язик руському попівству, коли Добрянський став йому розказувати, що наукою церковного язика займають ся такі вчені, як Добровський, Копітар, Юнгман, Шафарик і що вони „красоту того же язика по правдивому достоинству по пѣдъ небеса превозносятъ“ (тамже ст. 30—32). Бо як у кожоді інтелігенції, що стоїть на дуже низькій ступні розвою, так і у тодішніх Русинів авторитет чи то в науці, чи в иньших справах публичного життя заступає місце внутрішнього переконання і критики. „Шафарик, то такий учений, аж сум побирає нагадати, як може чоловік стілько в своїй голові помістити“, казав один руський духовний чеському письменникови Запови.¹⁾ Скоро отже прихильники церковного язика могли покликати ся на авторитет таких учених як Копітар і Шафарик, від яких учестости Русина „аж сум побирав“, то вже половина їх діла була зроблена; церковний язик швидко приймав ся між руським попівством, не так може в любови, як із покори перед авторитетом.

¹⁾ Karel-Vladislav Zap, Cesty a procházky po Halické zemi. V Praze 1863, стр. 113.

Але прихильники церковного язика не обмежали ся на тім, аби йому вернути приналежне в церкві місце. Вони хотіли зробити його язиком свого літературного відродження. Се була по части причина, чому вони так завзято накинули ся на кружок Шашкевича (про иньші причини ми згадували на своїм місці). Подібні змагання подибуємо також і у иньших славянських народів грецької віри. Шишков між Великорусами, а особливо „славено-сербське“ стремління в перших часах народнього сербського відродження дуже близькі до сього стремління галицько-руських церковників. Але в Сербії „славено-сербське“ стремління не могло на довго спинити здорового, народного руху, що літературним язиком зробив язик сербського мужика, чи там, як казали „славено-Серби“, сербського „свинопаса“. Бо народній сербський рух опирав ся на мужицтво повне народньої самосвідомости і сили, що піднявши ся проти Турків тільки що вибороло собі було державну самостійність; не інтелігенція його, але воно інтелігенцію оживлювало, і тому й духове жите Сербів швидко піддало ся тій великій притягаючій силі, яку має в собі живий народ. Тому-то робота Караджіча і його прихильників була релятивно дуже легка. А крім того Караджіч був не лише першорядним ученим, що своїми етнографічними працями, особливо своїм збірником сербських пісень історичних надав сербським народнім стремлінням розголос по цілій Европі, позискав для них симпатії таких людей як Гете, Грімі, Гумбольдт і т. д., але був також зовсім незалежним від провідників церковної славено-сербської партії, бо жив далеко від них, у Відні, куди не сягали їх громи. Тому й побіда народнього стремління над церковним наступила тут скорше.¹⁾

Далеко незавидніше було положенє піонерів народнього руху в Галичині. Галицько-руський мужик був зовсім прибитий; про таку роль, яку відіграв мужик сербський, він не сьвів ані подумати; а кружок Шашкевича складав ся з молодих, зовсім залежних людей, що не мали ніякої наукової слави і авторітету і з ними легко було упорати ся. Як круто їм прийшло ся від таких пред-

¹⁾ Див. А. Н. Пыпинъ, Панславизмъ въ прошломъ и настоящемъ. (Вѣстникъ Европы 1878. Томъ V. стр. 328—331).

ставителів „славно-церковної“ партії, як професор і цензор руських книжок Венедикт Левицький, ми вже бачили.

Але змагання церковної партії так різко противилися потребам живої теперішності, що навіть такий не дуже живий чоловік як Йосиф Левицький був їх завзятим противником.¹⁾ А Яків Головацький називав її представителів по prostu „псевдо-Руссами“, „духовними убійцями народа“, „Геростратами“.²⁾ Тай сильні вони були лише в негації, в нищеню. Бо коли прийшлося до позитивної праці для своїх гадок, то з під їх пера вийшло всього-на-всього 5 маленьких статей по 7—14 карток, що появились у шематизмах Перемиської єпархії від р. 1837—45, тай то написані були — по польськи або по латині!³⁾

Розуміється, що з таким малим запасом животних сил се стремління не могло утримати ся серед руху 1848 року, хоча Венедикт Левицький майже з слізами в очах закликав руських учених, аби не робили кривди церковному язикові⁴⁾, і хоча один бесідник на народнім вічу в Дрогобичі 1848 року сказав: „Кажуть, що ми не маємо літератури; але-ж ми маємо богослужебні книги, а хіба-ж вони не література?“ Воно мусіло уступити стремліню народньому і було бц, здається, зовсім вигибло, як би література народня не показала була такою вбогою і політичні обставини не остудили були патріотичного запалу серед руської інтелігенції. Але тепер воно знов почало піднімати голову і озивати ся так, що було би „всѣмъ многотрудно и докучливо еднымъ славеноцерковнымъ языкомъ съ Богомъ, а другимъ рускимъ, може коломыйскимъ съ Ру-

¹⁾ Див. його статі в *Jahrbücher für slav. Literatur. 1844. Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur*, стр. 183—185, 206—210. Дальше в тім самім річнику: *Russinische Literatur in Gallizien*, стр. 224—227, і в р. 1846: *Erwiderung auf die Bemerkungen über den Artikel: Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur*, стр. 181—186.

²⁾ *Hawryło Rusyn, Zustände der Russinen* (*Jahrbücher f. slav. Lit. 1846*, стр. 370, 373).

³⁾ Богданъ Дѣдицькій, *Михаиль Качковскій и совр. галицко-русская литература* I. Львовъ 1876 стр. 75, 76.

⁴⁾ Я. Головацькій, *Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матиці*. Въ Львовѣ, 1850.

синомъ ђдъ Сяна розправляти¹⁾, або що „Словено-церковный языкъ былъ всегда и можетъ быти еще живымъ посередникомъ въ общенію словесномъ... Розняти два языки, Словено-церковный и рускій, невозможно. Они сросли ся другъ съ другомъ во всей жизни нашего народа. Розняти ихъ значило бы розорвати самую жизнь нашу на двѣ половины“.²⁾

Але навіть на мертвій ниві тодішнього галицького жита се змагане не могло удержати ся в своїй теоретичній чистоті. З очевидною насмійшкою, щоб доказати неможливість його практичного перепровадженя, Дідицький вкладає в уста прихильника сього стремління ось яку промову серед приватних нарад літературних 1848 року: „Авъ состарѣхся надъ чтеніемъ церковныхъ и сицевыхъ книгъ, во нихъ же пріобрѣлъ есмь не токмо правильность и лѣпоту языка, но такожде устройственность видовъ и правописанія или ореографіи. И всеу премѣнывати нынѣ оныя, яже сотвориша старіи, сирѣчь древніи. Подвизанія же младыхъ суетны и ничтожны. Языкомъ церковнымъ убо глаголаху русьстїи Словене, иже живяху во Галичѣ, иже во Львѣградѣ, иже во Премышлѣ. Народъ же во весѣхъ живущій извергоше многая словеса, акы ему безпотребная, и повредише многіи виды: чесо ради просторѣчіе его отнюдь не требѣ нарицати правильнымъ; еже аще убо онъ сохранише нѣчто правильное, есть токмо „Отче нашъ“ и „Вѣрую“, какъ святая моленія вся и вси на Руси глаголють. Чесо ради мнѣніе мое сицево: водворити и воцарити древлесловенстїи, сирѣчь церковный нашъ языкъ не токмо во книгѣхъ, но и во устѣхъ русьскаго галическаго народа! Авъ рекохъ и рѣчь свою совершихъ“. (Зоря Гал. 1853, ч. 13).

О скільки живе, хоч чуже, розумніще від свого, але давно мертвого, о стільки розумніще було друге ненародне стремління, великоруське.

Від давніх уже літ жив і ділав між галицькими Русинами чоловік, який із самого початку свого діланя виробив собі був про

¹⁾ »Вѣстникъ« 1850. Ч. 58 цитований в Зорі Гал. 1850. Ч. 63 в статі: »О именахъ грамматикальныхъ«.

²⁾ Зор. Гал. 1853. Ч. 4. (Посланіе о первомъ нашомъ письменномъ языкѣ. ч. 1—4).

руський патріотизм і руську літературу зовсім иньші переконання, як ті, до яких із таким запалом признавав ся Шашкевич і його товариші. До чого вони липли з такою любовю, за що так довгі літа терпіли всякі переслідуваня, тим він гордував, те він уважав злочинною, дитинячою играшкою. Руський мужик був в його очах підле сотворіне „скотопас“, обовязаний робити панщину і виготовляти для вищих, вибраних людей засоби для вигідного житя. „Нашихъ крестьянъ, нежелавшихъ и недумавшихъ, освободили на чужій коштъ отъ обязанностейъ работою исправляемыхъ для помѣщика...“ жалуся він в однім листі до Погодина¹⁾, десять літ по знесеню панщини! Разом з тим він був також великим противником народньої просьвіти. Як ніякому розумному чоловікови не прийде на гадку просьвічати свій робучий інвентар, своїх волів, коний, бо се неможливе, так і брати ся до просьвіти мужика можуть лиш люди „сумасшедші“. Найбільша уступка, яку він робив, була та, що дозволяв мужикови читати молитовник, катехізм і псалтирю; більше нічого. А языкъ мужицький! Хотіти, аби вчений і розумний чоловік писав языкомъ „галицкой черни“ можуть лише „врачные изступленники или скорѣе низкіе невѣжды, въ лѣтні доселѣ проживавшіе, пренебрегавшіе всякую науку собственнаго языка, употреблявшіе чуждое нарѣчіе, прислушивавшіеся только простонародному разговору собственныхъ слугъ и работниковъ.“²⁾ Його ідеалом державних і суспільних порядків були часи до 1830 року, в яких він сам виховав ся і виріс, в яких виробив ся його політичний і суспільний сьвітогляд.³⁾ Тоді було все ясно і в порядку; ніякі злочинні змаганя не підривали спокою пануючих верстов; нікому не приходило в голову рівнати мужика з шляхтичем, говорити про права тих людей, що мали лиш обовязки, або про обовязки тих, що мали лиш права. І він був чоловік „шляхетного“ роду; і з внутрішнім задоволенем і гордощами рахував себе до

¹⁾ Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861) съ предисловіемъ и примѣчаніями Нила Попова. Москва 1879—80. Листи Зубрицького — листъ з 21/4 1858 стр. 609.

²⁾ Мих. Драгоманов, Передне слово до Повістей Федьковича. Київъ 1876, стр. XXIII, XXIV.

³⁾ Видно се доволі виразно з його листів писаних до Погодина в 50-тих роках: листъ з 19/6 18⁷⁶ стр. 598, листъ з 7/11 1856, листъ з 21/4 1858, з 19/12 1858, з 31/1 1861.

тих, яких уже сам Бог поставив понад чернею. Душею і тілом він приймав переконання тої суспільної верстви, до якої числив себе, з якої походив. Прізви, що від тої верстви ділила не лише „чернь руску“, але й письменного Русина, для нього не було; його з тою верствою лучили звичаї, обичаї і привички жита; язык її не був для нього „чуждое нарѣчіє“, але язык свій, нитомий, язык людий шляхетних і вибраних, до яких прецінь і він належав. По крайній мірі язык сей був йому ближший і рідніший, ніж язык руських скотопасів; він говорив і писав аж до 50-тих років виключно по польськи.

Своїм шляхоцьким переконанням він остав ся вірним до самої смерти. Ніякі політичні перевороти, ніякі змагання руської інтелігенції не годні були навчити сього чоловіка любови для руського мужика; не годні були навіть тоді, коли історичні пам'ятки й документи, в які він захопив ся, навчили його, що сей руський мужик, то остаток славної і великої бувальщини того народа, до якого і він помию свого шляхоцького походження належав. Ні, він не хотів допустити, що руський мужик, то єдина надія і опора руської народности в Галичині, бо тоді мусів би був хоч троха скинути своїх панських поглядів і зблизити ся до нього, полюбити його, ажалувати ся над його тяжкою долею. Для таких сентиментальних ночувань у його серці не було місця. Лиш один однісінський раз в 1846 році, коли мужики стали против революціонерів, як він думав, в обороні консервативних ідей, він як би в надгороду за те радував ся, що уряд хоче їх увільнити від самоволі панів і поправити їх долю. Але-ж бо син разом мужики боронили консервативні ідеї против революції! А революцію і загалом західні ідеї, поступ, він як правдивий консерватор щиро ненавидів. Революція то „дѣло городскихъ туеядцевъ и площадныхъ бродягъ“ (ор. сіт. 580, 581, лист із 28 цвітня 1846). „Намъ надоѣло древное и мы тщимся изобрѣсть что то новое лучшее, но доселѣ напрасно...“ (стор. 598). „Древнее, долговременныѣ существованіемъ упроченное устройство устраняется; новое едва прозябаеть... есть же то время предпринимать коренное преобразование государства? и разрушать все основныя начала?“ (стор. 601) — жалує ся він в листах до Погодина на державні переміни в 50-тих роках. А про конституційний рух 1861 року пише він: „Настоящее время едва ли не хуже 1848 і 1849 годовъ. Какая то зловредная шаль завладѣла умами жителей всеѣхъ провинцій;

всѣ волнуються, требуютъ дерзко какой-то народности, автономіи, сеймовъ, исключительнаго употребленія своего нарѣчія въ присутственныхъ мѣстахъ и школахъ, собираются на сходки, шумять, толкують, хулять Нѣмцевъ, порицають правительство. Важную роль въ сего рода зборищахъ играютъ парни студенты, коихъ съ умноженіемъ выше потребности училищъ, число несоразмѣрно увеличилось!... Я бы желалъ, чтобъ Россія обнеслась каменной китайской стѣной отъ зараженной Европы западной, ибо тлѣтворная ея язва уже обложила окрестности Россіи... Прошу Бога, дабы оны спаслъ святую Русь отъ сего рода искуса, который испытываетъ Австрія какъ послѣдствіе необдуманнаго торопливаго преобразования...“ (стор. 617—620).

Але він був шляхтич руський; дома в його батька говорили по руськи.¹⁾ Він угнув ся перед авторитетом церкви і історичних памяток і признав ся, що він Русин, не Поляк. Але ніколи в свѣті він не був Русином „посполитим“, і коли признав ся до Руси, то лиш до тої, яку бачив у памятниклах, якої порядки йшли під лад його консервативним поглядам і всьому тому, з чим зросла ся вся його природа, всі його думки й переконаня. Що тої Руси в Галичині давно вже нема і ніколи бути не може, про се йому було байдуже. Що кастова ненависть до мужика мусіла іволювати його між усіми живими Русинами, також його мало обходило. Чим більше був сам, тим менче уступок мусів робити иньшим, тим вищим чув себе від усьої тої письменної дрібноти, що повзає по землі як чернь, бідує, плаче, журить ся в нею, а часом сподіває ся для неї, любить її, в любови своїй плуває ся „сумасшедшая“, як Вагилевич і Головацький, „въ опасныя сѣти“ і пориває ся до змагань, від яких „благородна“ душа мусить відвертати ся з холодною погордою... „Въ Вѣнѣ намѣреваються издавать періодическіе записки на малорусскомъ языкѣ — да радуются и веселятся ваши малорусскіе ревнители, у нихъ будетъ уже непременно собственный журналъ. Даже и долговременные споры о правописаніи малорусскомъ, начиная отъ Максимовича до Левицкаго, въ Галиціи веденныи, рѣшены: будутъ печатать латинскими буквами!!...“ пише він 1843 року з іронічним насмѣхом до Погодина (стор. 568), а 1858 року

¹⁾ Я. Головацький, Денись Зубрицький. Некрологъ. («Слово» 1862. ч. 9—12). Ч. 11.

каже: „Есть мнѣнія, чтобъ перевести на простонародный языкъ древнія славянскія книги. Какая радость для сочинителя малорусской Грамматики Г. Кулѣша! Посовѣтуйте ему, чтобъ онъ переселился къ намъ, его будутъ здѣсь превозносить!“ (стор. 612).

Що у иньших творило всю суть патріотизму, то в нього було в найдѣлшій разі лиш матеріялом науковим, який „можетъ быть пригодится на что.“ „Хорошо что онъ (Кулѣш) занимается собираніемъ простонародныхъ пѣсней, былей, скавокъ и пр.; это можетъ быть пригодится на что; но какая же цѣль въ составленіи грамматики? Въ одной Руси двѣ русскія грамматики, слѣдовательно два языка, двѣ литературы, два народы и конечно двѣ державы. Пусть болтаеть простолюдинъ какъ его мать научила, а языкъ словесности долженъ быть одинъ въ цѣломъ народѣ. Добрый патріотъ долженъ собирать, соединять и сливать въ одну цѣлость всѣ народныя стихи, а не раскалывать, раздѣлять. Полезнѣе бы было обучать своихъ земляковъ сколько возможно великорусскому языку...“ (стор. 614).

А прецінь і сей чоловік був руським патріотом, ба, як він думав, єдиним „добрим“ руським патріотом, якого погляди на народність були вірні і правдиві. Які були ті погляди, видимо з наведеного уступу. В глибокій старости він узяв ся писати історію тої Руси, яку він любив, у тій надії, що розкривши перед письменною дрібнотою пишну картину історичної Руси, з усім блиском і славою князівських подвигов, боярської могутности і державної сили наверне заблуканих із мужицьких манівців на правдиву дорогу руського патріотизму, не лише відверне їх від простої черні, але запровадить туди, де ще й тепер як давніше съята Русь живе в такім самім, а навіть більшім блиску і славі, де політичні і суспільні порядки такі близькі до порядків австрійських перед 1830 роком і такі симпатичні для благородного, „доброго“ патріота... І він також плакав над упадком Галицької Руси і старав ся прикладом і наукою піднести її і показати, в чім властиве лежить той упадок. „Я самъ наставляю нашихъ невѣждъ священниковъ, како подобаеть слагати персти при изображеніи св. креста, что имъ доселѣ было неизвѣстно...“ Дякуючи Погодинови, що кавав виймати „частину“ за його здоровле, каже далі: „Я не въ состояніи описать своего восторга по прочтеніи этихъ словъ — съ умиленіемъ, со слезами лобзаль Вашъ почеркъ... Священный этотъ обрядъ не соблюдается у насъ: не столько въ слѣдствіе уни,

скільки отъ равнодушія, индеферентизма и нечестія духовенства. У насъ проскомидіи не отправляють по закону, ни агнца ниже частиць не вынимають. Свещеникъ или дячекъ примесеть въ шанномъ карнанѣ просфорочку и на ней совершается св. служба.* (стор. 607, 608). „Мы стали съ отцемъ Головацкимъ печатать Литургію С. Іоанна... съ польскимъ и нѣмецкимъ переводомъ... Цѣль предпріятія, чтобъ и наши священники, изъ конхъ едва десятый челоуѣкъ разугѣеть церковно-славянскій языкъ, и Поляки... получались и удивлялись превосходству, великолѣпію и красотѣ славянско-восточнаго богослуженія... (стор. 603) Симпатіи для князівської і царської Руси з її боярами, для російської держави з її підневоленими кріпаками, з її політичним і літературним центральномъ, питаня „како подобаеть слагати персти при изображеніи св. креста“, як відправляе ся по закону проскомидія і як виймати „агнца и частицы“, — се все такі справи, що дозволяють бути „добрим“ руським патріотом, від яких можна приходити „въ восторгъ“, в „умиленіе“, над якими можна плакати, не уближаючи шляхетному походженю і благородній чести. В сих рамках і Денис Іванович Вінява із Зубриці Зубрицький — бо про нього тут бесіда — був щирим руським патріотом.

Що така квітка виросла на руським полі, се не тяжко буде собі вяснити, коли пригадаємо, в яких обставинах виросла руська інтелігенція в перших 30 роках XIX-го віку, яку пропасть ті обставини викопали між народом і інтелігенцією, як вони ломали і деморалізували все, що підносило ся хоч трохи понад мужика. Треба було мати незвичайно живий характер і здорового духа, щоб не окалічити морально серед тих обставин. А Зубрицький, хоч і підносив ся що до своїх здібностей понад пересічну мірку звичайних людей, та за те був більше під впливом тих тяжких обставин, що як на мягкім воську відбили на нім свою печать і зліпили з нього те, що зліплювали і з міцніщих від нього людей.

Як ми вже згадували, він був шляхетного роду; його батько був посесором.¹⁾ З відношень, які тоді панували між дідичами або посесорами і народом, він мусів вивести перші свої погляди на мужика як на робучий інвентар упрівілейованих верстов. Послу-

¹⁾ Біографічні дати подаю з вищче наведеної посмертної згадки Головацького в Слові 1862.

живши якийсь час у Сяноку при магістраті, від 1809 року вибраний був секретарем заложеного Поляками провізоричного уряду військового під егідою Наполеона; потому був юстиціарієм у Перемиськім і иньших округах і в сім судовім уряді могли лише ще більше виробити ся його неприхильні для мужика переконання, бо юстиціар був урядник платний і залежний від панів, і його функції не багато різнили ся від функцій мандатора. Був далі опікуном малолітних дітей графів Пінинських, Гумніцких, Яворських, заводив у їх маєтках „образцевую економіку“, за що від графів Пінинських дістав одно село на доживоте. І в тім селі заводив він звірцеву господарку, а коли 1820 року переніс ся задля слабости жінки до Львова, то взяв від львівського магістрату присілок Сигнівку в аренду. Велика часть його життя, і то як раз та, в якій вироблює ся світогляд чоловіка, пройшла в сільськім господарстві тодішнім, де він або посередно або безпосередно стояв проти мужика як чоловік упривілейований супроти підданого. Що значить в часах панщини заводити „образцевую економіку“, чейже кождому відомо. З сього відношення виробила ся його антипатія до мужика і його строго-консервативні, аристократичні переконання, що стали угольним каменем усього його дальшої діяльности. І коли він потому став інтересувати ся руськими справами і працювати для руської народности, то се могло бути лиш для такої, що містила ся в рамки його політичного і соціального світогляду і була з ним у внутрішній гармонії і звязи. Річ очевидна, що та народність не могла бути народність українська, бо вона була наскрізь мужицька. У його батька говорили, правда, по руськи, по мужицьки, бо инакше не вміли, але він скоро, бо ще в 1809 році, коли стояли в Галичині російські війська, почув великоруську мову, купив собі кілька великоруських книжок, познайомив ся вже тоді з великоруською літературою (а яка була вона тоді!) і прийнявши уряд російського переводчика при апеляційнім суді вправляв ся в-одно в великоруськім діловім язичі.

А коли він опісля став членом Ставропігійського Інститута, коли почав порядкувати його архів, коли дістав у руки Карамзіна, а далі познайомив ся з міським архівом у Львові і його історичними пам'ятками, то се вправді скріпило його симпатії для руської народности, але знов не до тої, що перед його очима стогнала в такій тяжкій неволі. Славні часи князівської Руси, її державна сила, а в пізніших часах борба за віру і церков наповняли його

ентузіазмом, бо в них не було нічого, що стояло би в суперечности до його консервативного світогляду. З правдивим запалом кинувся він до студіювання тих памяток; при їх помочи розкривався перед ним образ історичної минувшини, світлої і блискучої, а тодішня історична критика і література показувала, що та минувшість властиве і не минувшість, а жива теперішність. Бо й тепер існувала руська держава, яка не лише що до своєї внішньої могутности і блиску могла заспокоїти вимоги найбільшого національного шовініста, але й що до свого політичного і суспільного устрою мусіла радувати серце кожного консерватиста.

Але історичні акти і документи, хоч піднесли його ученість і зробили з нього здібного археолога, не могли дати йому здібности для зрозуміння живих питань теперішности народу, що живе коло нього. До того треба було великого запасу свіжої думки, здорового, любячого серця, що вмів переломати всі перегорода нагромаджені звичками життя і пересудами кастового виховання. Свіжою думку, коли яка була, ті памятки зовсім присипали порохом, а полюбити в теперішнім народі він міг лиш те, що ще лишалося в історичній минувшини описаної в памятниках: церков і обряд, і що мало ще хоч яких-таких світлих репрезентантів у митрополітах, єпископах і т. д.

Знайомість із Погодиным добила його до решти. Погодин був не лиш його вчителем в історії, археології, не лише підпомагав його наукові змагання присилкою книжок,¹⁾ але й остаточно розвив і укріпив його політичний світогляд. Як у зеркалі відбилися в його голові всі фантастичні гадки сього незвичайного пропагатора державного російського централізму. Гадки ті²⁾ навіть у Росії не прийшлися; не приймив їх уряд, бо були противні принципам Святого Союзу; не приймила їх мисляча публіка, бо вони гаравду народнього шукали не в свободі народів, не в свободних політичних інституціях, але в розширенню зверхнього блиску й могутности держави і в борбі проти поступових ідей західної Європи. Все-ж таки в устах Погодина гадки ті мали хоч які-такі позори слухности і консеквенції. Коли він, великоруський прихильник держав-

¹⁾ Див. увага Н. Попова в «Письма къ Погодину» стр. 542 і порозкидані звістки по листах Зубрицького до Погодина.

²⁾ Див. Пыпинъ, Панславизмъ... Вѣстн. Евр. 1878. V. стр. 751—756.

ного і національного централізму, не хотів знати нічого в Росії як лиш одну офіційну народність, віру й літературу, і для тої єдності вимагав від иньших народностей „по необхідности тяжельхъ жертвъ“, ¹⁾ — то можна з сим згодити ся або ні, але якої-такієї поверховної льогічності сій гадці відмовити не можна. Він був переконаний, що держава має творити „одну огромную машину, расположенную самымъ простымъ, удачнымъ образомъ, управляемую рукою одного человека, рукою русскаго царя, который во всякое мгновение единымъ движениемъ можетъ давать ей ходъ, сообщать какое угодно ему направление и производитъ какую угодно быстроту“, — і в його устах вороговане проти народностей не-павуючих могло мати змисл. Але який змисл могло мати вороговане проти народностей, проти автономії, сойнів, уживаня рідного язика в урядах і школах в устах Зубрицького, галицького Русина, якому без народньої автономії гровила неминуча загибель? Коли Погодин могучости і слави Росії шукав у тім, аби вона злучивши під собою славянські народности стала до борби з „тлетворним і гниющимъ западомъ“, якого поступ і ідеї він ненавидів, довершила й увінчала розвиток людськости, — то який же змисл був у тім, коли й галицький Русин став ворогувати проти просвіти, проти поступових ідей, без яких для руської народности в Галичині нема найменшого ратунку?

Нема отже чого дивувати ся, що сей чоловік „не наслаждался общою популярностію своихъ современниковъ“, що „многи изъ современныхъ не поняли его“. ²⁾ Справді, в 30-тих і 40-вих роках він був доволі візольований в живій часті руської інтелігенції, що о скілько жила, жила гадками Маркіяна Шашкевича.

Але з початком 50-тих років він став поволи осередком, коло якого збиралась і кристалізувала ся нова громадка людей з подібними як він поглядами на нарід і мужика. Важко згадати, що до тої громадки стали приставати також люди з колишнього кружка Шашкевича, що хоч були й давніше знайомі з Зубрицьким, усе-ж таки держали ся зовсім противних переконань і любили в народі власне те, що Зубрицький топтав ногами. З таких людей назву лиш Якова Головацького, який ще 1850 року видав свою „Росправу

¹⁾ Замітка Головацького в його статі *Zustände der Russinen*, стр. 378.

²⁾ Головацькій, Денись Зубрицькій. Слово 1862. Ч. 10.

о южноруській явиці“ і „Три вступительні преподаванія“, а вже в найближчих роках — коли саме, не вмію сказати — покидає свої переконання і в 1856 році числить себе до „Погодинської кольонії“, якої „атаманом“ підписує себе Зубрицький в листі з 19 червня 1856 (Письма 597, 598).

Сумний се факт, що велика частина колишнього Шашкевичевого кружка в 50-тих роках почала приставати до Зубрицького і його ненародних стремлень. З великим трудом такі люди як Головацький успіли продержати ся зі своїми переконаннями до 1848 року. Рік сей не лише скріпив їх привядлі надії, але дав їм надію на поміч і опіку уряду, що доси був їм противний. Але коли за другим наворотом політичної реакції уряд в особі графа Голуховського знов накинув ся на народний руський рух і став йому ставити перешкоди, а сам рух показав ся в літературі таким бездарним і не міг оперти ся на свої питомі сили, підсьвіжені на хвилику надії згасли і з Головацького, товариша Шашкевича, став Головацький, товариш Зубрицького й Погодина! Поляками ті люди не могли і не хотіли бути; в нарід, серед якого жили і якому доси служили, перестали вірити. Але все-ж таки від руського імені вони не відступали; покинувши нарід вони вцепили ся власне за імя як потапаючий за бритву. Окрім їх мужицького руського народу їм від давна такі люди як Зубрицький, а через нього й Погодин показували ийший руський нарід, не приневолений і не упокорений як вони, але могучий, самостійний, з сильним царством і з доволі розвиненою літературою. До сього руського народу вони й пристали тепер. Хоч як би пішли політичні обставини в Галичині, все таки їм лишила ся та вірада, що через те ще Русь не загине, бо Русь велика і могуча, і ніякі галицькі клопоти й нещастя не годні зломати її сили. Що значать галицькі вороги руського народу проти такої сили як Русь від Камчатки до Чорного Моря? Навіть смішно порівнувати!

А при тім відступлене від дотеперішного народу не було в їх очах навіть відступленем. Їм дозволяли прецінь лишити ся при нім; адже-ж не лиш вони, але й цілий їх нарід був лиш частиною, атомою тої великої Руси, хоч правда, частиною попсованою, скошлявілою, ополяченою, яку треба було очистити і яку лиш підневолене під велику Русь могло правдиво відновити і відродити. Баламутні листи Максимовича писані до Галичан з початком сорокових років дуже влекшували їх відступлене. В листах

тих що найменче не було жадної льогічности. Ми Українці, писав Максимович, приймили яко свій народній літературний язык — язык Великої Руси, пишемо і говоримо ним, так що у нас не може бути навіть бесіди про українську літературу, а можуть бути лиш віддільні книжки писаці по українськи. Лиш у вас Галичан література жива мусить бути на вашім живім народнім язиці. Чому-ж лиш у Галичан? Чому і не в Українців? А коли в Українців ні, то очевидячки і в Галичан ні. Давніше, в сорокових роках, коли жив іще Маркіян і живі були надії на відроджене мужицької Руси, сі недобровільні двозначности Максимовича не звертали уваги; але тепер на них мож було покликувати ся, і в пізніших роках Головацький справді покликुвав ся на них. Що таке відновленє і відродженє через велику Русь мусить допровадити в Галичині так як тепер допроваджує на Україні до духового каліцтва і смерти того руського мужика, якого вони самі хотіли піднести і відродити, про се їм тоді було байдуже. Най мужик руський гине; Русь велика все таки не загине!

І от доволі з'вільований до недавна Вінява із Зубриці Зубрицький побачив коло себе невеличку громадку людей, зломаних вправді, прибитих і нездібних уже до ніякого енергічного діла, але за те тим покірніших і услужніших.

Але й се друге ненародне стремління, великоруське, годі було перепровадити в цілій його теоретичній чистоті. Бо не лише для читаючої публіки воно було зовсім новим, так що її треба було до нього прилагоджувати, але й ніхто з прихильників його не вмів по великоруськи. Навіть Зубрицький немилосерно калічив великоруський язык. А крім того вони не мали й відваги виступити публично зі своїми переконаннями. Рекомендуючи 1856 року Погодинови Шеховича яко редактора Семейної Бібліотеки Зубрицький так каже: „Мы нуждаемся въ сего рода дерзкомъ смѣльчакѣ. Правительство не запрещаетъ откровенно издавать журналецъ на чистомъ, сколько намъ возможно, русскомъ языкѣ, но оно покровительствуетъ кириллицу и хохладское нарѣчіе, желая внушить, что мы иный русскій народъ, а не тотъ который въ Россіи, и потому небрежно было бы человѣку имѣющему состояніе или чинъ выставляться на неудовольствіе, а можетъ быть и гоненіе, такому же какъ Шеховичъ вертопраху все равно — а намъ хочется имѣть журналецъ“. (Письма, 596.) Хоч мораль у сих словах не дуже висока, але вона показує, що й прихильники великорусизму, хоч їх погляди на око

дуже енергічні і сьміливі, мусіли рахувати ся з обставинами і хотіли кінці в воду. Обставини вложили ся так, що їм се дуже легко було зробити. Прихильники церковного стремління самі бачили, що ввести церковний язик до літератури годі. Аби зробити його хоч троха стравнішим, треба його киче було підбавити народніми словами. Вийшло отже в результаті таке, що хоч вони сліпо тримали ся уряду і урядової народности, для якої міністерство казало видавати окрему газету, звісний „Вѣстникъ для Русиновъ Австрійскої державы“, хоч вони відкидали однаково і 15 і 60 мільоновий нарід і знали лиш нарід руський 3-мільоновий, що живе в Галичині і має кожодчасному урядови бути вірним і послухним, то все таки писати стали язиком подібним як кружок Зубрицького, з яким їх ще до того лучила неважність до демократичних, народних стремлінь.

Ще більше вблизили ся оба кружки, коли против їх стремлінь піднесли ся протести з боку народнього і виявзалась між прихильниками і противниками народнього стремління горяча язиково-правописна полеміка. Аби устояти ся против стремління, яке публіка киче-кінцем усе таки ще найбільше розуміла і любила, яке мало таких поважаних представителів, як Йосиф Лозінський, Антін Могильницький, Лука Данкевич, Устїянович і иньші, треба було виступати разом.

О скільки я шіг прослідити, полеміку, з якою нам тепер виходить ся близьше познайомити ся, викликав 1850 року Яків Головацький, тоді ще, владсть ся, прихильник народнього стремління. Русини сподівали ся, що руський язик буде допущений до урядів, і тому Головацький опублікував в Зорі Галицькій в статі „Дещо о дѣловомъ языкѣ у насъ на Руси“ (ч. 17) дві купчі грамоти Снятинські з р. 1625 і 1750 як образець ділового язика малоруського і додав до них ось яку замітку: „Языкъ (сих грамот) чистый, народный, ясный; форма докладна, такъ що може о малъ и нынѣшнымъ писарямъ громадскимъ за образецъ дѣлового слога служити... Правописанье такожъ одностайне, малымъ ся розличае отъ правописанья, якого мы нынѣ во обще уживаемъ. Отъ и пересторога для нашихъ декотрихъ радикаловъ въ правописанію (притик до Лозінського, що мав свою правопись і писав без з), котрі голову помять надъ тымъ, як бы видумати новий совѣтъ доси въ словенщинѣ невиданий спосѣбъ писанья, не уважаючи, що такимъ новымъ правописаньемъ перервалибы нитку, котра насъ изъ старымъ бытомъ народнымъ вяже, безъ уваги на словопроиз-

веденіе, на аналогію другихъ словенскихъ языко́въ, безъ взгляду на давній забытки языка изъ тыхъ временъ, коли языкъ нашъ мавъ ширшу просторонь, коли бувъ близшій своєму кореневі; котрї підслухують простолюдина въ своимъ рѣднѣмъ селѣ, и на тѣмъ лѣплятъ утлу будову граматики свого рѣдного за кутокъ, называючи его народнымъ, простують пѣдля свого не завсѣгды правого слуху або мудрованя слободно растушу на широкѣмъ словянскѣмъ пни былинку руского языка, неважаючи, що тымъ простованьемъ, обрѣзованьемъ прешкаджають веростови народного руского языка. Зъ другої стороны въ сихъ грамотахъ могутъ мати поученіе въ другу крайнѣсть впадающїи грамматикове (притик до Йосифа Левицького), котрї такъ страшно горо́жятся на „въ“ въ правописанью зам. „лѣ“. Най ся тїи подивлять, що еще передъ стома и двѣстома лѣты въ минушѣмъ времени не тѣлько выговорювано, але и писано „въ“: признавъ, уживавъ, садивъ. — Словомъ суть сіи грамоты дуже важні — е то новїи доказъ, що можна такиже словомъ (ще свѣжимъ) рускимъ хотьбы заравъ продолжати судоведенїя по руски — якъ тоє намъ пограничный меже давною Польщею а Волощиною, меже Унією а Православїемъ городъ Снятынъ въ живѣмъ корени доховавъ, на котрымъ нынѣ свѣжо зацеплена лѣторосль возрастати має“.

В статї „Пересторога для перестереженихъ“ (З. Г. 1850, ч. 20) відповів насамперед Лозїнський від імени „радикалів“. „Видит нам ся“, каже він, „же никто думати не буде, якобы в котримъ будь живимъ языкѣ ортографїя або колїсь давнѣйши осягнула, або колїсь пизнѣйши досягнути могла совершенности, бо ту нема ничего досконалого, ту лиш поступати можна... И тоє не потребує доказу, же давнѣйшіи писма руски не держали ся бесѣды народнои але ортографїи книгъ церковних. Тоє уже былѣбы достаточное переконати каждого, же давнѣйшихъ писмъ ортографїя якъ тогды не вѣдповѣдала народнѣй бесѣдѣ, такъ тимъ бѣльши для насъ взоромъ быти не може... Що-жъ то єст тая нитка, о которѣй Вѣи споминає? Такъ якъ мы всѣ теперъ пишемо, не писано давнѣйши, одже тая нитка уже перервана, але тоє єстъ користевъ для языка, же покинувъ старїи и невѣдповѣдаючи му форми, а старїи писма на тимъ ничего не утерпѣли... Необмеженный ужитокъ (етимологїи) запровадивъ бы насъ совсѣмъ слѣдственно до ортографїи кнїнихъ нарѣчїи и затеръ бы характеръ нашого нарѣчїя... Якъ то, мы не для себе, не для хосна нашего народа пишемо, але для подѣбности с дру-

гнии?... Та щож ми з того, же если напишу отъ, то мя Москаль лацнѣйши порозумѣ, коли мя мѣй брат Русин не порозумѣ? Чи чтиринадцять мільонив народа мався виречи самостоянно правописи для аналогїи с другими?... Що ся пише, то ся пише для хосна живучого народа, а не для хосна старих книг... Нехай никого не лудит слободно ростуча былинка руского языка на широкии словянским пни, бо если ся давной ортографїи держати будемо, то нема для той былинки свободы и поступу; а если вона своего вѣдличия и характеру не удержит, то на широкии пни словянским совсѣм щевне — межи инним гильом знати ей не буде... Всѣ, которїи сут за поступом (радикали), чуют потребу держатися общою устной бесѣды... Але реакціонери, которих засалою давнѣсть и навикненьє, сут найбільшими тамати одностайности в писмѣ и в правдивим поступѣ. Пишит як хочете, але народна бесѣда за вашов ортографїов не поїде...”

Левицький, що основою своєї малоруської граматики поставив був, як він каже, „язык народный, який здоровою критикою треба відрізнити від того, що в декотрих сторонах через кілька віків спольоніровано“, ¹⁾ своєю здоровою критикою так прочистив народний язык, що він мало в чім ріжнив ся від языка церковників. На замітку Головацького він сказав, що „именешъ всѣхъ приверженцѣвъ той системы (що пише лѣ зам. вѣ) має честь почетному авторови наганутого артикула вѣтповѣсти, що тїи два документа недоказують правильности граматической, лишъ суть доказомъ, що и вѣ тоє время самоуки не вѣвли розрѣзняти время прошедшое... вѣтъ дѣспричастїя... и втогды Снятиньскїй самоукъ але пѣдслухаль ся и не читаль авторѣвъ русскихъ передъ собою, котрыи лѣвшїи мали слухъ, и лишъ вѣ дѣспричастїю — вѣ — чули. Граммоты приведенныи добре писани, но не со всѣмъ; бо „Вѣстникъ для Русинѣвъ австрїйской державы“ лѣпше пише; тому за сго повагою тра намъ добремьслящимъ ити...” (З. Г. 1850, ч. 24). А одному дописуватели з Перемишля, що йому закидав, що викладає языком малорозумїлим (тажже ч. 25), відповів гнївно, „що умѣтнѣсть вченого языка домагає ся; простымъ же языкомъ вче-

¹⁾ Lewicki Joseph, Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. Przemysl 1834. (Грамматика языка руского въ Галициї. Grammatyka języka ruskiego w Galicyi.) стр. XX.

ному Русинови простоятъ лишь на единѣ съ простолюдиномъ говорить. Мы идемо за прикладомъ Полякѣвъ, и неважно такъ якъ и они на простакѣвъ; бо на щожь было брати ся до языка руссого, сли лишь жаргономъ быти нас, а не щирорусскимъ, основающимъ ся на живыхъ формахъ народныхъ и выраженіяхъ библійныхъ или церковныхъ? Таже хочемо, щобы языкъ літургіческой сробити срозумѣльшимъ, якъ до сихъ поръ го священники розумѣли; щобы знали, що слѣвають и читають, а нарѣдъ розумѣлъ, що слушае. А можежь быти лѣпшій способъ, якъ тотъ, сли натомѣсть польскихъ употребляемо церковныхъ выраженій?...“ (таже ч. 29)

Противъ того, щобъ ити за языковою повагою тодѣшнихъ виденскихъ Русинѣвъ, виступила рѣзко допись „Зъ пѣдъ Галича“ (таже ч. 28). „...Смѣємо ся нынѣ, и дуже справедливо, въ нашихъ необразованныхъ рекрутѣвъ“, каже вона, „але же переводчики вѣдѣнскіи позволяють собѣ на подобіе писателей за великого Петра языкъ питомый кавити, вычудовати ся не можемъ. Чому то они не хотять ити за голосомъ языка малорусского? чи не пѣзнають его богатства и практичности, же ажъ въ другихъ языкѣвъ барбаризма берутъ, абы лише найотвѣтнѣйше малоруске не употребити, бо хахольске? Якже думаютъ, сли намъ обывателямъ рускимъ прійде въ судѣ стати, чи будемо тогди за Шмидтовими словарями глядѣти, аби тамъ яке слово неврозумѣле Малорусинови вынайти? Тымъ дѣломъ жадного народови хѣсна не принесутъ, а нарѣдъ якъ бувъ такъ и надалѣ буде безъ словесности, сли мѣсто своего питомого або чужій або давно вже змерлый языкъ образовати ся буде... Чи може они высшіи розвинули понятія и думаютъ, же нарѣдъ нашъ, ихъ высокоумными писмами восхищенный, перейме ся ихъ духомъ и покине свѣой питомый языкъ — языкъ чей не малого народа, языкъ звучный и чудесный, — а возьме ся чѣпати чужого або змерлого? То не стане ся! Мы, которіи для народа хочемо дѣлати, будемъ плекати его языкъ, той, которій въ устахъ многихъ миллионѣвъ живе, въ которѣмъ звенить духъ народа и его исторія, которій есть великимъ, глубокимъ жереломъ покрѣпляющимъ и засолоджающимъ силы наши въ благополезнѣмъ образованью его... Кѣлькожь то лѣтъ языкъ церковный общословенскій употребляется въ церквѣ и въ наукахъ церковныхъ, а однако нарѣдъ своимъ говоритъ языкомъ и по нашѣмъ мнѣнію вѣчне нимъ

говорити буде. То єсть доказомъ, же малорускій языкъ становить свою свойственную цѣлѣсть и свое властное пятно має, и хоче яко особа одна, окромѣшна свою осягнути цѣль, до которой всѣ народы зближаются. Также булобы уже на часѣ, печатати буквами гражданскими.“ („Мы вже на тоє давно були готовѣ, лише ведля денекотрыхъ рускихъ гарцопѣвъ задержалисьмо доси кирилицу“, долає від себе Редакція Зорі Гал.)

Погляди ненародніх стремлѣнь стали з особливим натиском вповѣдати ся в Зорі Галицькій, коли вона від 1852 року перейшла в їх руки. „Не утаиваемъ обстоятельства такого, которое ставится великимъ препятствіемъ къ развитію нашей словесности“, пише Михайло Малиновскій в статі: „Могутъ ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность?“ (З. Г. 1852, ч. 17.) „Сіє обстоятельство не єсть чтось новое, у насъ единственно возникшее. Съ такимъ же вреднымъ обстоятельствомъ боролися и борются также иніи народы. О немъ велся уже споръ въ обоихъ часописяхъ нашихъ. Оно касается самого языка нашего и правописанія. Думаютъ пуститися старо-славянскаго языка, пуститися всей древной словесности нашей, всей помощи отъ иныхъ словянскихъ языковъ, пуститися филологическаго и историческаго правописанія и зануритися въ простонародіє, въ языкъ простаго народа, дабы тамъ, якъ кажутъ, изъ самаго источника, отъ самаго корѣня почерпнути слова и способъ писанія. Тутъ, кажутъ, все богатство, и вся достаточность. Но примѣчаютъ, что никто иній, а они дали причину говорить на насъ, что мы хотимъ ввести *linguam plebeam* (се його найбільше боліло і гнівало), тѣмъ самымъ недостаточну и опасную для высшой науки. Если бы простонародный нашъ языкъ имѣлъ всю достаточность для наукъ, то понеже слова суть свидѣтельствомъ степени просвѣщенія, народъ нашъ стоялъ бы уже на высочайшомъ степени просвѣщенія. Почто єму тогда наукъ? Не значить ли то, превозносити нашъ народъ надъ всѣ народы, когда и безъ наукъ вся знаетъ, и ничего учиться не имѣтъ? И такъ, по такому мѣтнію готова уже вся словесность, готовы всѣ книги науковыя, а однако никто изъ тѣхъ крикуновъ еще и не началъ ихъ писати! *Qui multum demonstrat, nihil demonstrat.*

„Боятся и кажутъ: „Высокое правительство можетъ намъ поздрѣвати, если мы не ограничимся на самый языкъ простаго нашего Галицко-рускаго народа и на его выговоръ.“ Але чи-ж австрійські Німці або австрійські Поляки ограничуютъ ся лиш на

літературу австрійську і на язык їх простого народа?... Кажуть: „Словесность не прийметься между народами, когда не будет основаніемъ ей языкъ простого народа.“ Алежь кто усуваєть сіе основаніе? И мы хочемъ соиздати словесность нашу на нашомъ народномъ языкѣ. Однако не хочемъ опирати ся на томъ, что и между народами не есть общов. Также то, что есть между народами, хочемъ оперти на общія филологическія правила, дабы такъ составить согласіе выговора и писанія... Славянскій языкъ книгъ нашихъ церковныхъ есть къ нашему въ самомъ ближайшомъ средствѣ и онъ въ теченіи вѣковъ уже водворился у насъ. Честніи Господинове! Потребно конче учти ся и не оставати ся въ простонародіи. Дерево природное тешуть, и тогда оно гладкое. Уже не видати по хатахъ столовъ и лавокъ изъ неотесанного дерева. *Generosos animos labor nutrit; laborem si recuses, parum esse potes. Non est viri, timere sudorem*, сказавъ Сенека“.

Ще виразніше зазначив становишко сього стремління Іван Здерковський в статі: „Наше стремленіе при образованью языка“ (тажже ч. 39). „..Щобъ вводити церковно-славянскій языкъ въ цѣломъ его объемѣ между народами яко литературный, о томъ не мыслити болѣе. Днесъ бо неспособность совершенного употребленія помянутой мовы русскимъ ученымъ столь явная, що хотъ бы якъ жаркою панегирикою кто за него приговорювавъ и самого Демостена краснорѣчивыми даже молніями ю защищавъ, однако не воспалитъ онъ, ниже преклонитъ когда вибудъ кого въ нихъ къ своей мысли... Столько же мало видится полезнымъ успѣваніе нашихъ новомодныхъ писателей, задумавшихъ изъ нагой такъ называемой повѣтовщины безъ пособія старославянщины языкъ народный устроить... Но къ счастью розвивається на полянѣ родимой словесности просторѣйшій, болѣе умѣренный и отъ множайшого количества ученыхъ подкрѣпляемый успѣхъ, именно образованіе языка народного на основѣ старинной Славянщины. Рѣшившіеся къ сему концу не чуждаются со всею церковного языка; ибо пребываютъ въ удостовѣренію, что чѣмъ онъ такъ народное нарѣчіе есть отроеткомъ произшедшимъ изъ означенной старословенщины и ради воздвиженія тояже соками должно кормитись и что способъ образованья мовы простонародными употребляемымъ писателями, не въ силахъ успѣвати къ вышему воспоренію изяществу классицизма...“

„Кой то у Васъ несчастникъ Брмака Хомякова на только изорудовавъ?“ — каже врешті один угорсько-руський дописуватель,

(тажже ч. 50), якому Скоморівський своїм переводом Єрмака, а Могильницький своїм Скитом Манявським допік до живого. — „Якій то языкъ? Якая грамматика? Не вийдемо ли мы никогда изъ экспериментовъ найпаче столь соблазнительныхъ?... Предсловіе къ „Скиту“ являєть сочинителя его ужаснымъ финстерлингомъ. Такъ то намъ салоны исключити въ образованіи нашего языка? и трудашъ прочей русской словесности и жизни для насъ мертвыми оставатися? ...Такъ намъ изъ букваря и букварной литературы никогда не вытти! ...Намъ двигати языкъ изъ порока сельской грубости, не утопати въ грязи фразеологій мужиковъ, такимъ образомъ намъ на всякія десять села особливої грамматики и особнаго словаря нужно.“

А редакція Зорі Гал. додає: „Вся нужда въ томъ, что не различаютъ вышшаго, школьнаго ученія отъ простонародныхъ книгъ. Первое ученіе требуетъ строгаго наблюденія правилъ етимологическихкихъ, и также помощи старославянскаго языка и письменной нашей литературы, именно древной. Лишати Русинowi себе сей помощи значить, отнимати себѣ возможность вышшаго литературнаго житія. — Касательно простонародныхъ книгъ, то и въ тѣхъ хотѣти писати по простонародному значить, никому не угодити, понеже въ простонародіи каждая страна, каждая десять села имѣють своя собственная, и равное право къ своему собственному. Тогда нѣсть литературы... И такъ намъ или имѣти литературу по правиламъ етимологическимъ на основаніи древной пребогатыи литературы и на основаніи общаго употребленія, или не имѣти... хотяи будуть многія книги, якъ и безъ труда есть самородныя хопты, бодаче и тернина.“

Такимъ способомъ вела ся завзята полеміка між народніи і не-народніи стремліннями; такимъ способомъ виявляло ся поводи се останне, переважно великоруське, в своїи гадкахи. Але воно на полеміці не стало; позитивною працею воно старало ся доказати свою живучість і перевагу над стремліннями противним. Маючи за собою Зорю Галицьку воно справді опанувало літературне жите в Галичині; народне стремління замовкло майже зовсім.

Узявши на себе від 1853 року редакцію Зорі старав ся передовсімъ Богдан Дідицький, що вже перед тимъ пробувавъ своїхъ силъ у літературнихъ працяхъ, провести і спопуляризувати гадки свого кружка між читачами Зорі, якихъ число було зрештою дуже мале.

Але він хотів іще більше. Обережним, делікатним поступуванем він хотів, о скільки можна, злагодити завзятість полеміки і навіть пригорнути й противників до своїх переконань, про яких правдивість був щиро переконаний. О скільки ті переконання позволяли, він старався не дразнити противників, хвалив навіть часом те, що їм було дороге й миле, хвалив народні пісні, навіть українських писателів. Розуміть ся, се було можливе лиш до певної границі, бо оба стремління були такі противні собі, що й найтонша дипломатія нічого не могла допомогти. Але й на тій границі, на якій конче треба було признати ся до свого переконання, він ще немов би жалув, що не може стати по стороні симпатичного йому зрештою противника, сподіваючи ся може, що коли потому висловить свої справдішні погляди, противник порушений таким об'єктивним поступуванем стане приступнішим для його аргументів і перейде на його сторону. „Я потвердив мійніє Пана Раєвича касательно Маруси“, велить він говорити О. Ігнатівви, героєви своєї повісти „Отець Ігнатій“ — „которую всегда уважалъ за пайлучшую повѣсть, яку доселѣ произвела не только Украина, но и вся Русь Малая. Сожалѣлъ однакоже надъ тѣмъ, що вся новая украинская словесность заключается толко въ сказкахъ, повѣстяхъ и пѣсняхъ; и не смотря на то, що въ Кіевѣ писалъ Несторъ и ины славныи дѣлатели старинной нашей словесности, новѣйшии украинскіи писатели не старались обогащати языкъ свой неизчерпаемымъ сокровищемъ старорусского, не тщались сдѣлати его соответнымъ высшему требованію нынѣшного просвѣщенного вѣка. И того ради не появилась на Украинѣ дотоль ни одна вѣдомственная книга, ни одинъ вышестепенный учебникъ, съ той только, думаю, причины, понеже украинское нарѣчіе, переховано лишъ простолюдиномъ, испорчено къ тому вліяніемъ сосѣдного, не подастъ уже нынѣ словъ къ высшимъ понятіямъ.“

І немов би на те, щоб о скільки можна злагодити той тяжкий засуд, на який по його переконанню історичні обставини засудили Україну й її малоруський язык, він велить другому героєви сеї повісти, галицькому письменникови Раєвичеви вяснити причини сього конечного засуду, приложити цілющої води до рани і предложити їй свого рода літературний компроміс. „Хотай много правды въ томъ вашемъ замѣчаніи, достойный Отче“, каже Раєвич, „однакожь я, яко преданнѣйшій любовникъ всего, що касается Украины, боронити ю долженъ передъ вами. Украина сдѣлала уже такъ много

для словесности и общего просвѣщенія, що желати отъ ней больше не можно. Въ старину былъ Наддніпрянскій край средоточіємъ всего образованія и могущества Руси; къ сожалѣнію, благосіятельное свѣтло Кіева потухло вскорѣ подъ насліємъ Монгольскихъ дикарей. Но въ другой половинѣ средовѣчія возсіяла Украина свѣжимъ блескомъ славы и просвѣщенія; ретивыи сердца Козаковъ защищаютъ милую отчину отъ вліянія и нашествія Литовцевъ и Поляковъ, а меже тѣмъ Бурсаки Кіевскіи засѣвають широкое поле Руси сѣменами умѣнія и благочестія. Украина, столь вѣковъ борющаяся за свой бытъ, за вѣру праотцевъ, истощилась наконецъ совершенно и въ груди ей остала только великая тоска и глубокій жаль за погибшую свободу, котормы иногда вырывали ся изъ подъ сердца тяжкимъ вздохомъ и тужливою пѣснію. Къ тому выдала Украина довольно знаменитыхъ людей, заслужившихся въ новѣйшее время и у своихъ сосѣдовъ. Помяну только про Богдана Залеского, Гоцинского, Максимовича, Срезневского, Бодянского, а сколько еще прочихъ! Ото великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле ушествованія радо уступаеть Галичанамъ, придерживая собѣ всегда пѣти на свой прекрасный ладъ и пѣніями своими восхищати племена сосѣдственныи. И такъ: да вѣчно цоеть Украина, а разумуютъ Галичане!

„Я ничѣмъ не могъ опровергнути рѣзкихъ доказательствъ приведенныхъ во оборону Украины Паномъ Раевичемъ и призналъ ему неоспоримую правду“ кінчить отецъ Ігнатій (З. Г. 1853, ч. 5).

Застерігши собі такимъ способомъ „поле умственности“ Галичани — а під ними Дідицький розумівъ прихильниківъ своего кружка — справді взяли ся скоро до літературної праці і то тимъ скорше, бо треба було доказати свою здібність до такої праці і показати позитивні результати. Праця була дуже трудна і велика, але „*non est viri timere sudorem*“, сказавъ уже перше Михайло Малиновський і самъ давъ доказ на се. Ще в Зорі в 1852 року вінъ помістивъ кілька своїхъ росправ: „О судѣ челоувѣческомъ и Божіемъ“, „Обозрѣніе исторіи церкви Русской“, „О обществѣ державномъ или гражданскомъ“, „О мірѣ“, які показуютъ намъ многосторонністьъ його таланту і літературнихъ заходівъ. О скільки його працями збогатила ся наука, особливо науки державно-політичні та астрономія, побачимо найліпше, коли прочитаемо собі хоч би невеличкі уступи в нихъ.

Ось уступ із державно-політичних наук: „Начало обществъ державныхъ или гражданскихъ. Общества державныи или гражданскіи вѣдуть свое начало отъ Бога, который положилъ заповѣды въ природѣ, въ сердцѣ чловѣка, и обвѣстилъ оную ветхихъ и новымъ завѣтомъ: „Чти Отца твоего и матеръ, да благо тебѣ будетъ и да будеши долгодѣтенъ на земли“. На сей чести и власти отца надъ родиною, родоначальника надъ племенемъ, почивасть устройство державное или гражданское и по слову св. Павла „нѣсть власти, аще не отъ Бога, и сущія власти отъ Бога учинены суть“. (Рим. 13, 1). Такъ Богъ есть виновникъ общества гражданского и верховной власти его, а тая заступасть Его мѣсто. (Шрем. 6, 4. Сир. 10, 4. Иоан. 19, 11, 1. Петр. 2, 13.) Слова въ титлѣ владѣтелей „Милостію Божією“ означаютъ начало власти ихъ, и въ нихъ содержится основаніе союза между владѣтелями и гражданами (З. Г. 1852, ч. 34).

А ось уступ із астрономіі: „О томъ, что реченіе „міръ“ означать. Реченіе „міръ“ (Иоан. 1, 9, 10, 17, 5, 1. Кор. 7, 31, 1. Иоан. 2, 17) означать землю, луну или мѣсяць солнце и звѣзды или зори и въ совокупности и въ частности и со всемъ въ нихъ. Сіе реченіе пишется двояко: „міръ“ и „миръ“, и тѣснѣйшее значеніе его есть тоже самое, яко реченій: покой, согласіе, благоустройство. Дабы же употребленіе его точнѣе опредѣлити, то оно писанное буквою „і“ имѣеть употреблятися къ означенію земли, луны, солнца и звѣздъ, а писанное буквою „и“ имѣеть употребляти ся къ означенію покоя, согласія и благоустройства... Суть и иныя названія міра. И такъ онъ называется: „небо и земля“ (Быт. 1, 1. 2, 1. Пс. 33, 5. Одиссея 1. 52—54. Илиада 15, 189—193) „небо и земля и море и вся, яже въ нихъ, и все исполненіе ихъ“ (Быт. гл. 1 и 2. Пс. 115, 15. Дѣян. 4, 24. 14, 15. 17, 24, 2. Петр. 3, 7.). Реченіе „небо“ означать, воздушное и водною парю и мракою исполненное пространство, окружающее землю; также означать луну, солнце и звѣзды; также означать Ангеловъ, Святыхъ и жилище ихъ блаженое (Быт. 1, 1. 2. Кор. 12, 2.), понеже они яко твари ограниченныя не суть подобно Богу вездѣсущими и надъ всѣми“... (таже ч. 43).

В Зорі в 1853 року визначив ся знов нийшій письменник, Туриан, своїми літературно-критичними розправами „Беллетристика“ і „Афорисмы о народной словесности“. Мусимо і в ними познайомити читача:

I. Народная мова. „Вола рогами, человекъ словами; — а человекъ и человекъ бесѣдою...

„Читъ красивѣ будешь говорить, тѣмъ ты будутъ просвѣщеннѣйшимъ человекѣмъ почитати. И что скажется о одномъ лицу, то само будетъ говоритись и о всемъ конемъ либо народѣ.

„А и мы Русины народъ, и о насъ можетъ нѣчто сказатись... но лучше будетъ, коли въ передъ сами о себѣ будешь сказывати... впередъ приукрасимъ собственный дворекъ, чтобъ насъ входящій чужоземецъ не осудилъ...

„Досыть насъ судили... досыть учили, куда путь въ горохъ!... а мы познали куда путь до словеснаго просвѣщенія.

„И что намъ осталось?...

„Нѣсколько книжокъ, на коихъ ломимъ голову, чтобъ разумѣти ихъ — днесъ завтра было уже и мовы отрекати ся матерныя, — учти ся ей мало, а образывать ю никто не хотѣлъ...

„Но она однакожъ осталась.

„И теперъ приходитъ намъ пора, поймати ся до ней, безъ которой всегда только останеть amphibium, кое днесъ червакъ, завтра бабка, поватру приберется ними барвами и будетъ мотыль, а на четвертій день останеть progenies nos vitiosior.

„Тая по крайней мѣрѣ судьба наша, ежели до народной мовы не поймемъ и движеніями ея движеніе словесности и побѣду просвѣщенности не произведемъ.

„Но гдѣжъ найдемъ поприще, на коемъ бы можно выступити и боротись съ чужедушнымъ провинціализмомъ словеснымъ?

„Гдѣ найдемъ великій словарь для словесности, который намъ не слова еще, но и предѣлы употребленія ихъ повитъ?

„Гдѣ найдемъ источникъ, съ когго неоскудѣваемо почерпывати будемъ вещество вѣкое — якбы оливу — на непрерывное блистаніе просвѣщенія словеснаго?

И поприще и словарь-оливу найдемъ въ литературѣ.

„II. Литература.

„Что есть то за чудо?

„Есть ли то орелъ, который летить прямо до солнца, и летить до высоты человекѣмъ недогадливой?

„Нѣтъ. Литература не двигается выше людей, и блескъ свой вмѣсто блистательныхъ солнечныхъ лучей въ темныхъ комнатахъ, спорошенныхъ музеевъ, и отъ однихъ малоцѣнныхъ свѣщи получаеть...

„Естьли то ачей золото, кое богато и цѣнно, — и можно ли нимъ даже цѣлаго человѣка покупити?”

„Нѣтъ. — Литература не есть только про богатога, як золото, — и нею не будешь скоро богатымъ, хотя банкротировати можеш...

„Что же за чудо она?”

„Зри тамо!”

„Зри тое поле великое и пространное; предѣла нѣтъ! Где поглянешь, цвѣтъ и опять цвѣтъ... Но зри, се приходитъ двое твореній животныхъ. Одно летитъ рябыми крылами — другое маленькое и презрѣнное двигается на маленькихъ крильцахъ, а третое спускается въ былинн на былинну.

„Зри далѣй!”

„Тыя три творенія животная становятся на цвѣтахъ, и кушаютъ ароматы ихъ... равное лакомство, равныя плоды земли, и коли повертаютъ домовъ, то несетъ пчелка солодкій медь... паукъ горкій ѣдъ отравы... а пестрый мотыль якъ пришолъ такъ пусто ссалъ...

„И то есть Литература! —“ (Зоря Гал. 1853, ч. 5.)

І то література! скажемо й ми. І такими та тим подібними працями ненародне стремління брало ся доказати свою живучість і свою здібність до піднесеня народа й його освіти в упадку!

А надії кружка були не малі. Особливо Зубрицький сподівав ся богато в його заходів. „Что касается нашей литературы, образования и другихъ обстоятельствъ, — пише він Погодинови — не взирая на пренятствія, заперщенія и недостатокъ книгъ, хотя и медленно, все поступаетъ къ лучшему, и будущее поколѣніе сулитъ намъ прекрасныя плоды. Юношество читаетъ съ восхищеніемъ русскія книги, вникаетъ въ языкъ, понимаетъ его и подражаетъ ему, и теперь хотя бы и запрещено было преподавать русскій языкъ, что можетъ быть и послѣдуетъ, то уже разъ возникшее стремленіе не остановится... Изъ отличающихся у насъ русскихъ учителей есть Яковъ Головацкій, онъ преподаетъ языкъ и словесность, Малиновскій и Гушалевиць обучаютъ въ гимназіи и университетѣ законъ Божій. Они священники, употребляютъ по части церковный, по части чисто Русскій, а чтобъ избѣжать упрековъ, по части и хохлацкихъ словъ...” (Письма 588) „...Мы надѣемся, что когда-то

и на нашей улицѣ будетъ праздникъ, — ибо не взирая на препятствія отъ своихъ невѣждъ и отъ чуждыхъ, число молодыхъ любителей русскаго слова и русской словесности, хотя и мало по малу, но все таки умножается. Въ Университетѣ преподаютъ нашъ Яковъ Головацкій русскій языкъ и словесность на довольно чистомъ нарѣчїи. Въ другихъ училищахъ обучаютъ закону Божію и грамотѣ по русски, какъ кто можетъ и умѣетъ. Многіе студенты превосходятъ уже своихъ учителей. На сей часъ довольно и того, а въ сравненїи съ прежнимъ очень много..." (Тамже 590).

Найбільше-ж сподївав ся і кружок і сам Зубрицький успіху для своїхъ стремлїнь від Зубрицького Історїї Галицького княжества. Бояв ся він лише, „чтобы меня не пренудили передѣлать или выпустить нѣкоторыя статьи или же печатать Кирилицею и переодѣть свое сочиненїе изъ Русскаго въ Хохлацко-польское платье; а я старалъ ся по возможности избѣгать и Хохлацизмовъ и Цолонизмовъ.“ (тамже 585, 586). „Главнымъ намѣренїемъ писать ее было познакомиться Галичанъ и съ Русскою Исторїей и, сколько возможно, и съ Русскимъ языкомъ.“ „Если же мы успѣемъ бросить въ народъ нѣсколько сотъ экз. Исторїи, тогда мы упочимъ на всегда русскую стихїю“ (тамже 588). А Иван Здерковскій каже про сю Історїю в Зорї Галицькій: „Еще къ радости нашей увѣнчается въ скорости послѣднее успѣванїе знаменитымъ сочиненїемъ, которое безспорно полярною будетъ звѣздою для колеблющихся, а въ одно время свѣтлостїю, разъясняющее ить путь и мѣру къ выдѣлыванїю языка народнаго, безъ чего словесность наша въ мрачный и необятный хаосъ потонути грозитъ. А такое дѣло въ нашей разодраной литературѣ, и мужъ такой чѣмъ оного сочинитель приобрѣвшій себѣ посреди русской Вальгаллы напередъ неуявимый вѣнецъ... суть теперь ся наибольшимъ сокровищемъ и защищенїемъ.“ (З. Гал. 1852 ч. 39).

Близкучї надїї одначе зовсїм не словнялись. Не лише Зубрицькому не вдало ся „упрочить русскую стихїю“, але цїлий кружок, а в ним і його стремлїня, розбив ся і розпав ся скоро. Книжка Зубрицького розходила ся слабо. Першїй том мав ледви 400 пренумерантів; дальші не мали навіть і по 200. Ще в 60-тих роках лежала більша половина в магазинї Ставропигїйського Інститута не розпродана.¹⁾ А хоча в Росїї її читали „на расхвать“ (Письма

¹⁾ Головацкій, Денисъ Зубрицькій. Слово 1862. Ч. 11.

594), то се не могло заступити невдачі в Галичині, для якої вона переважно була призначена.

Інакше не могло й бути, бо стремління се, поминувши не дуже врештою великі переслідування з боку уряду, само в собі носило зароди смерти. Розуміє ся, ми не хочемо праці Зубрицького класти на рівні з працями його літературних прихильників. Він був чоловік справді очитаний і вчений; найбільше може вчений між усіма галицькими Русинами, і був для них великим авторитетом. Але не вважаючи на всю археологічну вченість книжка його була також мертвою працею. Була в ній ученість, але не було життя; було знане оперте на історичних пам'ятниках, але скривлене невірними поглядами на історію рідного народа; не було врешті тої внутрішньої, потягаючої сили, що пливе в життя і будить життя, що не лише ширить між читачами знане сухих історичних фактів, але підносить їх духовий світогляд і закріплює до живої, громадської праці. Зубрицький був лиш археологом, а не був істориком як Костомарів, якого книжками плекалось ціле новіше покоління української інтелігенції. І коли галицька молодіж 50-тих років хотіла живішої історичної страви, то мусіла шукати її не в Зубрицького, а де инде: „Теплі історичні снівви за часи князівв галицьких польского поета Моргенбессера виввали вь моїй души бѣльше патріотичного чутя, нѣжъ Зубрицького „Исторія“, котру я лишь на силу читавъ“... „У Крыницького (у Відні) дѣставъ я Енгеля „Geschichte von Halicz und Wladimir“ и „Geschichte der Ukraine und der ukrain. Kosaken“ — и сї дѣла були для мене неначе якимсь объявленьемъ“, оповідає нам у своїх споминках Корнило Устіянович.¹⁾ А треба знати, що Корнило Устіянович сам тоді був прихильником того стремління що й Зубрицький і його товариші.

Так отже не з яких виїшних причин — от хочби й урядових переслідувань — але задля своєї внутрішньої бездарности і мертвоти стремління се завмерло. „У насъ бѣда! Едва ли зараждавшееся литературное движение увядло уже,“ — скажить ся Зубрицький Погодинови. „Нѣтъ уже ни одного русскаго журнала вь Галиціи, и календарь даже не издается. Мы съ Головацкимъ были слабые двигатели, и кромѣ насъ три-четыре молодыхъ человекъ,

¹⁾ Корнило Н. Устіянович, М. О. Раевскій и російській панславизмъ, споминки зъ пережитого и передуманого. У Львовѣ 1884. стор. 9, 11.

которые увидѣвъ много препятствій а мало хлѣба, оставили бесполезное опасное ремесло“ (Письма 608).

Із нашого представлення змагань народнього табору ми вже бачили, що й його представителі не багато висше стояли здібністю та високістю своєї освіти. Власне їх невідібність зробила се, що противні стремління могли піднести голову і на якийсь час опанувати літературне жите в Галичині. Та сама невідібність зробила ще й те, що коли Ставропігія ведене Зорі Галицької при кінці 1854 р. знов віддала в руки прихильників народнього напрямку, то й тепер, за два роки свого господарюваня в Зорі (1855 і 1856), вони не годні були внести в літературу нічого нового, здорового, живого. „Журнали „Зоря“ и „Семейная Библиотека“¹⁾ кончились... отъ чаотки естественной смертію“ справедливо пише Зубрицький до Погодина (Письма 611).

Та Зубрицький мало питав про причини сього невідрадного положеня галицької інтелігенції. Він звалив усю вину на урядові переслідуваня і на тім успокоїв ся. Його фантазія надгороджувала його за галицькі злидні тим блиском, що освічував жите державне його закордонської Руси. Чим більше розпадалось і завмирало руське жите в Галичині, чим більша знеохота і розчароване опанували галицьку інтелігенцію, тим більше роїли ся в його голові фантастичні образи державної могутности Росії, де він бачив єдине щастє народа, єдиний розумний ідеал доброго патріота. „Внимание мое обращаю я отъ нѣсколькихъ лѣтъ преимущественно на середнюю Азію, на Аральское море, на Сиртъ и Аму Дарью — туда, гдѣ хватъ Огаревъ одержалъ почти баснословную побѣду. Тамъ-то, тамъ, на побережью того моря и рѣкъ усилившись и покоровъ Кокандъ, Хиву и Бухарію, будетъ Россія располагать судьбою не только Азіи, но и Европы. Тамъ надо построить крѣпости, основать при Аму-Даріи торговый городъ, въ который бы русскіи фабриканты отправляли свои произведения, а купцы завели свои конторы. Десять тысячъ регулярныхъ русскихъ богатырей съ подвластными Киргизцами и Башкирцами будетъ достаточная сила покорить тамошнія мелкія владѣнія. Усилившись тамо, съ флотилією на Аралѣ и сообщеніе съ Каспійскимъ моремъ облегчится. Ни Ан-

¹⁾ Семейну Библиотеку почав був видавати з порученя кружка Шехович против Зорі Гал., що перейшла в руки народнього табору.

глія, ни Франція, ни самъ чортъ не въ состояніи помѣшать тамо Россіи. Персія, Афганистанъ и пр. будутъ повиноваться, а Англія о свои колоніи трепетать. Торговля съ среднею Азіею чрезъ Тривизонтъ и Синопу, о которой европейскія державы столь усиленно суетятся, будетъ въ русскихъ рукахъ. Слава проложившему линію сообщенія чрезъ Киргизскую степь!..." (Письма 591). "...Читаль съ слезами восторга застольныя рѣчи (въ честь свв. моряковъ), радъ бы былъ прижать къ сердцу и увѣчнаго Поля и богатыревъ братьевъ Попандопало, и счастливца Бѣлкина, и всѣхъ, и всѣхъ! — Читаль воспоминаніе о Ломоносовѣ и воздалъ честь памяти преобразователя русской словесности, коего портретъ есть у меня. Хотѣлъ бы быть вмѣстѣ съ Севастопольскимъ путешественникомъ, находится въ подземельной конуркѣ молодца Мельникова и въ преисполней приѣмной героя Новосильскаго и помолиться предъ Св. Иконой между блиндажами, посреди пуль, ядръ и бомбъ. Для Россіи только въ стратегическомъ отношеніи очень важна и нужна желѣзная дорога; пусть она окончитъ петербургско-варшавскую, и того покуда будетъ достаточно. Она можетъ тогда изнутри государства быстро бросать арміи и военные припасы къ западнымъ предѣламъ. Еслижебы устроилась русская, не чужестранная компанія и проложила дорогу въ Нижний Новгородъ и прорыла каналъ отъ Царицына въ Донъ, тогда уже устроилабысь совершенная оборонительная и наступательная военная система" (Письма 599, 500, 602). „Духъ мой парить отъ острова Сахалина по Амуру, по Шилкѣ, поза озеро Балкашъ, по подножію снѣжныхъ горъ Ціань-Чанъ, по Сырѣ Дарьи и все далѣе и все далѣе черезъ Азію до Чернаго моря, отъ залива св. Владиміра до поста св. Николая. Кланяюсь въ ноги расторопному Муравѣву, рыскаю верхомъ на пространствѣ 3000 верстъ съ молодцомъ Катенинымъ, поздравляю съ побѣдой Евдокимова у источниковъ Аргуна, катаю на Салатавѣ камни для воздвиженія крѣпости, на снѣгами покрытыхъ утесахъ Дагестана, сѣтую при смертномъ одрѣ удалаго Веревскаго..." (Тамже 610)

В порівнаню до того великого простору, куди „парив“ дух Зубрицького, земля і нарід, серед якого ми живемо і якому служимо, не дуже великий. Нам нікуди тікати від народніх злиднів, що давлять наш нарід і не дають йому прийти до здоровля й сил. Наш нарід не лише не має самостійної своєї держави і не підневолєє иньших народів, але сам стогне в ярмі і в неволі. Ми не

кланяємось у ноги, не плачемо при смертній постелі „героїв“, що завойовують чужі землі і народи, і наше серце не бе живіше в радості, коли бачить, що знов якийсь нарід попав ся в ярмо, в якім нашому питомому народови так важко дихати. Ні, при таких фактах лиш більша ще болість давить наше серце, вапирас нам дух. Бо ми знаємо, що весь той виїшний блиск, усе те поверхове могутество держави, то лиш нові кайдани на народи, яких воно не допускає до свободного внутрішнього розвою, до вільного громадського життя, до морального і матеріального гаразду. Той день, коли обставини присилують ту державу, щоб вона перестала вганяти ся по далеких краях за кєрвавою добичю і звернула ся до мирної праці над свободою і культурою своїх народів, ми повитаємо як новий період поступу і цивілізації не лиш усіх иньших народів, але й нашого рідного.

І тому ми не підемо за хоробливими і фантастичними мріями Зубрицького. Не там, де він, ми будемо шукати відроди і відпочинку по громадській праці та її невдачах, але в себе дома, в своїм народі, між яким нам судило ся родитись і жити. Для доброго патріота, думаємо, більше відроди повинно бути в тім, аби по кожній невдачі совісно шукати за її причинами, а знайшовши їх старати ся їх усунути і на місце невдалих змагань поставити працю розумну і пожиточну.

По упадку руських газет у Галичині літературне життя галицьке майже зовсім завмерло. Як би не урядовий „Вїстникъ“ і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім. На всі боки інтелігенція руська поривала ся до діланя, але ні в однім не вмїла витрєвати до кінця і зробити щось хосенного. Лиш те одно вона винесла із своїх змагань, що ясно виробила в собі почутє національної відрубности від польського народа і пильно стерегла її, хоч іще сама не знала, що під тою відрубністю розуміти.

Як раз у сю саму струну народнього почутя вдарив несподівано тодішній намісник граф Ґолуховський, викликавши в самім розгарі італіянської війни 1859 року памятну азбучну баталю.¹⁾ Напад сей так заняв і затурбував усіх без ріжниці Русинів,

¹⁾ Головні фази сеї боротьби враз із урядовими її актами поміщені в виданій Я. Головацьким книжці „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien. Lemberg 1861.“

що на відвернене грізної, як бачилось, небезпеки вони обернули всю енергію, на яку ще могли здобути ся; супроти сеї небезпеки затихли навіть усї різниці поглядів, які доси були між ними. Єдиномушному наповори руської інтелігенції удало ся відвернути атенатат графа Голуховского на руську азбуку. Побіда над польським графом-намісником була зрештою доволі легка, бо система політична, що тримала його на губернаторським стільці ві Львові, хилила ся після нещасливої італіянської війни до упадку. Голуховський став вправді міністром державним і видав звісний жовтневий диплом, від якого починають ся конституційні експеріменти в Австрії, але він не довго продержав ся в міністерстві і мусів уступити Шмерлінгови. Зі Шмерлінгом починаєть ся властивий час конституційного жита, його перший період — конституційно-бюрократичний німецький централізм.

IV.

Конституційний перелом у державнім житю австрійським робить перелом також у житю галицьких Русинів. З ним, думаю, кінчить ся період урядової курателі над народом, що тягнув ся майже сто літ, 1772 — 1862, коли уряд був усьо, а нарід нічого, коли кожда, навіть найдрібніша справа публична була в руках уряду. Тепер зачинає ся друга доба, яку я назвав би добою самостійних поривів і змагань. Оба сі періоди не вишдили із внутрішнього жита і розвитку самого народа; спровадили їх вишні впливи і обставини, а нарід наш грає в них лише ролю пасивного діяча. Ставши частинною великої держави, що мала свою відрубну історію і відрубні інтереси, і запутаний в круговорот її політичного жита, він, малочислений і політично нерозвятий, не годен був свою судьбу утримати в своїх руках, ані навіть на стільки вплинути на політичне жите держави, щоб обернути його на користь свого питомого розвитку, але мусить, по крайній мірі доси з ревігнацією приймати всьо, що воно йому приносить. Так приймив і переніс він на собі час Йосифових реформ і час північної реакції, що не лиш не дала розвинути ся його духовим силам, але ставила його розвиткови великі перешкоди; так перешувів над ним голосний 1848 рік і перейшла друга реакція 50-тих років; так врешті приймив він і часи конституційного жита. Не як результат борби з противниками, що гартує нарід і виробляє політичні характери, але як несподіваний гостинець упала на нарід поїтична свобода, для якої він

був неприготований і яку не годен був ані оборонити проти своїх ворогів, ані використати на свій пожиток.

Але випущений з під дотеперішньої курателі і полишений сам собі він рад не рад мусів робити ужиток із тої свободи і дбати про свої справи та права. Було багато таких, що старали ся використати се непорядне положене його і справді немилосерно використовували його, — але не було нікого, хто-б умів або хотів навчити його, як із сею свободою поводити ся і як її ужити для вибореня собі рівноправного положеня з иньшими щасливішими народами. Тай таких учителів у політичнім житю не буває ніколи. Учителями його були тепер ті, що використовували його слабість; а публичне жите стало для нього великою, тяжкою школою, в котрій він, штурканий, битий з усіх боків, звичайне як мужицька дитина, мусів збирати собі ті досвіди і науки, які зі збитої механічно до купи маси роблять живий організм, самосвідомий нарід.

Тому-то сей новий період політичної свободи розпочинає для галицько-руського народа період самостійних поривів і змагань, якими він, опинившись серед могучих противників, старав ся знайти вихід із тяжких обставин, в які фатальним способом поставив його дальший розвиток публичного жита. Перший, хто схотів використати на свій пожиток непривичних до нового положеня Русинів, був уряд. І тому перехід у нові обставини відбув ся доволі легко і гладко. Вони пригадали Русинам по части недавній 1848 рік, бо уряд, не хотівши робити великих концесій Полякам, зблизив ся троха до вищих кружків руського повіства, згрупованого коло митрополіта і консисторії. Він хотів через те зробити Поляків смирнішими і почав удавати симпатії для народнього руського руху.

Зближене міністерства додало пониженю, за часів Баха-Голуховського вищому повіству руському нової сили і скріпило його надії. Міністерство признало його моральним представителем галицько-руського народа, а конституційне жите отвірало для нього широке поле діяльности. Щобіду азбучну воно уважало початком дальших і ширших успіхів політично-національних, а сподіваний альянс із урядом дозволяв надіяти ся, що успіхи ті будуть такі-ж легкі і прийдуть скоро.

Та не лише загал руського повіства, але й вищі кружки його не були однородною масою з ясно виробленими політичними переконаннями і не вносили в публичне жите ані формальної рутини по-

літичної, ані досвіду, ані великої самостійности. Із попереднього оповідання ми бачили, як вироблювала ся і під якими впливами виростала руська освічена верства. Те, що тепер під сим іменем вступало в конституційну еру, складалось отже з дуже ріжнородної збиранини. Були тут остатки Маркіянового кружка, що симпатизував із мужиками і хотів відродженю руського народа надати мужицький характер. Але сі остатки були розбиті погромом трицятих і сорокових років, знеохочені до краю часами по 48-міш році, так, що їх колишні симпатії видавались їм тепер непрактичними і дитинячими мріями. Вплив державних і політичних обставин цілим тягаром звалив ся на них, затер у них усьо сьвіже і живе і підірвав віру в себе. — Були тут і люди з кружка Зубрицького-Погодина. Але поминувши те, що сам той кружок складав ся по части з дезертирів Маркіянового кружка і був виразом політичного упадку, то й сей кружок був дуже слабій і мізерний, потерпів у тільки що минулім десятиліттю велике фіяско на полі літературнім, був так само як остатки Маркіянового кружка дуже здеморалізований і мусів ховати ся зі своїми гадками. — Були врешті й люди, що вправді не могли жалувати ся на ніякі невдачі і не потребували ховати ся зі своїми гадками, але лши для того, бо ніяких гадок не мали, ніколи за жадними ідеалами не вганяли ся. Сих, розумість ся, було найбільше; вони були, так сказати, центром руської інтелігенції, надавали тон усьому публичному житю руському. То були безумовні прихильники уряду.

Та при всій тій ріжнородности маса інтелігенції мала багато спільного. На кожній її частині абсолютизм попередніх років поклав свою печать; навіть ті переконання, які кожда з них виробила собі в питаннях язикових і національно-політичних, носять на собі глибокі сліди вихованя і атмосфери сього довголітнього підневільного житя. Брак енергії, ініціативи і самостійности в справах публичних, безумовне ідопоклонство перед кождим, хто в даній минуті має урядову власть у руках, — се характеристичні риси всьої освіченої верстви, що мала тепер у своїх руках політичну судьбу галицько-руського народа. Найважніщі справи народа і всі свої наукові і політичні переконання вона задля того завсіди в рішучих хвилях стелила під ноги не то держави, але кождого хвиливого уряду, не зі злої волі, а для того, що випущена несподівано на свободу і покликана до важної політичної

ролі не знала, що з собою робити і природним способом оглядала ся на те, що скаже недавній опікун. Повний брак політичного образования і практики не дав їм пізнати, що дотеперішній опікун тепер при змінених обставинах переінісив ся на політичну партію, яка яко партія зовсім була рівна їм, представителям руського народа і мала свої відрубні партійні інтереси і лиш тим ріжнила ся від иньших політичних партій в Австрії, що мала урядову власть у руках.

Другою спільною прикметою всьої сеї осьвіченої верстви було неприродне, згірдливе відношенє до маси народньої, до мужика, і його інтересів. Найменше воно виступало між невеличким числом колишніх товаришів Маркіяна Шашкевича, але й тут на місце давньої симпатії стала холодна байдужність. Решта мало чим ріжнила ся від поглядів польської шляхти, була на скрізь панська. В сїм заізнанню своїх природних відносин до мужицької маси відбив ся найякїйше нездоровий вплив соціальних і політичних обставин, серед яких руській осьвіченій верстві довелось розвивати ся і вирости. Під їх впливом не лише вище попівство, але й його загал, не памятаючи на своє мужицьке походженє, з'ідентифікував своє положенє в народі з положенєм шляхти; як шляхта уважала себе не тільки єдиним представителем свого народа, але самим народом польським і з гори дивилась і на простий нарід, який використувала і на свою інтелігенцію, так старало ся зробити і руське попівство. Руським народом у властивім значіню воно уважало лише себе; оборону своїх інтересів і свого вигідного положеня уважало обороною інтересів народних; а мужик був в його очах лише матеріал, основа, на якій мала вирости свобода народня. Такий погляд утвердило в руській осьвіченій верстві дотеперішнє політичне і економічне положенє руського мужика. Цілий майже дотеперішній час мужик не був нічим иньшим, як лише живим інвентарем шляхти; не мав ніяких особистих, ані політичних прав; був темний, вільний. За тих кілька літ, що минули від часу внесеня папщини, відносини мужика мало чим змінили ся; при політичній реакції і при повнім браку публичного житя він не мав нагоди зрозуміти і вияснити собі своє нове положенє і свою важність у політичнім житю та комбінаціях політичних партій, не міг отже при отвореню конституційного житя з потрібним натиском виступити як самостійна група з відрубним від иньших груп інтересами. Мужицьке поколінє, що тепер мало вступити в політичне житє, було

те саме, що перед кількома ще роками на панських ланах робило панщину; привикши до того, аби хтось старший давав йому розкази, привикши до сліпого послуху, воно з трудом вживало ся в положене вільного горожанина і йшло сліпо за чужим проводом, чи то уряду, чи попівства. І „вищі“ верстви, привикши розказувати йому, слабо освоювали ся в фактом, що мужик уже не невольник, але рівний їм і вільний як вони горожанин. Се пасивне положене руського мужика могло лиш укріпити руську осьвічену верству в її шляхоцьких поглядах; покірне і послушне мужицтво зовсім піддавало ся проводови попівства, а се й утвердило ся в переконаню, що воно властивий нарід і для того маловажило справи й інтереси мужицтва думаючи, що положене мужика зовсім природне і тривати буде во віки. Пізніше се маловажене тяжко пімстило ся; але тепер воно було дуже вигідне, забезпечувало високе політичне значіне попівства як верстви, котра одна вміє в руках тримати і керувати ту масу.

Воно й використало се положене, хоч, жаль сказати, не так, як повинна була використати керуюча верства патріотична, з ширшими поглядами, зі зрозумінем свого становища. В своїм обмеженю і засліпленю та нерозлучній в сим зарозумілості воно зміло використати своє незвичайно корисне положене лише для своїх особистих амбіцій і для своїх партикулярних інтересів, часто дуже дрібних і дитинячих.

Зразу інтелігенція руська навіть не годна була поміркувати ся, як грали ся в нею віродайні сфери. Октройована ординація виборча централістичного уряду, що нарід руський, більшість краю васуджувала на безсильну меньшість у соймі, викликала була вправді невдоволене, але заявивши ще перед тим безумовне довіре міністерству духовенство дало себе швидко зацитькати і успокоїло ся обіцянкою, що уряд боронитиме нарід руський. Йому досить було й того виішнього, формального значіня, яке воно мало тепер. Все-ж таки і тих кількадесять голосів, що мали Русини в соймі і в віденській раді державній, показували, що вони щось значать і що коли не самому урядови, то хоч Полякам можуть бути небезпечними. Своім поступуванем вони старали ся дати се пізнати їм, але так безтактно, що через те лише дразнили їх без потреби, забуваючи, що вони все таки сильніші і зможуть за те відплатити ся.

Самостійну діяльність парламентарну руська інтелігенція зробила собі відразу неможливою, спустивши ся на медоточиві слова

уряду і віддавши ся йому безумовно. Навіть самі німецькі ліберали, на яких користь ся служба руських послів виходила, прозвали їх за те міністеріяльними шамелюками. А коли прийшло ся їм упімнути ся за яке народне діло, як напр. в справі сервітутовій, то вони з давньої привычки, замість використати своє досить вигідне положенє парламентарне, брали ся залагодити його покірними суцліками до уряду або до монарха, поминаючи парламент, так як би його не було. Розуміє ся, що уряд сю наївність старав ся використати як найбільше; на суцліки не звертав ніякої уваги, а руські голоси посольські використовував немилосерно. Тим руські послы не лише приносили безпосередню шкоду народови, якого справи обовязані були боронити, але робили ся сьмішними перед цілою Австрією, а передовсім дразнили і визивали представителів иньших славянських народностей, підпираючи сліпо ворожу Славянам централістично-германізаторську політику Шмерлінга. Се особливо було на руку Полякам, що зі свого боку те-ж старали ся використати так багату на помилки парламентарну політику руську. Безтактне постуцванє Русинів у значній частині оправдувало перед очима Славян антируську політику Поляків, які ставлячи на кождім кроці перешкоди народним стремлінням руським могли оправдувати ся тим, що вони борють ся не проти руського народа, але прогь кліки противної свободі, поступови і розвоєви братніх славянських народів.

Але публичне жите не обмежує ся на парламент. Велика, можна навіть сказати, найбільша і найважніша частина його відбуває ся по за стінами парламенту. Народня просьвіта, рух літературний, організація народніх сил, — се все справи домашної, внутрішньої роботи, що усуває ся в свободній державі з під впливу уряду. Тут проводирі руської інтелігенції пущені були зовсім самопас і полишені лише на свій власний розум. Коли в законодатних справах не мож було добити ся ніяких успіхів, то треба було піддати убогій на політичні ідеали публіці руській якусь справу, яка могла би заступити місце політичної програми, стати осередком публичної діяльности, оживити сили, що рвали ся до життя і не дали їм ровстрілити ся і змарнувати ся в неважних дрібницях. Се тим більше було konieczним, бо власне між польською людністю жите публичне піднесло ся було до незвичайної високости. Не лиш політична свобода і парламентарна борба заняла була польську інтелігенцію і шляхту, але друга, для них далеко важніша справа

напружила була всі їх моральні і матеріяльні сили. Лагодило ся польське повстанє 1863 року. Коли вже і без нього Поляки показали ся в порівнаню з Русинами далеко сильніщими і від давна стояли на вищій ступні розвою, то повстанє, борба за самостійність державну, мусіло їх в очах кожного мислячого чоловіка піднести дуже високо по над руський нарід, який не тільки не сьмів навіть і снити про такі справи, але не мав загалом ніякої політичної програми, ніякого ідеалу, що міг би запалити народню масу і визвати велику моральну і духову діяльність. Перед великим рухом, який в роках 1862—63 появил ся був між Поляками, Русини зовсім губили ся і зникали.

Де-ж Русини знайшли таку справу і пориваючу до живої діяльності програму? Коли собі пригадаємо, що вся майже освічена верства руська складала ся з самого духовенства, що справи церковні при недостатку сьвітського образования і сьвітських ідеалів з давен-давна грали переважну ролю ві всіх змаганнях галицьких Русинів, що вихована в шляхоцьких поглядах інтелігенція руська маловажила собі мужицьку народню масу й її інтереси, то зроузіємо, чому й тепер проводирі руської інтелігенції поставили на денний порядок як найважнішу річ справи церковні. В борбі за права руської церкви вони мали найбільше вправи, — ся борба затривала їх батьків, дідів і прадідів — в ній вони виростили і стали тим, чим були, дослужили ся своєї політичної карієри, — коло церкви і тепер крутили ся всі їх думки й ідеали. З церкви отже вони й тепер, як із бойового арсеналу вняли оруже до дальшої борби з історичними своїми противниками — Поляками. З довголітнього, важкого відродження свого народа вони до тепер винесли лиш одну ясну як сонце правду, що вони — не Поляки, що отже передо всім і в публичнім житю треба рішучо відгородити ся від усього, що заносить польським духом, польським впливом. Про те, що на місце польського поставити, вони не дбали.

„Очистити ся“ від усіх польських примішок, що протягом віків затерли чисто-руську вдачу руського народа, було отже ділом першостепенної важности і таке діло руські проводирі знайшли в справах церковних. Від коли настала „унія“, в руську церкву під впливом неприхильних для неї обставин налетіло багато латинських примішок, що чим раз більше затирали східний характер руської церкви і надавали їй характер західний, римський. Се стало ся проти виразних приписів уніятської угоди з Римом, але все-ж

таким стало ся і то під впливом латино-польської церкви і польського уряду. В тім чим раз більшим зближеню до латинського обряду пробивала ся виразно ціль, аби унію перемінити на повну латинізацію і при її помочи ополячити уніятську часть руського народа. Очистити греко-руський обряд від тих примішок значило звівечити довголітню підступну працю протвників, було отже ділом патріотичним, якого сповнене належало до патріотичного руського духовенства.

Таким способом піднесено голосне в своїм часі обрядове питання. Як показав досвід, питання се стало в Галичині незвичайно популярним і довгий час майже виключно займало руські уми, панувало в публичнім житю галицько-руським. В той час отже, коли польська інтелігенція проливала кров за свої патріотичні мрії, галицько-руська інтелігенція перемінила ся на табор богословських диспутантів і реформаторів. Почавши від старих дідів, а кінчачи на малих хлопцях, уся письменна Русь кинула ся до чищення обряду.

Тісно звязана з сею справою, близька їй духом і формою була й література, в якій проявило ся духове житє руської інтелігенції сих років. Поминувши обрядову полемічну літературу в публицистиці, що старала ся зробити публиці зрозумілими поодинокі обрядові деталі, переважна часть ученої літератури трактувала просто про обрядову справу. Посмертне виданє Гарасевича *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Малиновського *Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen*, видана Яковом Головацьким книга Бродовича *Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej*, яка — нечувана в Галичині річ — дочекала ся двох видань,¹⁾ усе се або збірники історичних пам'ятників до історії русько-уніятської церкви, або саможітній обробленя тих пам'ятників. Окрім того велика часть наукових розправ і публікованих по наукових і літературних журналах історичних пам'ятників стояла в безпосереднім звязку з порушеним питанням церковним.

¹⁾ Властиво в-друге виданий був лише один том, тай се мабуть було лише «титулове виданє», себ-то книжка була давня, а передруковано лиш титул — для реклями. І. Ф.

Окрім наукової вартості, яку видані пам'ятники мали самі собою, вони мали також иньшу, посторонню ціль, бо піддержували і скріплювали церковний рух, робили для нього пропаганду. Хоча видані без порядку і без критичного змісту, грубими, невігідними до читаня томами, вони читали ся дуже охочо і йшли з рук до рук; не було ні одної руської хати, де-б їх не було, ні одного руського чоловіка, що не читав би їх і не провадив над ними завязятих і страсних дебат, чи то з противниками чи з прихильниками справи.

Видко, що справа обрядова була для руської інтелігенції справді живою, бо инакше не могла би була стати такою популярною, не могла-б була в так високім степені опанувати патріотичний рух, стати справою народньою *par excellence*, перед якою зникали всі иньші справи і питання. Але видко також, на якім низькім ступні стояло образоває руської інтелігенції, в яких тісних границях тримав ся її світогляд, коли власне ся справа, в ґрунті річи така дрібна, могла для неї набрати такої ваги. Як слабо мусів бути розвятий у неї змісл для живих потреб публичного житя, як мало вона розуміла, де лежить властива суть народнього руського питання, коли для розбудження патріотичного руху мусіла гальванізувати такі на пів мертві справи! І не вважаючи на все оживленє і широку агітацію проводирі все-ж таки не досягнули ні-яких позитивних результатів; цілий рух обрядовий скінчив ся майже на нічім. Бо й се питанє вони брали ся полагодити не через нарід, але вигідною, давно утоптаню канцелярською дорогою. Коли би нарід був живий, політично довірлий, свідомий своєї сили, то такі питання він залагодив би одним потягом пера. Але нарід треба було ще оживити, втягнути в політичне житє. Сього не можна було зробити ані супліками до уряду, ані консисторськими курендами, а до иньшої роботи проводирі не були здібні. Вони навіть не були здібні використати як слід того незапереченого факту, що нарід сам щиро любив свою церков і що в релігійних справах знаходив поки що заспокоєнє висших своїх моральних потреб. Від часу, як Маркіян Шашкевич почав був перекладати євангелє на мужицький язик, минало двацять літ і ніхто не догадав ся довершити се діло. Коли вже зайшла річ про церковні справи, то чому духовні проводирі варода, яким як раз припадало зробити сю роботу, не взяли ся тепер до неї і не дали тим порушеній справі обрядовій широкої, загально-народньої підкладки? Ах! де їм було

до такої роботи! Вони так мало розуміли її культурну важність, що не лише переклад Шашкевича пустили в непамять, але своєю вузькоглядністю дали собі вирвати з рук ініціативу в сій справі графови Голуховському! Як на сьміх порушив був іще в 50-тих роках тодішній губернатор справу перекладу Письма Сьвятого на народній язик, певне сам не догадуючись, яку небезпечну для своїх цілий гадку він піддає руському духовенству, покриваючи її до того урядовим авторітетом. А руські патріоти відкинули сю гадку від себе і тепер, почавши чистити обряд, навіть і не згадували про неї, хоча вона одна могла також між мужиками споцупляризувати їх змагане і була найліпшим оружжєм проти польонізації.

Але се була справа справді жива; її перепроваджене було би справді великою церковною реформою і по неволі було-б усю руську інтелігенцію втягнуло в широке море мужицького життя, мужицьких потреб і інтересів, та покляло-б було основу до правдивої народньої просьвіти. А проводирі народа від нічого так енергічно не відвертали ся, як від народа, перед нічим так не ховали ся, як перед живим житєм.

Як у справах церковних і звязаній з ними літературі, так і в справах сьвітських проводирі не вмели вдарити в живі струни, але звертали очи в далеку, жертву минувшину. Не демократичні ідеї Маркіяна Шашкевича, але скорше шляхоцькі погляди Зубрицького і його кружка руководили сьвітськими змаганнями руської інтелігенції. Рідко можна було знайти такого письменного Русина, щоби не стидав ся своїй мужицької мови і мужицьких традицій, щоби не маловажив собі всьо те, що простий нарід зробив для збереження своєї народности і для заспокоєня своїх громадських потреб. Міродайні сфери руської інтелігенції ніколи й не мали великих симпатій для тої мужицької минувшини свого народа. Відроджене руського народа вони представляли собі радше як відроджене тих часів, у яких нарід був політично і державно самостійний, мав своїх князів і боярів, — і де й для них у суспільній ерархії припадало високе, привілейоване становище. До тих давніх часів горнуло ся їх серце, в них знаходило воно відраду за своє теперішнє вбожество і коли не могло само уживати панських роскошій, то радувало ся хоч тими роскошами, що панували колись у князівських та боярських теремах, тішило ся їх золотими скарбами, їх пишними одежами та паволоками.

Сі споминки не були тільки сентиментальними історичними споминками. Випливаючи з духа й атмосфери, в якій вихована була руська інтелігенція, вони у внутрішній гармонії з сим духом розвили також політичний і суспільний погляд на теперішність. Вернути часи князівсько- боярської самостійности руської було годі; але дух, суспільні ідеали тих часів були сильні ще й тепер, як се наглядно показувала суспільна організація переважної частини теперішніх народів, а особливо польського народу, під якої впливом виростає також руська інтелігенція. По зврцям сеї суспільної організації задумали проводирі руського народу відтворити також колишню суспільну організацію галицької Руси, а не маючи під рукою руської суспільної верстви відповідної шляхті, вони на місце шляхти хотіли поставити самих себе і вступити таким дешевим способом руську шляхту. Бо не вважаючи на національну антипатію до Польщі, суспільні ідеали руської інтелігенції, а особливо вищих її кружків, були зовсім польські; їх рвала до себе блискуча переважність польської шляхти, їм бажалось стати на рівні з нею і перенести її розкішне життя під попівську стріху. Їм хотілось не рівноправности маси, а панованя над нею. Вони з такою самою погордою дивилися на прості і пущенні обставини мужицького життя, в якою дивилася на мужика і на них самих шляхта.

Тому-то замість серйозної праці над народньою просвітою руська інтелігенція кинула ся до сліпого, часом зовсім дитинячого і смішного наслідуваня панських обставин життя. Найкращу характеристику такого поступування подає нам лист Якова Головацького до петербурської „Основи“ 1862 року: „Поклопіть ся панові П. Ал. Кулішеві і его чесній сопрузі, — пише він, — і скажіть їм, що той стишок („Нинішня пісня“ В. Шашкевича) голошений був при отвореню нашого народнього касина під імям „Руська Бесіда“ в Народнім Домі, в тім куті, де за його бутя в Львові закладали ся фундаменти і звідки він узяв собі на памятку каміньчик. Тепер нехай би вони, чесні, побачили розмальовані і красно устроєні комнати з воскованими паркетами, украшені зеркалами та меблями, освітлені газом; коби, сердешні, були приїхали хоч на пробу танців в „Бесіді“, або і на наш руський баль, котрий відбув ся в редутовій салі на вдивовижу всего Львова; най би шановний пан Куліш побачив, як то гарно по козацьки (!) поубирали ся наші молодці студенти, та гуляли з нашими львівськими красавицями козака і колошиїку, побрязкуючи брязкачками! Ех, сказав

би сердега : еще не вмерла козацькая руськая мати ! Нашим публичним виступом показали ми нерадним ворогам і недоброжелателям нашим, що Русини суть і живють своєрідним (!!) житєм в древній столиці руського князя Льва“.

Відповідно до сих вишніх прояв суспільного світогляду розвивала ся і світська література в той спосіб, аби серед пишного-умебльованих салонів не разила дісонасом. Мужичкою вона розуміть ся не була, але й зовсім благородною не могла бути, бо не мігши бути польською, мусіла-б бути великоруською. А сему стояло на перешкоді не лиш теперішнє звближенє руської інтелігенції з урядом і перевага прихильників 3-мільонового австроруського народа, але і скандальна невдача кружка Зубрицького-Погодина в 50-тих роках. Кружск сей мусів отже по-неволі пристати на компроміс літературний, який не допускаючи на тепер його поглядів язикових, все-ж таки не перешкаджав йому манівцями йти до своєї ціли. Таким способом язык літературний руської інтелігенції став тою дивоглядною мозайкою язиковою, яка вже сама собою засуджувала всю літературу на неминучу погибель, і як у державно-політичних, церковних і суспільних помыслах міродайних сфер руських очевидно доказувала, що і в літературі інтелігенція руська, вихована в часах абсолютизму, не вміє здобути ся на щось живого і справді плодотворного.

Певне, що факт сей дуже сумний і не обіцывав нічого доброго для дальшого розвитку народнього. Але він так вірно відповідав вимогам образованого загалу, так конечно впливав із дотеперішних історичних обставин, що того скривленого напрямку публичного життя ніхто навіть не завважував. Яке воно було, то було, але все-ж таки було. Порушено було багато різнородних справ і питань і живий інтерес, який образована руська верства показала для них, не допустив, аби експанзивний національно-польський рух затягнув як давнішими часами і Русинів у свої сіти. Рівко і рішучо відділене було тепер публичне житє й інтереси обох народів; і ідеалами своїми і способом перепровадження вони так противорічили собі, що по крайній мірі в сім відношеню проводирі руської інтелігенції могли бути задоволені зі своєї роботи. Змішати Русинів із Поляками тепер не могла вже ніяка сила.

Се була річ такої великої ваги, що навіть молодіж, яка звичайно в своїх переконанях і поглядах іде далі, в першій хвилі зовсім піддавалась ідеям старшого покоління. Вона з западом під-

хопила обрядове питанє і кинулась до агітації церковної; в та-
ким же запалом приймала і читала книжки нових письменників ру-
ських, яких уважала апостолами нової літератури і подвижниками
народнього відродженя.

Але вся ся робота старшого покоління була переважно нега-
тивна і при тім така вбога на нові думки, що на довго не могла
вистарчити молодіжи. Літературні твори старшого покоління будили
вправді симпатію, але не задля свого змісту, а задля того, що були
писані руським письмом, і як казали старші, руським язиком. Таку
саму симпатію будила одначе сама руська азбука, перший лішний
руський буквар. Загріти своїм змістом могла мало котра руська
книжка. Молодіж не могла собі зразу вяснити причин, але чула
інстинктивно, що чогось тим книжкам нестас, що з них віс якимсь
холодом. Або справа обрядова. Певне ні один львівський крило-
шанин не знав ліпше від нас, студентів, усіх деталей обрядових,
і не провадив завзятіших диспут над ними, як ми з нашими шкіль-
ними товаришами-Поляками. Але в ґрунті річи ми відчували дуже
добре закид, який нам робили Поляки, що прецінь народне жите
не кінчить ся на церкві, але має ширші і глубші границі. Справ-
ді, — свій патріотизм показувати ділом, а не словами, молодіж
могла лише в церкві. Там вона могла самовільно ховати давінки,
не клякати, стоячи причащати ся зі зложеними навхрест руками
і т. д. Але що вона мала діяти вийшовши з церкви? До чого
звернути свої сили, що рвали ся до якоїсь патріотичної діяльно-
сти? В чім на сьвітї показати свою любов для руської справи?
Нічого такого не було. І як ми нераз завидували Полякам!
Правда, й їх патріотизм крутив ся багато коло церкви. Але се
було зовсїм иньше діло. Вони в своїй церкві робили патріотичні
демонстрації не церковного, але політичного характеру; співали
патріотичні пісні, слухали патріотичні проповіді, з амвони цер-
ковної їм розказувано про недолу братів, що проливали кров за
незалежність народа, про мучеників катованих у тюрмах і на Си-
бірі. І коли вони уповні патріотичними ентузіазмом виходили з цер-
кви на сьвіт, то чекала їх тут кипуча діяльність революційна.
Було се одним словом жите з глубоким, внутрішнім змістом, у ко-
трім кождий, старий чи молодий, мав що робити, мав чим заняти
розум і серце.

Дрібним і незначним було в порівнаню з сим житем руське
жите і чим далі тим більше молодіж руська мусїла се відчувати.

Пригадую собі дуже добре, як мене упокорив був закид одного товариша-Поляка, коли я в великодний піст вертав із церкви з „поклонів“. Було се в сам розгал обрядової боротьби і для нас, молодих студентів, не було солодшого патріотичного обов'язку, як строгим сповнюванем усіх церковних функцій публично маніфестувати свою приналежність і любов до руського народа. Вертав я, признаю ся отверто, в тім переконанню, що сповнив як слід свій обов'язок і був доволі щасливий, хоч від поклонів, яких я вдарив був щось коло 200, голова мене дуже боліла. Як же гірко уколало мене в серце, коли здивав мене товариш-Поляк і з злобною насмішкою крикнув до мене: „Oto patriota ruski! My krew przeliewamy za niepodległość, a oni w prochu się walają!“ Розуміє ся, що я не переніс спокійно сих слів і відповідь моя показала йому, що й „ruski patriota“ вміє при нагоді робити відповідний ужиток із своїх кулаків, але кінець-кінцем закид був гіркий і зовсім справедливий. Не лише що до об'єму, але й що до внутрішнього змісту патріотичне житє руське було далеко нижче як польське; воно не вміло збудити широкого ентузіязму між молодіжю, було більше поверховним і не годне було порушити до самої глибини душі.

А окрім того вже одна їх патріотична література, якої предмети відносили ся безпосередно до політичної теперішности народа, і яку першостепенні таланти піднесли були на рівню з иньшими європейськими літературами, давала польській молодіжї таку багату поживу, якої ми, руська молодіж, при найліпшій волі не могли знайти в своїй літературі. Правда, що поезії Федьковича й Устияновича робили на нас живе вражінє, особливо Федькович, але їх було мало і не чути було з них того огню, який виходив із грудий Міцкевича або Словацкого. А що-ж говорити про иньших! Коли польська муза сьмілою рукою малювала польському народови героїв борби за народню свободу і в недалекій будучині показувала образ національної самостійности, головний представитель галицько-руської музи співав лиш:

Był князь на Rusi хоробрый, славный,

Въ Курску имѣлъ онъ престоль державный...

Добре, був князь на Русі, але вже нема і від того часу минуло кількасот літ. А що-ж нам, його потожкам, діяти тепер?

V.

Окрім тої відповіді, яку на се питанє давали провідники руської інтелігенції, Галичина сама із себе, із свого життя, не могла дати ніякої иньшої. Але бо й Поляки із одної лише Галичини не багато могли витягнути здорового і живого, що їх публичному житю надало-б було вищий полет, окрасило-б його вищими ідеалами. Бо хоч вони безперечно стояли вище від Русинів, жили в дуже вигідних матеріяльних обставинах і мали, по крайній мірі в порівнаню з Русинами, досить високу культуру, то полишені самі на себе вони теж не багато би були розумнішого вигадали, як і галицькі Русини. Їх ратувало те, що не вважаючи на державно-політичний уладок Польщі інтелігенція польська ніколи не тратила моральної звязи і що ві всіх трьох частинах вона жила одним духовим життям. В моральнім відношеню польська інтелігенція по розділі мала навіть ту велику користь, що знайшла в пляні реставрації своєї держави програму, яка нерозривним вузлом лучила всіх осьвічених Поляків, де-б вони не жили, що-б не робили. Се виїшло на пожиток також і галицьким Полякам, які що до осьвіти і культури стояли і доси ще стоять найнижше посеред польської інтелігенції. Бо хоч польська література в Галичині так само жертвіла як і руська, то блискучий розвиток еміграційної літератури не дав галицьким Полякам закошлявіти під деспотизмом і упасти. А крім того безперестанні революції польські, хоч не осягали безпосередної своєї цілі і з одного боку навіть ослаблювали польську інтелігенцію, то з другого боку пролітою за державну свободу кровю і великим мучирольотом робили таку сильну пропаганду національно-патріотичну, що й пасивну галицьку Польщу підтримували на моральній високости решти польського народа.

Сього всього не могли мати галицькі Русини. Державну самостійність Русини давно вже стратили, а довголітня боротьба за народні права так була ослабила нарід і інтелігенцію, що тепер, прийшовши ще раз під чуже панованє, вони зовсім підпали під вплив культурного життя тих держав, під які дістали ся. Такої моральної звязи як польська інтелігенція, руська не могла мати і довго не мала; кожда частина жила иньшим духом і під иньшими

впливами вироблювала свій політичний і суспільний світогляд. Моральна зв'язь між руською освіченою верствою в Галичині і на Україні могла отже виробитись лише з часом, із поступом свободи і культури в обох державах, де жив тепер руський нарід. А що галицько-руський нарід найдовше жив у польській неволі і найбільше утерпів у народнім відношеню, то й брак моральної зв'язи з рештою руської інтелігенції найтяжше дав ся йому в знаки, бо ще більше як галицькі Поляки від решти польської інтелігенції залежні були галицькі Русини від духового життя рідної їм закордонної України. І навіть тоді, коли й Україна поволи стала еманципувати ся з під впливу державної великоруської культури, плоди її духового руху слабо знаходили вступ до Галичини.

А про те вже тоді Україна мала великий вплив на літературний розвиток галицької Руси, якій піддавала свої ідеї, свої традиції і свій науковий матеріал. Доки той вплив удержував ся, доти й рух між галицькими Русинами яко-такто держав ся не вважаючи на утиск і переслідуваня з боку міродайних сфер. І хто знає, як би не катастрофа Кирило-Методієвого брацтва в Києві, може й літературний рух галицький не був би так знидів і ми не дожили би були до поновного виданя „історичного перекекчицтва Малорусинів“, як каже Богдан Дідицький, що знайшло вираз в утвореню кружка Зубрицького-Погодина.

Велике щасте для народнього відродженя Галичини, що якраз тоді, коли конституційні реформи в Австрії викликали в Галичині ширше політичне житє, відновлений народній рух на Україні уділив ся також Галичанам. Бо коли хто, то лиш одна Україна могла заспокоїти інстинктове стремління галицької молодіжи до висої, справді живої і народньої діяльности, могла справити його на добру дорогу і не дати йому вивітрити ся в самих церковно-обрядових демонстраціях.

Придавлений на короткий час деспотичною рукою царя Миколи український народній рух, користаючи зі свободніших політичних обставин почав тепер розвивати ся з новою енергією. Тепер він підкріплений історичними і етнографічними працями Костомарова та Куліша став навіть більше упорядкований, більше свідомий своїх народніх і суспільних цілей. Тай прихильний демократичним ідеям напрямок публичного житя в Росії в перших роках царюваня Александра II додавав народньому рухови україн-

ському багато моральної сили. Вишценого на волю Шевченка приймала Велика Русь як поета народньої свободи і горячого противника кріпосного права з дуже великим поважанєм і ширими симпатіями; „Народні оповіданя“ Марка Вовчка, написані в сам розгар агітації проти кріпосного права, переведені Тургеневим на великоруський язик збудили між великоруською публікою ширій ентузіязм. Вроджений українському рухови демократичний, мужицький напрям не лиш доказував його животність, але й популяризував його між прогресивною верствою російської суспільности.

Сей демократичний напрям уділив ся скоро й галицькому народньому рухови, увільнив його від полу-шертвої церковної схоластики і надав йому здоровий внутрішній зміст, звертаючи його безпосередно до мужика і мужицьких інтересів.

Як знаємо, симпатії для мужика, демократичні ідеї не були для галицького народнього відродження річею зовсім новою. В саму сторону братня Україна вже раз звертала його за часів Маркіяна. Ідеї ті були придавлені, але зовсім не завмирили ніколи. Представники руської інтелігенції оживлені революційним рухом 1848 року зараз собі їх пригадали, хоч лиш на хвилюку. Тай ширша публіка не без симпатій відносила ся до них у тих часах. Передрукована в 1849 році ві Львові Квітчина „Маруся“ дочекала ся в Галичині в короткім часі двох видань. Навіть в упадку літературнім 50-тих років ті ідеї не вигибли і були хоч на стільки сильні, що в значній мірі ослабили противний мужикови і його бесіді кружок Зубрицького і причинили ся до його упадку. Появляля ся навіть нові письменники, що старались оживити Маркіянові традиції саме в той час, коли загальне знеохоченє додало було негативному напрямкови Зубрицького таку силу. В Зорі Галицькій 1854 і 1855 року перший раз виступили в літературі галицькій Ксенофонт Кликович і Євгеній Згарський, що в своїх поезіях і оповіданях старали ся разом із старшими народовцями, як автором „Нелібраної жінки“, „Недібраного Мужа“, в Й. Лозінським і иньшими писати народнім язиком і не дати загинути прихильним для простого народа стремлінням. Але чи за-для загального упадку і розчарованя, що в 50-тих роках так сильно загніздо ся було в руській публіці, чи за-для того, що народні письменники окрім доброї волі мало що більше вносили в свою діяльність і не годні були перебороти загальну апатію, — досить, що при обновленім

житю народнім із початку 60-тих років безпосередного сліду їх діяльності не було видко. В піднесених проводирями руськими справах демократичних ідей не було.

Все-ж таки діяльність народних письменників 50-тих років багато причинила ся до того, що кружок Зубрицького не зовсім опанував літературний рух; а хоч вони не годні були перешкодити утворенню „салюново-попівської“ літератури, то бодай з початку не дали їй загнати ся там, куди вона хотіла. Найліпше видно се на типичнім представителю сеї літератури, на Богдані Дідицькім. Між його діяльністю в 50-тих роках, його редагованем Зорі Галицької в 52 та 53 році, його Отцем Ігнатієм і Конюшим, а його редагованем Слова в першій половині 60-тих років і його Буй-Туrom така велика різниця, що можна би подумати, що се два зовсім інші письменники. Фанатичний прихильник кружка Зубрицького-Погодина не лише сам змяк і свого Буй-Тура заправив хоч гомеопатичними дозами народньої бесіди, але видав поезії Микола Устияновича, ба й поезії Федьковича; в переднім слові до остатніх жалувал ся навіть на історичне перекинчицтво Русинів, що гонять їх то в польський, то в російський бік і не дає утворити ся самостійному малоруському науковому язикови, та тішив ся, що і в Галичині появил ся Федькович, „самородний геній людскої поезії, который мовъ фениксъ на противоположномъ кранци Малой Руси возлетѣлъ изъ родинныхъ горъ, абы новымъ житьемъ засіяти по надъ пепелища, въ которыхъ скрыто недавно посятными останки Тараса Шевченка.“ А в „Слові“ і в видаванім під його й Якова Головацького редакцією „Галичанини“ 1862 р. поміщувались не лише поезії і патріотичні повісті українських письменників, часто навіть фонетичним правописом Куліша, але навіть острі політичні статі проти московського централізму політичного й літературного. Цевне, що до сього причинювало ся багато побічних причин, особливо адіанс старшого покоління з урядом, але говоріть що хочете, метаморфоза все таки була велика.

Чи вона була щира, чи ні, в те не входимо; констатуємо лише факт. Ані Богдан Дідицький, ані Яків Головацький, ані ніхто иньший через цілий сей час не мали відваги чи не хотіли виступити публично і отверто проти демократичного, мужицького руху на Україні, що став тепер переходити і в Галичину. Часто навіть через самого Богдана Дідицького!

Бо й того не треба забувати, що крім дуже невеличкого числа отвертих противників і отвертих прихильників народного стремління загал галицької публіки не мав у справах літературних і народних ясно вироблених понять, які-б могли керувати письменниками і політиками галицькими. Виступити рішучо з одною або другою програмою значило виставити ся на можливу невдачу і зробити ся неможливим між публікою. Тим більше мусіли отже письменники старшого покоління оглядати ся на всі боки, не виступати віде так різко, щоб зробивши один крок наперед не можна було вже вернути ся назад і більше приватною ніж публичною агітацією робити для своїх переконань пропаґанду. З сеї також причини впливає та обережність, змінчивість і дволичність у поступуваню старшого покоління тепер і в дальших кількох роках.

На кожний спосіб демократичний рух, що переходив тепер із України до Галичини, не знаходив між старшим поколінням отвертої опозиції, хоч не знаходив і багато отвертих приятелів. Руська публіка, що в патріотизму приймала кожду книжку писану руським письмом, кожде стремління, скероване проти польських претенсій на руський нарід, приймала також і мужицький напрям у літературі, хоч може з меньшими симпатіями, як стремління „книжне“, більш відповідне галицькій атмосфері і безпосередно витворене нею. У декотрих „могіканів“ Маркіянового руху, що лишили ся вірні його традиціям, рух сей будив навіть милі споминки недавної, повної надії бувальщини.

За те серед молодіжи українська література зробила цілковитий переворот у думках і поглядах. Тут вона майже відразу знайшла рішучих приятелів і викликала щирій ентузіязм. Але тих молодих людей, до яких безпосередно став доходити вплив із України, було зразу дуже мало. „В році 1860 — оповідає один із них, мб. Володимир Шашкевич — двох тільки було з людей молодших ві Львові, которі вже тоді думали, але тільки думали о прийнятю українського нарічія за основу дальшого розвитку нашої літератури і о введеню у нас української правописи. Пригадуємо собі як нині, з яким ентузіязмом читали ми тоді переписаних кілька пісень Котляревського, которі яко спадщина нам дістали ся, — або устуні з Шевченкового Кобзаря, которого пильно переписував Танячкєвич. Якось тоді переїздив через Львів сердешний наш друг, покійний Бернатович, Українець в тілом і душею. Він їхав з Києва на ку-

пелі, опісля в Париж і до Праги. В тісній піддашній комнатці прочитували ми твори великого нашого генія Шевченка, подопновані в манускриптів рукою покійника і дивлячись на живого живісінького Українця — першого, которого ми пізнали — ми слухали, задержуючи в пам'яті кожне його слівечко про Тараса, киевську громаду, про тамашні порядки, чудувалися красоті його мови — і мужніли. Опісля прибули до Львова п. Заревич, п. Згарський а далі і п. Клишкович, і бач, вони були щирими народовцями! А найти в ту пору народовця, котрий явно і голосно вивідав свою гадку, значило найти який то дорогий брилянт, яку то заховану перлу. Стала нас отже мала громадка, громадка в п'яток людей...”

Розуміть ся, виробивши собі зовсім пильні переконання про народню літературу і народ, ніж ті, які словом і ділом пропагувало старше покоління, мала ся громадка, повна доброї віри в святе діло, не могла довго ховати ся зі своїми гадками в тіснім кружку. Коли гадки ті мали весь літературний розвиток галицьких Русинів справити на нову, єдино-здорову дорогу, то перша річ була, познайомити галицьку публіку з ними і робити для них пропаганду. Користаючи з політичної свободи громадка задумала ширити свої ідеї журналістикою. Саме тоді переїхав був із Самбора до Львова Юліян Лавровський. Довідавшись, що ся громадка хоче поставити незалежний орган із чистим народно-руським спрямуванем, він сам узяв ся за те діло: підпомагав молодих літератів руських грішми і радою; у нього сходила ся громадка на літературні поговорки, і перед нею він складав свою політичну сповідь. Окрім сеї горстки в п'яток людей, що зрештою тоді не мала ще ніякої організації, бував на тих поговорках і др. Осадца, проф. Шараневич, проф. Лавровський і інші. Радили там про всі важніші справи народні, укладали гарні пляни. Задумане було видаванє нового політичного народно-руського органа „Руська Правда“, щоб енергично виступити проти Слова, зложене німецько-руського Словаря і таке иньше. Але пляни розбили ся мабуть через особисті інтереси Юліяна Лавровського.

Тоді молода горстка почала видавати „Вечерниця“, те-ж відай з початку за підмогою Лавровського. Основателі нової газети і партії поступали з великим тактом і оглядно. Вправді свою літературну програму вони поставили досить отверто і ясно. „На-

самперед ми запитали себе,“ каже редакція в переднім слові, „хто се ми, і що за народ? Учені сказали і доказали, що ми словянського дерева, восточної росохи, руського конара, малоруська галуза. Таких галуз, як ми, є більше на словянським дереві; одні уже посохли, другі марніють, а треті розбуяли і глоском ростуть, процвітають. Ми собі в других — марвіємо, а понад нашою галузою, із давна ломаною і загуваною сильними вихрами, росте близька великоруська сестриця так пишно та буйно, що в-за неї ніхто уже нашої і не бачить. Тому-то деякий і каже: руський конар — то одна галуза. А вони і не бачуть, що наша бідолашня на силу витягає рамена, щоб і на неї ясне сонечко цілим своїм видом, та не кривь сестрине листє, подивило ся; вона-б і віджила... Що тее сонце, від которого відживають народи і приходять опять до гараду і сили — є саме просьвіченіє, то уже всякий знає. За просьвіченієм довжен і наш малоруський народ прийти колись єще до своєї долі і осягнути в людським мірі своє призначенє. . Кождий народ говорить своїм язиком, кожда галуза на племєннїм дереві є народом, кождий варід і язик уважати належить за неділежну цілість, хоч би на нїй замічати було ще иньшії вітки і гилечки. Такий то вам і той наш малоруський народ. Зріє він собі на свою питоменну сть, як кождий иньший; єго такого виховало время, і уже єму зрости ся з яким небудь иньшим народом не зможно. З єго особним розвитєм розвив ся і єго язик — самостатно, а з того єго питоменного язика має розвйти ся єго письменная словесность, на которій єму належить подати просьвіченіє. Се є головна гадка, на якій основує ся наше діло. Ми загадали видавати письмо для образованя руського народнього язика в письменности, котора повинна як найблизша бути живому народньому слову...“

В осібних статях редакція обіцювала виложити, в який спосіб гадає осягнути свою ціль. Се треба було тим конєчніше зробити, бо не вважаючи на своє уміркованє вона в старшїм поколіню викликала була вправді затаєне, але тим більше невдоволенє. Що прихильники засади „руський конар, то одна галуза“ не могли симпатизувати з новими гадками, се кождий розуміє, хто собі пригадає, в якою погордою „отаман Погодинської кольоїї“ Денис Зубрицький дивив ся на парод, народню бесіду і просьвіту. Але не менше невдоволені були й апостоли „тверезої науковости“, як каже Дідицький, які вироблюючи малоруський науковий язик

зробили з нього дивоглядну мішанину, де всьо було окрім „тверезости“ та „науковости“. Проти обох сих кружків звернені були опубліковані в першій річнику Вечерниць одна за другою статі: „Народ і словесность“, „Руський язык“, „Небувальщина тай невидальщина“, „Гадки ученого о руській словесности“, де з тим запасом наукового образования, на який могла здобути ся тодішня галицька молодіж, доказувано самостійність малоруського язика в родині язиків славянських і конечність розвивати відроджене письменство малоруського народа в язичі малоруського мужика. Хоч без великої оригінальности, але в тим більшою іронією написана статя „Руський язык“, де автор боронить самостійність руського народнього язика від польського і великоруського словами „Ровправи о южноруськім язичі“ Якова Головацького, який сам від давна вже вирік ся був своїх народніх переконань і тепер у часах Вечерниць належав до завзятих противників малоруської самостійности, хоч, як усі противники народа, крив ся зі своїми гадками і навіть писав українофільські листи до петербурської Основи. Свої змаганя старали ся зрештою Вечерниці навязати до традицій Маркіянових, надіючись таким способом, а також і уміркованем своїм позискати собі здоровішу частину освіченої руської публіки. Се їм по части удало ся, коли судити по числі передплатників, яких вони мали в першій році коло 900.

Певне, що ті літературно-язикові статі мали також вплив і на молодіж і причинили ся до виясненя літературних відносин Русинів до польського і великоруського народа. Але самі собою вони не могли би були зробити того перевороту в переконаннях молодшого покоління, який відвернув його від поглядів покоління старшого і виробив із нього в короткім часі відрубну партію. Не було в них тої глибокої оригінальности, того огню, що пориває за собою і своєю внутрішню силою ломить вкорінені старі погляди і на місці їх ставить нові ідеї. „Нам треба писати по народньому, по мужицьки, бо ми мужицький народ“, була головна гадка сих статей. Не вважаючи на Маркіянову діяльність, ані на те, що гадка ся не була зовсім нова, нас молодих людей вона зразу дуже здивувала. Писати по мужицьки? Яке нам діло було до мужиків? Кождий знав, що між иньшими людьми є на світі також мужики, кождий бачив їх що-дня, але що він мав спільного з ними? Положене мужика і по знесеню панщини не багато поправило ся, його соціальне і політичне упосліджене робило на нас таке саме вра-

жінє, як і на наших батьків. Ми бачили, як мужик у німій покорі хилив ся перед кождим чоловіком із „вищого“ стану; ми знали, що ми паничі, бо так називав нас мужик; ми надіяли ся, що й самі жолєсь будемо „ксьондзами“ або панами і мужик і перед нами буде в покорі хилити ся; ми були переконані, що так воно мусить і повинно бути. Ніхто доси не казав нам нічого иньшого.

Правда, в наших руках були видані недавно поезії Федьковича, що швидко став найпопулярнішим галицьким поетом. Може то особливо ми, молоді, дуже полюбили його задля того, що він, хоч слабо і несміливо, вдарив у симпатичну, живу струну, що його устами перший раз заговорив до нас чоловік, якого серце „сардаком ся крило, під бланєв ся кохало, під ременем било.“ Сердечним, тужливим голосом скаржив ся він на недолю, на тяжкі обставини життя що не дають йому як слїд жити, за тісні на його серце і душу. Але в його поезіях пробивала ся більш індивідуальна недоля поета; а там, де він відкривав перед нашими очима картини народнього життя, картини ті тримали ся в тісних рамках жовнярських злиднів і слабо звязані були з загальним положенєм народа. Тому-то й не зробив він глибокого впливу і так само як Вечерниці не годен був викликати перевороту.

Переворот у поглядах молодіжи зробив аж могутий талант Шевченка. Тепер і гадки Вечерниць не показали ся нам дивними, і Федьковичеві пісні ми побачили в правдивім сьвітлі. Внутрішній неспокій, інстинктовє невдоволенє зникло як роса перед сонцем. Новий, нечуваний сьвіт отворив ся нам із „Кобзаря“ і молоде, сьвіже, незосованє серце відразу полюбило його. Зовсім инакшим показав ся нам тепер мужик. Погорджений і зневажаний до недавна він нараз підніс ся на висоту народнього ідеалу і став в очах молодіжи нішим, довготерпимим мучеником, якого всі били, катували, надуживали, а який своєю довговіковою боротьбою за свободу, за віру і правду уратував перед судом історії честь українського імені. Не мужик нам, а ми мужикови повинні були служити, не мужик, а ми заслуговали на погорду і зневагу.

Чого ми так довго не знали сеї великої правди і замісь під мужицькою стріхою шукали свого народа в давних роввалинах князівських замків, між боярами та владиками, між усякими Владимирами, Игорями та Данилами? Бо так нас учило старше покоління і його література. І ми почули глибоку несправдність до всіх тих

людей і книжок, що наш розум кормили такими гадками. Читаючи Шевченкові поезії, нам тепер хіба те було дивно, як ми могли відразу не пізнати ся на нашій дотепершній літературі і брати за поважні літературні роботи те, що не варто було шматка того паперу, на яким було надруковане...

Все наше дотепершнє поведене видало ся нам якимось великим народним гріхом, якого не можна инакше відкупити, як лиш безмежною любовю до того скривдженого мужицького народа. Щирість молодих душ, які так швидко і міцно приляпили до нової правди, показувала, який здоровий і неспожитий іще цілий наш варід. Без проводу, без науки, в глухій занедбаній кінчику руської землі молодіж розбуджена голосною кобзою поета встигла прорвати грубу греблю схолястичного неуттва і пробрати ся в атмосферу якогось ширшого, людського життя, хоті троха похожего на життя європейське, яке до руської дитини в Галичині майже ніколи не доходило і про яке ніхто у нас не мав найменшого поняття.

Шевченко для тодішнього покоління був не тільки великим поетом, але й істориком, із якого всі вчили ся свої історії. А мав він тим більший вплив, бо рідко де можна було його дістати. Надрукованих поезій було лише стільки, що в Вечерницях. Решту кожний мусів переписувати собі з присланих ві Львова відписів. Де не-де лише видко було петербурські передруки в Кобзаря. Коли з'явив ся був 1863 чи 64 року в Станіславі один екземпляр „Гайдамаків“, присланий одному школяреви якимсь добрим чоловіком ві Львова, то його за пару день майже на шматки рознесли. Всім годі було дати нараз прочитати і за властителем тягнув ся все по школі білий рій хлопців, яким він на голос мусів читати цілу поему, поки не охрип. Потому виривав йому другий книжчину з рук, і на коридорі в гімназії, або на вулиці, або де будь, зачинав читати далі... Всіх голосна Муза великого поета як кліщами тягла до себе і всі ми тоді поробили ся горячими хлопцями. Аж дивно згадати, як одна газета і кілька книжочок у короткім часі перевернули весь наш сьвітогляд до гори ногами і зробили формальну революцію в наших головах.

Точного наукового корму молодіжи ні звідки було брати. Наукових книжочок тоді і на лікарство не знайшов би ніхто. Кормилась отже молодіж переважно поезією і белетристикою, оповіданнями Федьковича, Вовчка і Квітки, яких одначе також досить тяжко

було дістати. Лиш часом дістав ся декому то який том Записок о Южной Руси, то яка книжка Основи, то Маркевича Історія Малороссіи, то Костомарова Богданъ Хмельницькій. Найшчасливішою в сьому огляді була ще гімназія Самбірська і Перемишль. Решта молодіжи мусіла помагати собі то переписуваними історичними думами, то фрагментарними виписами в якій будь книжки про українську історію. Та молодіж помагала собі як могла. Не так у холодних наукових розправах, як більше в пориваючих серце і фантазію поетичних творах шукала і знаходила вона заспокоєне своїх духових потреб. Українські оповідання показували їй теперішній мужицький сьвіт і то до сліз моривали описуючи злиденне жите робучого чоловіка, то чаром наповняли малюючи іділлію сільського життя. А історичні думи, а особливо Шевченкові поезії майже живими клали перед її очи героїв козацьких, що бороли ся за свободу свого народа, терпіли і умирали за нього. І всі сі книжки, із мужиками і козаками, із іділліями і глибокою журбою, із веселим сміхом і гіркими сльозами, із бренькотом шабель і потоками крови зливали ся в її душі в один хаотичний образ і перемішували ся так, що нічого виразного не можна було в них розпізнати. Але цілий той хаос преспокійно уживав ся в молодих головах. Він був сам у собі самостійним сьвітом, повним пишних іділюцій, поетичної краси і як раз відповідав настроєви молодіжи, яка так лише до всього, що через свою неясність лишає вільний простір фантазії, чого розумом не можна зрозуміти, а хіба лиш серцем відчути.

Одно лиш було ясне молодіжи: що всі дотеперішні змагання галицькі для освободження народа не робили ся так як треба, бо не було нікого, хто-б у ті змагання кинув здорову гадку, хто-б тліючу в душах щирих людей іскру любови розпалив і закрів до щирої громадської роботи... Аж Шевченко показав ту дорогу, якою мож дійти до народньої свободи. І молодіж, зрозумівши серцем ту дорогу, посвятить себе совісній праці народнього освободження і просьвітою і патріотичними змаганнями підойме нарід із погібелі. Вона почувала ся до сил — перебороти усі труднощі, які стояли їй на дорозі і на всі перешкоди відповідала енергічними словами: „Дамо собі раду, як схоцемо дати“.

І як поезією кормила своє серце і свої ідеали, так і поезією відживалась до сьвіта, говорила до себе і до других. Поетичними

словами вона й дала відповідь Шевченкови устами Клишковича, який вірнісінько представив у пісні „На вічну пам'ять Тарасови“ душевний настрій і політичну ісповідь галицької молодіжи, що виливала ся лише в загальних чутях і ще не успіла виробити ся в ясно сформуловану програму. Пісня ся була свого часу дуже популярна і цїнилась майже на рівні з поезіями Шевченка. Усі майже знали її на пам'ять і деклямували, бо всі знаходили в ній вірний образ того, що самі гадали. Тому я й подам важніші уступи з неї, хоч може сього не повинно бути :

Сходило сонце, заходило :
 Воно не гріло, не сьвітило, —
 Його не бачили у нас...
 Явив ся віщий наш Тарас
 І бач! заплакана родина
 Всьміхнула ся у перший раз,
 І нині стало жити в нас :
 В умі засьяло, беть ся в груди, —
 Є гадка, є серце, є люди !

Як сам нарід винен своєму горю, бо сам віддав ся ворогам на поталу, самі люди відцурались свого роду, ті Москвою повернулись, ті Ляхами стали, так сам він і зможе піднести ся зі свого упадку, коли полюбить свободу, яку кождий може досягнути, хто її щиро бажає, коли пробудить ся з довгого сну. А коли нарід стане свободний, то чия се заслуга? А вже-ж Шевченкова.

Твоя отсе, наш Тарасе,
 Твоя отсе слава !
 За се-ж тебе вся родина
 Батеньком назвала ;
 За се-ж колись твоя слава
 Піде на край сьвіта,
 Що ти збавив од затрати
 Свій люд, свої діти,
 Що сиріток ровійдущих
 Зібрав у громаду,
 Що ми таки своєму лиху
 Дамо колись раду...

Дамо йому раду, дамо — хоть би всюди,
 На світі, край світа зникчємніли люди,
 Здоптали всю правду, зрєкли ся свободи;
 Дамо йому раду, — хотя-б всі народи
 Невольні на вольних хотїли вставати;
 Дамо йому раду — як скочемо дати!
 Хиба що остатній із руського люду
 Одцурась роду і правду забуде,
 Забуде одвічний завіт України, —
 Тодї хай загине — хай люд той загине,
 Слїду не оставить... хай звалять ся гори,
 Дніпро нехай висхне, і виступить море,
 Й затопить ті люди — бездушні потвори!
 Но доки на горах, край моря і в полі
 Народ наш великий, пропащий без долї
 Живє-проживає милуючи правду —
 Дамо собі раду, дамо собі раду!
 І — в попелу фєнікс — з тієї руїни
 Таки ще воскресне доля України!

І як би того жару, який підсипувала під молоді душі Шевченкова муза, ще було за мало і наш Федькович став обертати ся до молодїжи в патріотичними зазивами. Під впливом Шевченка розвив ся й його поетичний талант, став більше свїдомий і розширив свїй поетичний виднокруг. Поезїї, які він написав тепер, в часї Вечерниць і початків народнього руху в Галичинї, найкращі, які коли-будь вийшли з під його пера. З щирою симпатїєю молодїж читала його рукописні і друковані поеми, з гордощами називала його галицьким Шевченком, своїм дорогим Кобзарем. Не стояв він так високо над нею як Шевченко, бо й сам він як і вона називав його своїм „Татом“; але й він був немалий талант, показав, що й наш маленький куток годен породити правдивих поетів і тим підіймав нас у наших власних очах. Тому то й він знаходив у молодїжи щирий відгомін, коли співав:

Доки маю свїтом нудить,
 Доки маю люди гудить,
 Доки маю дождати,
 Заки Галич зможе встати?

Тай чи встане, чи не встане?
 Ліпше сам я рано встану,
 А сповівшись щиро Богу,
 Займу воли круторогі,
 Тай з'орю гори, долину,
 З'орю свою Буковину,
 Як наш Тарас, як мій Тато
 Научив мене орати;
 І віру, любов, надію
 Буковинов скрізь посію.

VI.

Та оживлений народний рух, переданий з України Галичині, і розуміє ся, головню Тарас Шевченко не лиш показав молодшому поколінню галицькому спосіб, як брати ся до освободження народа, не лиш підніс його в власних очах і з інстїктивного потягу до народа зробив зближенє більше свідоме, але й у прикладі до галицьких відносин підніс значіне і внутрішню вартість народніх руських змагань. Передовсім у відношеню до Поляків. Не без підстави закидували доси Поляки галицько-руським патріотам культурну нязність їх політичних ідеалів, вузкоглядність і убожество їх літератури. І хоча те згїрдне відношенє наших противників різко кололо нас у серце й будило лиш біьшу неприянь до них, то все таки нікуди було правди діти, факт лишав ся фактом, хоч як був гіркий. Тепер наше положенє морально сильно піднесло ся. Не лиш вони одні вмїли проливати кров за народню свободу. Преливали й ми її і більше як вони і за кращі як їх ідеали. Тепер мали і ми генїяльних письменників і поетів, що не лиш згадували про нашу колишню славу, про наші криваві борби за самостійність народа, але й ті славні спомини навязували до живих питань теперішности, загрівали до дальшої борби за правду і волю і чаруючими красками малювали недалеку щасливу будущину народа, яку вибороти мали власне ми. Не лиш рівними, але далеко висшими

чули ми себе тепер над Поляками і їх ніби-то демократичними вимогами.

„Що-ж ви на все те скажете, вельможні пани Ляхи?“ запитував їх у Вечерниціях 1863 року головний представитель тодішньої молодіжи, Грицько Будеволя. „Чи все-ж вам таким сьмішним здаватиметь ся, коли-б ми замість Міцкевичевих шляхоцьких епопей слухали сумних Тарасових дум? А коли так, то ми собі міркуємо, що той ваш сьміх не йде вам із серця, не походить із радощів, а трохи гіркий мусить бути. Ви бо видите, що вже не довго устоїть ся ваша брехня на нашій землі проти сьвятої, непорочної правди; ви міркуєте, що коли ми витаємо в наших семях праведного нашого батька-пророка Тараса, то вже не снять ся нам ніякі московські цацьки, не бажаємо добра для себе в ніякому поганому деспотизмі, хоч би се був і сусідньо-славянський, а бажаємо волі, ще кращої від вас, кращої по правді, бо не хочемо дурити сьвіт, що ось ми буцїм спокохали свободу, а душим бідного брата, де по гаразд вдасть ся; ви вже вбачаєте, що робота нашої рідної України — се не робота для якого поганого вконтентованя (як у вас панства!), а для цілого сьвіту... Тїшге ся, доки ще у вас снаги на нашій землі і величайте ся і вашим всесьвітним мучеництвом і народодлюбством і волею; бо незабаром, коли ту сьвяту ідею, для якої посьвятив Тарас і свою душу і своє житє, порозуміє у нас всяка людина, як до тепер порозуміли її наші молодята, — то й тїшити ся вже не буде гаразд чим; і дасть Го-сподь, зі Львова який одинокий пустельник занесе до Варшави недобру вість, що „literacka czynność u nas żadna“, як то тепер Tygodnik-ови Illustrow-аному ваші брата з рідної нашої України дописують! Пишіть іще й про нашого батька, що се „Гайдамака“, „піяк“ і чорт-зна-що, бо коли, як ш. Горжалчиньський каже, „cały świat uczci wieśniaka-poetę“, тоді вже не буде сему пора... А як ви може схочете на те доводів, то ми вам на тепер скажемо тільки одно. Зробіть ласку, витолкуйте нам, яким чудом стало ся, що ми, молодята, не знать звідки так щиро приголубили безсмертного Тараса, що піддали ся під його закони, що огласили ся за його дітий, що спізнали тільки в однім наше спасіння т. е в щирій роботі для добра нашого бідного народу? Ні не чули ми за се ані словечка дома, ані словечка в школі, а підшептачів ніяких до нас Тарас не вислав, щоб нам про нього і про нашу сьвяту правду говорили. А від чого-ж се стало ся? Знаємо, ви зараз готові

з відповіддю, що „młodzież olśniona kozackimi dumkami marzy o samoistnej Rusi“, як то вже у ваших газетах написали. Як то вам усе кумедно здасть ся! Чому не роздивите ся ліпше, чому не прочитаєте з більшою увагою Тарасові пісні? Там ви знайшли-б такі слова, що: „козацька Україна на віки, на віки заснула,“ що: „козацтво не вернетця“ і иньше. А як би до того ще заглянули до нашого Куліша, то й таке там прочитали-б: „Ані козацтво, ані гетьманство нас тепер не вдовольнило-б, а громадські порядки освітою добувають ся“, що „наша доля не позад нас, а перед нами, ясна як сонце, аби ми тільки її всею громадою дослугували ся.“ От видите і ся ваша думка — чиста брехня! — Пождіть, ми скажемо вам властиву причину тої появи. Ото сам Бог дув животворним духом в наші молоді душі, щоб ми спізнали в Тарасі нашого народнього мученика, пророка і добродія, — ото він сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру він Тарасовими устами для нашого народу назначив; ото він сам нам натякнув, щоб ми в Тарасовім співі почули запізнану нашу народню правду, в його голосі почули голос замогильний наших старих батьків. Ось вам властива причина...“

Тай борба Поляків за їх мниму свободу народню показала ся тепер молодому поколіню в зовсім иньшій сьвітлі. Становище, з якого публіцистика руської молодіжи тепер стала дивити ся на ту нещасну революцію, дуже понизило моральну високість бутних польських революціонерів в очах кожного чесно мислячого чоловіка. Бо не за свободу свого народа, а за панованє над другим, руським народом, Польща тепер проливала кров. Молоде покоління руське мало в особі Ксенофонта Климовича дуже розумного і ясно мислячого публіциста, який безперечно належав до найздібніщих публіцистів у Галичині без ріжниці народности. Він то й пояснив у Меті 1863 року становище Русинів до польського повстаня в статі „Становище Руси супроти лядсько-московської борби“. Вийшовши з того, що польська ворохобня знайшла собі великі симпатії в Європі, він каже:

„Нам треба перше всього пояснити, поза-кілько сей вирок, що в теперішньому лядсько-московському спорі правда по стороні Ляхів, єсть справедливий. Придививши ся до нього близько, не можна ніяким способом безусловно йому притакнути, а тоді вже зовсім ні, як би показало ся, що публична європейська опінія представляла собі в сьому питаню лиш одних Ляхів яко народ бажа-

кучий для себе волі і лиш одних Москалів яко народ, чи яко правительств, котре душить волю одних тільки Ляхів. Як би се так, що тут захрдила-б справа між двома народами славянськими, лядським і московським, із котрих перший бажає свободи, а другий тоще свободу, тоді й не трудно-б рішити, по чийй стороні правда. Видить ся нам, що тоді не знайшлося би народу в Славянщині, которий не вступивсь би за обидженого слабшого брата. Но діло не те. Лядсько-московський спір не єсть справа двох народів, страждущого і гноблящего; єсть то спір двох геґемонів славянських над третим братним народом. Один з тих геґемонів, силою дущий, перемиг було давно геґемона слабшого, володівшого над людом третим і панує однаким побитом над звівеченим геґемоним і над його гельотом. Звівеченому геґемонові надоіла вже його гельотська доля; він рветь ся за волею так само, як колись то від його рвав ся неволений через нього народ руський. Отсе єсть гранична точка, до котрої сягають іще симпатії славянських народів для звівеченого геґемона, а навіть симпатії колишнього його невольника. Но Ляхи переступають сю граничну точку; борючи ся за свою волю обявляють вони, що для них нічого не значить воля без панованя і що границі їх панства мусять сягати по за край того люду, которий колись то всіма силами зо своїми панам боров ся, а з которим вони до нинішнього дня не хотять помиритись. Се коротка, но вірна характеристика лядсько-московського спору: єсть він зовсім геґемонської натурі...“

Здираючи таким способом облудну маску свободи з лица польської революції молодше покоління руське мусіло схарактеризувати відношенє свого народа до обох братніх народів славянських і вяснити, о скільки се було можливе при сій спосібности, свою національно-політичну програму. Се й зробив автор у дальших уступах своєї статі. Яка-ж діяльність руського народа серед сих обставин? питаєть ся він і відповідає, що вона лежить у скромніщих границях. „Хіснувати зі всіх спосібностей, які народови подає його теперішнє положенє політичне в цілі дальшого народньо-політичного розвою, працювати невтомно над просьвітою цілого гурту народнього, щоби відзискати опять із самого народнього кореня ту силу, котора через відступленє його вищої верстви затеряла ся, то єсть сама переднійша й головна задача тих людей, которі сей народ і його діяльність репрезентують; а той обовязок вкладає на них загально-людський поступ і людська осьвіта, которими вони

гурт свого народу випередили. Найменше-ж може бути задачею сих вступників народних, думати вже нині о відбудованю якої політичної особности, або навіть, слідуячи за приміром лядської акційної партії, брати ся обіруч за таке діло, не знаючи, що на те скаже народ, або й знаючи, що народ тому противен. Виконати совісно задачу теперішности, а не брати ся до діл призначених до сповнення часам будущим, то єсть головне правило, которе поступова часть руського народу ніколи в очей не спускає. Сего жадає від неї свідомість реального патріотизму, который один аберегає народи від таких нещасливих подій, які від цілого майже столітя навіщають народ польський, а приспоряє народам щасливішу долю.“

„На якім же праві,“ каже автор далі, „опирають Ляхи й Москалі свої претенсії до руського народу? Обоє опирають їх на двоякім праві, природнім і історичнім... Ляхи яко народ не мають до Русинів яко до народу так само як і вони самостійного, ніякого природного права. Їх претенсії єсть чиста напасть... О історичному праві Польщі яко держави не може бути й гадки, бо Польща яко держава вже нині не существует на світі. І Москалі яко народ не мають того природного права до Руси, що до Архангельської або якої небудь иньшої губернії, де живе народ московський...“

„Від усіх прочих в тім спорі не замотаних людів славянських ожидати належить найбестороннійшої справедливости в оціненю природних прав народу руського і його справедливого опору проти гегемонічних претенсій до него народів лядського й московського. Кілько ті оба народи своїми несправедливими претенсіями від найдавніщих часів завинили, сего вчислять не будемо; була би то дуже невдячна праця, котру й так уже публіцисти сих обох народів, уважаючи нас Русинів яко свою власність, а кривду, котору ми то від одного то від другого поносимо, неначе їх людови висвідчену, аж надто ясно висвїтили. Хто хоче знати, чим проти руського народу завинили Ляхи, нехай тільки читає собі письма публіцистів московських і на відворот. Лядська журналістика аж так далеко загоняєть ся, що навіть деяке добро, за часів московського панованя Русинам висвідчене, як н. пр. звівечене унії, в темнім світі для того тільки представляє, що тим звівечена вікова, хоч і недокінчена робота в часів лядського над Русею панованя; а ворохобний уряд лядський єсть навіть на стільки наївний, що в своїх відозвах, завзиваючих Русинів до уділу в те-

першім повстаню, виступає з обіцянкою, що унія назад повернеться!...”

„О руськїм народї скажемо лиш тільки, що він... не тільки що змоги, але й ніякої охоти до відбудованя Польщі в історичних границях не має, хоч відбудованю її в природних границях, т. є як далеко польський люд сягає, противен не був би. Сей стосунок руського народу до задуманого Ляхами відбудованя Польщі конечно би їм узгляднати і свої гегемонічні претенсії, хоч се їм і дуже прикро прийшлося би, зовсім раз на завше пожертвувати. Тоді тільки вискають вони опять для свого патріотизма реальну підставу, тоді тільки вони увидять усю величину праці, до якої їм ще взяти ся треба. Що й як вони тоді робити повинні, сього обяснати їм не будемо. Зробимо тільки сю примітку, що найліпше було-б їм ступити на сю саму дорогу, на которій Русини їх уже кількома гонами випередили, т. є взяти ся з першу за просьвіту свого люду, вискати його довіре і таким побитом вирівнати сю пропасть, яка роздерла народ лядський так, що нема сьому приміру на всю Славянщину, — пропасть між шляхтичем і хлопом. Тую пропасть становить ненависть; ненависть єсть skutok — глядїть за його причинами! Друге єсть: не дати себе знічтити в Повнанщині, розбуджаючи в людї, як роблять Чехи, скрізьньою просьвітою самовіжу народню, а буде то вдячїйша праця, як забажане зляшенє Руси...”

„Московське абсолютичне правительство своїм поступуванєм проти руської народности доведе діло, не дай Боже, туди, куди довела Польща: до борби народньої, одному й другому на погибель. Нехай Москалям не здаєть ся, що руська народність занадто ослабіла, щоб коли будь прийти могла до якогось значїня в мирі політичнїм і що памятні слова чеського патріота Гавлічка о потребі для людів славянських такої держави як Австрія єсть пуста фраза. Австрія єсть — і треба тільки одного зоркого політика, которий, уторопавши її славянське посланництво, зумів би похіснувати ся національним прїнципом, піднесеним нині між Славянами до найвишого значїня, похіснувати ся федераційно-автономними засадами людів славянських, ...щоби в наручну пору зробити з Австрії сю осередню точку для Славянщини, яку московське правительство для славянських народів знайти не вміє на востоці. Ся пора нагодилась би може при першім зворушеню руського народу, яке при тенденційнім гнобленю його народности на великий розмір

закіпнати й прочих Славян проти Росії заворушити могло би; а тоді лиш і треба докинути на вагу Славянщини тих 15 мільонів руського люду, щоб їй можна, з виглядом на успіх, стати до борби проти сіверного гегемона... Одною з причин лядсько-московської борби... єсть власне та околнність, що питання руської народности в Росії до нинішнього дня не рішено. Як би московське правительство не приймало собі за задачу омоскаленє Руси, то нічого-б сьому було її лякати ся. Но тому, що воно сеї задачі держить ся й ніколи її покинути не хоче, видить ся народ руський природним ворогом, готовим кожної хвилі до союзу з Ляхами. Таке предположенє єсть вовсім мильне, бо вороже становище Руси буде тільки наслідком московського поступованя, опертого на тім мильнім предположеню...“

„Не знаємо напевно, коли й яким способом розвяжуть ся се питання руське, але й не буде то пуста вичванка, коли скажемо, що розвязка сего питання, яким небудь способом вона не наступила-б, принесе великі наслідки для всеї Славянщини. Руський народ єсть і тепер причиною великих подій в Славянщині, іменно причиною борби двох народів, которі досі бють ся над тим, кому в них доведеть ся, оперши ся на силі руського народу, заняти гегемонічне становище між Славянами. Мисляща часть руського народу, знаючи хорошо його стосунок до сторін спорящих і стосунок тих сторін між собою, придивляеть ся супокійно тій борбі, в которій він вовсім не завинив, ані навіть їй запобігти не міг би. Ляхи й Москалі бють ся без відомости Русинів, которих не признають обоє. Який небудь кінець візьме теперішня борба, то неприготованими він нас не застане. Но поки-що не бачимо ще ніякої потреби участувати в плянах революційних, все одно лядських чи європейських, або бавити ся ідеалом якоїсь нової політичної системи на свій щот власний. Поки-що ми, Русини, бачимо перед собою велику працю около народньої просьвіти і оддаємось їй в такій мірі, яку при теперішній системі правленя в тих двох державах, котрим судьба нас підчинила, для себе находимо, но памятаємо завше й на те, що наше місце зайве, що наша доля не в-заду нас, но перед нами, і що ми тоді аж доберем ся до неї, як зайвем своє місце в сем'ї славянській.“

Скоро отже, ще, так сказати, в пеленках, серед праці над внутрішню організацію, над выясненєм свого положеня до народа молода народна партія мусіла під впливом історичних і політичних обставин ясно і виразно виложити свої державно-політичні погляди

на відносини до сусідних народів славянських. Не можна заперечити, що се було конче потрібне, хоч воно фатальним способом звертало публичну працю більше розвитих людей серед молодіжі на питання теоретичні, а відвертало від справ практичних, котрі більше як що иньшого могли скріпити молоду партію.

Ще більшу увагу звернули на себе відносини молодої партії до старшого покоління. Уміркований тон, що панував у перших часах Вечерниць, не дав ся довго утримати. Ві всіх питаннях уже порушених дотеперішними провідниками народа, а также і в справах, які приносив із собою дальший розвиток публичного життя у нас і на Україні, чим раз яскравіше стала зазначувати ся різниця поглядів, котра тим більше мусіла розширювати ся, бо провідники старшого покоління вже само істноване неоднакових із їхніми поглядів уважали майже непростимим бунтом проти свого авторитету.

Але що-ж було діяти? Під впливом ідей, які знайшли собі приступ в Україні, під впливом троха ближшої знайомости в історію власного народа всі змагання старшого покоління видали ся страшенно мізерними і половичними. Половичність показувала ся особливо в головнім питаню, піднесенім старшими провідниками, в питаню обрядовім. Справа очищення грецького обряду від латинських примішок мала не тільки виключно церковне, але й народно-політичне значінє. Очищуючи обряд провідники старшої інтелігенції хотіли тим самим очистити нарід від примішок польського впливу і вернути йому колишню чисто-руську вдачу. Але хотівши се зробити, — хибаж доста було очистити обряд? Хибаж сама унія не була найтяжшим слідом польсько-єзуїтського впливу? Аджеж не за унію робив нарід український свої революції, не за унію бороли ся церковні брацтва православні на Україні і в Галичині, не за унію борола ся хоч би й сама Ставронігія львівська. Навпаки, — кров руська проливалася не за, але проти унії, і в тій борбі проти унії а за віру православну Галичина поставила таких знаменитих борців, як Йов Борецький і иньші. Молодіж не дивила ся на церковні традиції і переконання теперішного галицького попівства, наскрізь уніятські, але брала річ зі становища патріотичного і з сего становища питала: чому-ж не потягнути консеквенцій, які сама історія піддає руському патріотови, і ввавши ся до рішучого освободження народа руського в під польського впливу не кинути всю унію і не вернути до віри православної?

Гадка ся була така природна, і так напрошувала ся сама собою, що знайшла навіть по часті вираз у поетичній літературі. Між тим, що мало вернути народіві батьківську волю і славу, було також і поверненє Галичини до православної віри. Федькович надїяв ся, що вернеть ся вона до Галичини з Буковини. В віршику „до Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемши в Ростоках“ пише він :

Мости, брате Олексику,
 Мости ти мій друже,
 Єднай нашу Буковину
 З Червоною Русев!
 Най Черемош запінений
 І чорний і білий,
 Із братію, із руською,
 Нас більше не ділить.
 Най возьмем ся однов силов
 До одної справи:
 Добувати батьківської
 І волі і слави.
 Най загостить в того боку
 На наше подвіря
 Руська щирість, а від нас знов
 Православна віра
 Най вернеть ся в Галичину,
 Най засьвітить ясно,
 Щоб римського Антихриста
 Туманища згасли,
 І знов правда повернула
 На таттой бік в гості —
 Все по твоїм, пане брате,
 По тисовім мості.“ (Вечерниці 1863, Ч. 14.)

А в поемі „Новобранчик“ автор жалує смерті нещасливого вояка-Русина, бо він не побачить, як незабавки вернеть ся горазд і свобода на руську землю, як „у Львові на церкові по Ляхах задвонять і поклоня-сь Господеви до Єрусалиму.“ Але сі православні симпатії швидко розвіяли ся, коли галицька молодіж побачила, як православне духовенство на Україні з ненавистю стало на поперек народнього руху і народньої просвіти. Від го-

лосів, що доходили з України, від кореспонденцій напечатаних у Вечерницях і Меті 1863 року бурило ся серце кожного патріота. Не лише православні семінарії замість щирих слуг Христових і народніх патріотів виховували самих п'явок і кровопивців народних, але саме православне начальство духовне, сам митрополит київський, об'їжджаючи єпархію, рукою власною розганяв у місточку Мошії школярів із школи пастирським посохом. Сей же сам митрополит наказував залежним від нього попом писати доноси на народніх учителів, що вони п'яничать, ведуть безпутне жите, бунтують селян проти панів; і вислав циркуляр до попів, щоб вони не давали читати хлопцям книжок писаних по українськи і щоб відбирали ті українські книжки, які тільки будуть у селі. І почали православні попи говорити до народа казаня, що книжки писані своєю мовою — ересь, що пр'явдиві книжки пишуться тільки по московськи, — а далі почали силою відбирати українські книжечки у хлопців, як у містечку Іванкові, в селі Самгородку і в багатьох иньших. Навіть казаня не позволено говорити по українськи!

Ні, ні, не за таку православну віру боров ся нарід український. Українська православна церква була громадська, народня, демократична, в якій нарід через брацтва церковні сам управляв своїми церковними і народньо-просьвітними ділами, в якій піп був слугою громади, а митрополит стояв під надзором брацтв і не смів поривати ся на народні права. А теперішня, урядова православна віра була такою самою ознакою політичного підневолена народа, як і галицька унія. Чи-ж варт було заходити ся, щоб одно ярмо міняти на друге?

Стало ся отже, як і мусіло стати ся: не могла молодіж симпатизувати з положенем руської церкви в Галичині, але не могла симпатизувати також з її положенем на Україні. Її запал церковно-патріотичний скоро остиг і мав лиш ту користь, що показав ясно як на долони, що упосліджене народньої церкви в Галичині і на Україні єсть тільки конечним наслідком народньо-політичного упослідження і щоб усунути наслідки, треба перш усього усунути причину. Коли нарід у своїх питомих руках держати-ме свою політичну долю, то потрафить і церковні діла упорядкувати так як схоче. А підневолоеному народови переміна унії на православіє який зможе принести пожиток? А чи уніятський обряд буде меньше чи більше занечичений, се була при таких обставинах річ зовсім

другорядної ваги і розпочинати для такої дрібниці великі баталії церковно-політичні стало в очах молодіжи по prostu сьмішним. Таким способом критика церковного питання допровадила молодіж до байдужности в справах церковних. Провідники старшого покоління, яким питане церковне в тій формі, як вони його поставили, лежало дуже на серці, були з сего дуже незадоволені. Вже те, що молодіж важила ся до справ церковних, де вони вважали себе непогрішними авторитетами, прикладати мірку свого сьвітського розумованя, було в їх очах проступком. Що вона вийшовши з історичного становища почула в початку симпатії до православія як до правдиво-національної віри руського народа, се було другим проступком. Що вона незаспокоївши ся православними симпатіями, які все-ж таки стояли на ґрунті церковнім, сьвітську критику посунула до питання церковного взагалі і підпорядкувавши його питанню національному спровокувала церковні справи і байдужно від них відвернула ся, се був третій, ледви чи не найбільший проступок. Незадоволене почало з часом виходити рівко на верх, але в спосіб невідповідний для людей поважних, яким уже волос на голові сивів. Коли молодіж львівська хотіла в уніятській церкві відправити службу за Шевченка, консисторія рішучо не дозволила на се, бо Шевченко — „шизматик“. А коли молодіж узяла ся відправити службу в церкві православній, то один крилошанин ходив до поліції просити, аби відправу заборонити, бо молодіж звертає ся до „шизми“, хоч знав добре, що в сій відправі не було ніякої церковної, лиш народна демонстрація. Сего було ще мало. Проводирі захотіли зовсім відділити ся від народньої молодіжи. Вона належала так само як і старші до „Руської Бесіди“. Доки була надія, що буде можна утримати вплив на неї і відвернути її від демократично-українських симпатій, доки молодіж на Бесіді лиш танцювала козака та коломийки „побрязкуючи брязкачками“, доти старше покоління терпіло її у себе. Тепер же, коли ті надії показали ся даремними, їй заборонено вступ на Бесіду, хоч давніше сам голова Бесіди запрошував академіків, сам особисто вишукував їх по домах. Найбільше-ж звернув ся гнів провідирів на Шевченка, головну причину всіх сих „роздорів“. Не тільки виділ Бесіди не хотів обходити роковини його смерти декляматорським вечером, але викинув навіть його портрет із Бесіди. І справді! В заведеню, де надавали тон уніятські крилошани львівської консисторії, не було місця для автора „Гайдамаків“ і „Івана Гуса“.

Се викидуване портрету повтаряло ся *nota bene* кілька разів, бо навіть тут проводирі старшого покоління не вміли бути консеквентними. То раз їм стидно було викидати портрет найбільшого поета руського в Руської Бесіди і тоді вони його знов вішали на стіну; то злість на молоду партію і уніятські антипатії перемагали почуте народньої гідности і тоді вони знов викидали його...

Літературно-політичні питання ще більше заострили відносини між обома руськими партіями. Умірковане поступоване Вечерниць не помогло на довго, бо невирозумілість старшої партії та її неприхильність до всього, що пахло мужицьким духом, не дала довго удержати ся в границях об'єктивности. Можна навіть сказати, що та об'єктивність тим більшу будила ненависть, бо давала ідеям молодіжи доступ і до старшого покоління, побільшувала шанси успіху демократичного стремління, а тим самим усувала поволи ідеям Зубрицького-Погодина ґрунт зпід ніг. Але публично годі було що вдіяти. Молодим людям не можна було нічого закинути, хіба лиш любов для народа. З тим більшою силою розвинула ся отже агітація тайна, приватна проти стремління молоді партії. Розписувано листи до пренумерантів Вечерниць, аби їх відстрашити від пренумерати, витягано приватні стосунки визначних людей із молодіжи, особливо редакторів. Один із противників нової партії хвалив ся, що він сам один написав сто листів агітаційних проти Вечерниць; зі Львова старша партія вислала особного агента на провінцію, Площанського, який їздив від села до села і агітував проти нових стремління і їх орґана. Аби скорше доїхати кінця антипатичним „Вечерничникам“, стали їм закидувати, що вони — польонофіли! Закид був дуже сьмішний, бо тим самим польонофілам закидували перед поліцією „шизму“, але він справді обіцював великі користи, як би знайшов віру в руській публиці. Бо се найтяжчий закид, який можна зробити Русинови.

Розуміть ся, що й молодіж на такі закиди не хотіла дивити ся байдужно. Вечерниці в першій половині 1863 року перестали виходити, до чого по части причинили ся агітації старшої партії. Але на їх місце почала виходити того самого року Климковичева „Мета“, яка не лише що до своєї внутрішньої вартости стояла далеко висше від Вечерниць, але й заговорила різким, енергічним, хоч усе таки поважним голосом. Спосіб, як вона заговорила про відносини Русинів до польського і великоруського народа, а який їм навели передше по части, відбирав усім покутним закидам під-

ставу й імовірність. Тай з цілого її поступування можна було заключати, що молода партія не лиш не впала під напором противника, але матеріально і морально кріпшала.

Не домашні, галицькі обставини причинили ся одначе до того скріплення, але розвиток народнього життя на Україні, а властиво несподіване придавлення сього життя через російський уряд. Українська література, якій галицька молодіж мала завдячити своє духове і моральне піднесення, зістала заборонена. Замість тихої, культурної праці над народним поступом, просвітою, українських патріотів може знов як в 40-вих роках чекали переслідування і тюрми. Вже й тепер Костомарова за збирання грошей на друк українських книжок виганяли за границю. Україна, яка на своїх плечах ви-несла була весь тягар борби за народню свободу в попередніх віках, показала ся тепер галицькій патріотичній молодіж, знов в ідеальнім світлі національної мучениці; нарід, якому під позором освободження від кріпосного права уряд відбирав останній шматок землі і віддавав польській шляхті, якому запирав дорогу до просвіти, видав ся їй засудженим на неминучу погибель.

Кореспонденції з Київa писані під першим враженем катастрофи і друковані в Меті, будили глибокий смуток. Що-ж тепер діяти? Як допомогти рідній землі в такій неволі? Як не дати упасти рухови, від якого залежала будучина всього народа, а особливо народне життя галицької Руси? Очевидно передовсім тим, що перенісши народній рух український до Галичини не дасть ся йому загинути, але користаючи з конституційної свободи подасть українським письменникам можливість продовжати патріотичну роботу. Хоч як тяжке було положення руського народа в Галичині, але політична свобода давала бодай можливість борби, можливість упінути ся за народні права. Поява „Меті“ була почасти переведенням сеї гадки і почуття, що Галичина таким способом стаєть ся остатнім прибіжищем покривджених прав народних, збільшувало моральні сили галицької молодіж, додавало гарту її надіям. Із пасивного діяча Галичина ставала активним і хоч почасти сплачувала Україні свій моральний довг.

При сих піднесених почуттях тим більше мусів вразити молодіж той холодний, майже влорадний тон, яким старше покоління говорило про се нещастя української братії. Хиба-ж люди, у яких кожде друге слово говорило про любов до народа, про патріотизм,

так повинні були глянути на факт, що 12 мільонам їх рідних братів заборонено було говорити й писати рідною мовою? Хіба-ж мали вони яко руські патріоти право бути байдужними, коли найбільшій половині їх народа грозила знов на довгі часи, може на віки духова темнота?

Перед сими гіркими гадками зовсім щезало те колюче терне, яким старша партія обкидувала дома в Галичині своє власне молодше покоління. Що супроти сего можна було оправдати ураженою особистою амбіцією або звичайним легковажним поведженем старших людей до молодших, недосвідних, то супроти України являло ся очевидним народним злочином. Бо там, а не в Галичині, лежала будучність народа, і кому байдуже було до нещастя головної часті руської землі, тому мусіло бути байдуже до долі всього народа, той не мав для нього ні серця ні любови.

Такими почуттями кермувала ся тоді порушена до глибини душі молодіж; такими почуттями кермувалась особливо її публіцистика, коли заговорила про сю справу. Звертаючи увагу на придавлене народнього життя на Україні і на його історичну важність, показуючи, як ширій Русин повинен дивити ся на нього, Грицько Будеволя, автор голосного в своїм часі „Письма до Громади“, поміщеного в однім із останніх випусків Мети за рік 1863, терпкими словами протиставить йому бездарність галицького старшого покоління, безплідність його заходів коло піддвиження народа. Сим письмом Будеволі, тодішнього провідника молоді партії, молодіж рішучо вірвала зі старшим поколінням і відділила ся в окрему партію.

„Чи не видите“, каже автор, „як скрізь по сьвіту бореть ся сліпа власть із добуваючими ся на волю, мов би з під землі, народними правами; як у сьвіті важить ся питання: чи давна тьма, чи вольний дух народний має панувати на землі? Чи не вбачаєте, як у сусідстві коло нас борють ся оба тошители наші, як Ляхи підняли розпачливо оруже напроти царату? Чи не дочуваєтесь ридячого голосу від братії нашої? Москаль нас немилосерно катує, славна Україна від Москаля гине... А все се, зміркуйте, домагаєть ся і від нас голосного одізвання: маємо показати, що ми народ вольний і милуючий волю; маємо виявити, що ми не вбачаємо для себе добра ні в Ляхом ні в Москалем, а що в своїй хаті знаємо і свою правду; маємо довести появно цілому сьвітови, що ми

справді народ великий, знаючий себе, народ, що перелічив свої голови і дозрілий говорити за себе; а так обявившись виждати супокійно і без ляку хоч би яких перетворів політичних. А заступить усе те один акт, величний, поважний, а то: поміч наша духовна, яку занесемо несправедливо і безвинно від Москаля катованим братям нашим...“

Звертаючи ся до галицького теперішного руху автор питає ся: „Чи появились і в нашій народній жизни хоч би маленькі такі зароди, що невгомно виробляючись і розвиваючись, обіцювали-б сьвітле будуще?“ і каже: „Гляньмо... Уживаєть ся всяких можливих способів, нерав так мізерних, щоб-то з'єднати собі кучку поклонників — найбільш тут турбуєть ся молодіж, — а за їх помічу щоб добити ся до поваги, звідси прямо до авторітету, а тут уже отверта дорога до достоїнности (непародньої!)... Щоб ні видумалось від кого небудь, хоч би як невартного та ледачого, друкуєть ся і виходить під назвою нового значного літературного плоду; а так обявившись друком дістає всяка книжка свою похвалу... Кілько то у нас надіблеть ся людей, що їм всяка книжка буде руською, яка-б ні написана славянською буквою; приймають вони і щиро-московські річи, аби тільки не було в них тих ярких москвитизмів; хоч у кого витравність добра, той приймає їх і в ними... Видимо, що заводять ся у нас касина, построюють ся театри, виготовлюють ся балі; а спитаймо, чи маємо ми добрий буквар для руської дитини, чи є в нас хоч би одна добра школа сільська, чи маємó ми такий заклад, де убога молодіж знаходила-б притулок?... Чи не могло-б на тім самім місци, де построюють ся велика саля для театру, бути кілька теплих хат для вбогої молодіжи?... Ми тішимо ся і вдовольняємо ся чим небудь: квіт або просьба славянською буквою написані, почуте яке то руське слово з уст хитрого Німця-урядника, становить ся у нас найбільшим щастєм; се у нас називаєть ся „Русь підносить ся“. Ми радуємо ся, що у деякій низшій гімназії традують по руськи, а не прийде нам на думку, що там, на тій руській гімназії, не почує наш хлопець ані словечка про те: де то ті божі Русини на сьвіті живють? кілько то їх є? що то з ними діялось? яка була їх доля тай яка надія?... А що дієть ся з сільськими нашими школами? Чи не по більшій части вони тільки на папері? А як і єсть де яка шкілька, чи не переходить більша половиця часу на писаню ката-

льогів, що треба відсилати до декана і де там ще, як на науці?...”

„Поглянім на наші інститути і товариства! Яка користь з Народного Дому? чи та, що ще недокінчений? Яке добро в Ставрополі? чи те, що кілька хлопців навчать ся добре бідувати тай якось там в часом задякувати, тай що вийшов сего року місяцослов? Що-ж наконець казино із своїми вечерами та „прийдіте поклонімо ся“? чи се те огнище, при якому розгрівалось би правдиве і свіже житє народне?...”

„Чи представляємо ми, що розділились один від другого особистими користями і інтересами, таке товариство, котре проникнула-б одна поважна органічна думка, — котре жило-б і працювало б не для себе тільки, но і для дальших поколінь? Чи діяня наші, що сповняють ся тільки для хвилі і по конечности, мають таку довговічну вартість, що становили-б тверду підставу під нашу будучність і вбезпечили-б нам наше бутє народне? Ні!... А чим же єсть така жизнь народня? Єсть то безмовне блуканє по якімсь недоходнім шляху, де ми тільки тоді обживаємо ся, як нас хто зачепить! І чого-ж то ми блукаючи шукаємо?... Ми шукаємо (нашої народньої) мети, бо ми не знаємо, яка наша мета, не знаємо, де нам іти, до чого нам прямувати!... Ми хочемо, здаєть ся, перенести всю владшїлу западню освіту до себе, щоб у нас був свій Париж, свої палати, свої салони, — щоб за нами, мов за тими графами, походжали льокаї, щоб для наших дам переведено всі романи в французького, кілько їх там ні єсть; — щоб наші дами, вивчившись гарненько перебирати своїми нетиканими, ніжненькими пальчиками по фортепяні, вигравали нам що дня по смачному обіді при чорній каві з Don Juan-а або Rigoletto; — щоб ми забравшись в фамілією виїхали до столиці, де власне представляно-б нову з французького на руське переведену комедію, а наші люди, пріючи при роботі, дивились та пальцем показували: „Он дивись, Івасю, новий пан їде“... А дух наш руський, гений наш народний, той, знаєте, обдертий, голодний, той в латаній свитині, що блукає по селах, — чи і він того домагаєть ся? — Обглянім ся: чи тут на сьвятій Руси місце на нові палати, де навкруги тебе розложились неперелічені убогі хати? чи тут місце на ті шовки та убраня коштовні, де видиш тільки лати, де сам бореш ся в бідою?... Увійдїм до сусідньої убогої хати, завирнім душею в душу нашого селя-

нина; розберім всяке чутє, яке-б у нїї нї заворушилось; роздумаймо: від чого се мати, колишучи новонароджене дитя і піснею засипляючи, слівьми заливаєть ся? чому се батько і мати, коли віддають їх сина у рекрути, мов по вмерлому заводять? від чого се в нас при найвеселішім сьвятї т. є весїю не радість, а смуток пробиваєть ся? від чого се половиця нашого люду до смерти запиваючись від ледащїці у коршмі гине? від чого се він так недовірчиво на всяке панство споглядає і нікому не виявить ся, хто йому перше свого серця до ґрунту не отворив? Скиньмо луду з очий наших, а споглянім на оце все ясно, щиро, не вгорда, а тоді може нам відкрить ся, що щось незвичайного із тим людом діялось, якісь страшні дії в його память вбились, коли чудний він такий вийшов..“

„Роздумайте: як приймались у нас ті дописї в Україні, ті щирї слова, що братя нашї, виголубивши їх у своїм серці, до нас засилали? як прийнялась та остатня допись, що розкрила нам той страшний образ недолї братньої? Розберіть ще раз ті слова, якими вона в сьвіт пущена тай скажіть: чи се голос милучого брата? Згадайте, як ми пошанували Тараса, того Тараса, що перед ним і вороги поклоняють ся, того Тараса, що певно і для нас співав? Чи не видите, як тут при ваших очах розвелись розсадники нового духа, ті громади молодї, ті цьвіти пахучї, що ви засадили їх у ваших теплицах, а вони де зійшли? Їм було душно в вашому штучному воздуху, вони покохали вольне небо, те небо розкішне, що розпростерлось понад нашими горами, що розложилось понад степом українським. І як же ви думаєте, чи при них, чи при вас будучність?!

„Коли один чоловік, вдовольняючи частим попитуваням молодїжи нашої за українськими книжками, їх до нас спровадив і удав ся в зглядї розпродажі їх до тих то добродїїв (людей старшої партїї), негодували вони дуже роботї його, (довідав ся я се з уст самого того чоловіка) і обявили: що найперш треба-б усі ті книжки переробити, передрукувати і аж тоді можна-б їх поміж люди пустити! Правда, вони друкували і дальш дописї в Україні, навіть і такі, що вольно говорили про всяку біду України, але друкували їх тому, що або тут при їх боці стояв який молодий чоловік, котрий дивив ся на те, чи вони її надрукують (а звісно, такі люди

боязливі), а як ні, то був би довів авторам, що тут річ іде з Москалем, — або вони дістали їх на такі руки, що їм відмовити не можна було: так-то надрукувалась і та остатня допись, що коли-б вони самі про неї знали, не діждала ся-б повідіти праведного сьвіту і до суду!

„Скажете може добродії, що ви приймали всяке письмо охочо, яке-б ні попалося в руки від братів наших? А де діла ся допись „Одвіт московським і ляцьким публицистам Сторожа з-над Дніпра“?... А чому, дальше, вийшла Кулішева допись напроти московських панславистів по упливі більш як одного року і то тільки частиною? Чи ви може того не вбачали, що тоді, коли прислана вона була до вас, найгорячіша була потреба її надрукувати, було вимагане братньої любови, коли-б яка була?...“

Так отже обставини публичного життя в Галичині і на Україні присилювали народню партію в самих перших хвилях істнованя не лиш ясно виложити свою національно-політичну програму в відношеню до великоруського і польського народа, але й у відношеню до старшого покоління. Се багато причинило ся до того, що нова партія тим сама собі вяснити мусіла своє положенє серед ворожих елементів і серед самого народа; виявивши свої цілі і порухавши ся з своїми силами вона збувала ся великої части своїх дотеперішних ілюзій що до старшого покоління, що до розвитку народнього життя на Україні і помочи, якої вона звідтам сподівала ся. Показало ся конець-кінцем, що великих надій покладати на яку будь поміч від старшої партії вона не може; що при теперішних обставинах у Росії на нормальну і безпереривну звязь і поміч із України не можна рахувати. Навпаки, галицькі Русини мусіли тепер дати поміч Україні, а бодай запротестувати перед сьвітом проти топтаня її народних прав, проти нівеченя її змагань над піднесенем народа. Поміч ту „Письмо до Громади“ пропонувало нести в той спосіб, аби в адресі до уряду австрійського просити його, щоб Австрія в дипломатичній дорозі звернула увагу уряду російського на його нельояльне поступуванє з українським народом і завізувала його до пошанованя народних прав України. А щоби уже й тепер позискати сили української інтелігенції для народньої праці, то в другій адресі Письмо пропонувало просити уряд, аби надав вигнаному з Росії Костомарову катедру української історії на львівським університеті. Молодіж мала ширити ті адреси між руською публікою і збирати для них підписи.

Лишивши ся отже переважно лиш зі своїми питомими, внутрішніми силами молодіж мусила в теперішній хвили передовсім оперти ся на себе саму і ввяти ся до своєї внутрішньої організації. Тому то „Письмо до Громади“ Грицька Будеволі, покінчивши рахунки зі старою партією, звертаєть ся в кінці до самої молодіжи і теплими, щирими словами кличе її до внутрішнього упорядкованя своїх сил і до витривалости в тяжких хвилях народнього житя. „Свою Україну любіть! Любіть її, бо время люте; в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть!“ — кінчить він свій поклик.

VII.

Будеволя знав, що його голос до молодіжи не буде голосом вопіючого в пустині. Як який знаменитий артист зі своїм інструментом, так умів він поводити ся з молодіжю. Не для того, яко би він був хитрим дипломатом і з холодним вирахованєм умів використувати слабі її сторони й уживати для своїх цілей. Ні, дипломатичної жижки в нього не було навіть на лікарство; і може власне для того вплив його на молодіж був тим більший. Не вирахованєм, а ентузіазмом своїм усців він згорнути її коло себе, уділити їй свого духа і кермувати нею безумовно. Бо й сам він був чоловік молодий, повний молодечої енергії, молодечого запалу і всею силою своєї чистої душі полюбив він ті ідеали, які навіяла до Галичини Шевченкова поезія і відновлене літературно-науково житє на Україні. Так як він сам у тих ідеалах знайшов для себе вихід із тісного і мертвого галицького житя, як сам побачив у них єдину дорогу для народнього відродженя, так ті ідеали передавав він і молодшому поколіню. Його се заслуга, що вони так швидко стали приймати ся між ним, що тяжку, невдячну роботу над піднесенєм народа і зближенєм інтелігенції до нього воно з запалом узяло на себе. Він був властивим посередником між Україною і галицькою молодіжю і він один не вважаючи на розчарованя і невдачі, які задля недоспілости молодіжи спадати мусила на народню партію, потрафив у своїх руках так довго утримати її справи, поки молодіж не підросла і сама не ввзяла їх у свої руки.

І як із одного боку Климович був найліпший публіцист молоді партії в тих роках, так Будаєвля був її найліпшим організатором. Без нього ледви чи ідеї демократичні могли-б бути так швидко огорнути молодіж. Публіцистика, звісно, призначена була также для ширеня сих ідей між публікою, а особливо між молодіжю; але піврана обставинами в вир державно-політичних відносин і питань вона поміно волі віддалювала ся від домашніх справ, робила ся молодіжи менче зрозумілою і більше говорила до чужих як до своїх. Пропасть, яка задля того конечним способом мусіла-б була зроби́ти ся між молодіжю й її органами, заповняв своєю особою Будаєвля, так як своєю особою він по части заповняв брак літератури і книжок. Він не лиш пояснював молодим студентам у приватних листах значіне порушених у публіцистиці питань і втягав таким способом незвиклі до точного мислення молоді голови до поважної застанови над публичними справами, але переписував їм Шевченка, історичні думи, подавав короткі перегляди народньої літератури, історії і т. д. І не сухі, безбарвні перегляди, якими звикли трактувати студентів у школах, але написані з чутем, повні поезії, барвінку, зелених верб, місячних ночій і цитатів із Шевченка, які говорили не лиш до розуму, але іще більше до серця. А що говорили щиро, без облуди, то й графляли завше до серця, і виробили таку високу патріотичну температуру, якої доси певне в Галичині не було. Хто лиш увійшов у круг її, той не міг усунути ся з під її впливу і мимоволі піддавав ся ідеям, що витворили її. Листи його були отже добрим способом пропаганди демократичних ідей. Вони то передовсім приготвляли молодіж до поважної громадської служби, якою мала вернути ся утрачена свобода народа і зачати ся на Україні ера братерської рівности і свободи. Вони вчили лагодити ся до рішучої хвилі, аби, коли настане час великої борби, кождий був на своїм місці і вмів сповнити свій обовязок. А поки-що вони без перестанку звертали очі молодіжи до простого народа, вчили, що лиш пізнавши той нарід і з'єднавши ся з ним вона зможе відповісти своїм обовязкам.

Не знаю, що більше подивляти, чи ту енергію, з якою він вів свою пропаганду, чи той невичерпаний запас чутя, що на всі кінці Галичини виливав ся не листами, але формальними рукописними брошурами і все таки ніколи не висихав. Той його запал патріотичний виробив собі навіть був осібний постичний язик, який уділив ся всім народовцям того часу. Язык сей тепер видав ся би

неприродним і разив би; тоді ніхто не годен був инакше писати. Як чутя молодіжи були високі і не подібні до того, що їх окружало дома, так і бесіда, якою вони виражали ся, не подібна була до бесіди звичайного житя, але наскрізь перейшла поезією і щирою сердечністю.

Тим то ті листи завсїгди трафляли до серця молодіжи, яка його за них любила як рідного брата, ві всіх справах слїпо йшла за ним і на поетичні та сердечні письма відзивала ся такими-ж сердечними словами. „Соловіччику солоденький, твої листочки то так як сьвяте євангелїє у нас. Коли нам лише напишеш, то нас так твої листочки поперестроюють, же годї витримати, і так би чоловік зараз у огонь скочив“, пишуть до нього перемиські студенти. „Відгукнувся Орле до тїсних границь моєї душі — наче би ясна роса впала на зівялу цвітку! Відгукнувся — і сильним гомоном розляглось по серці. Вітай же ми, ясна горяча душо руська в своїм радами, науками, в цілов величнов думою своєю! Пригорнувся молодецьким духом до їх, наче лебедь під крила сизого орла, і стану жить в їх новим житєм, думати новою думою“... „Дуно нашої ідеї! Побратиме ясних українських душ! Вчителю нового слова віри, надії й любови! Де ти набрав тільки жару, тільки огня, що вічно говориш, вічно вчиш? О величня ця сьвята ідея, ця нагідня гадка! сьвятий цей широкий козацький край, безсмертна ця кровю-слезами облита земля України, коли вона знайшла таких щирих, офірливих, горячо любячих синів!“ пише до нього Гайдабура в Самбора. „Друже мій єдиний та сердечний! По довгім, предовгім часі нашої розлуки прибуваю до Тебе, Ти мов Серденько, із сердечними привітани, повдоровленнями та щирими козацькими поцілунками! Вітай ми, братчику, вітай! Ходи до моєї козацької груди, най Тя до неї притисну, щобись почув, що в ній горить для Тебе і для нашого бідного а щирого людочку... На нашій плачучій а веселій, зруйнованій а розкішній, проклятій а сьвятий землі... завше і всюди був я при Тобі і з Тобою в серцьом і в душою!... Приглянув ся я козацькій землі та пожитю наших людей. Красна та бідна земляця: тут то наша вітчизна, де пшениця, ячмена, і де жита є досить, куди голод не гостить! Живуть, проживають, та гаразд ся мають люди, а чий? Не свої. Свої? Ах, і не споминати про них! З них годованьдї шинкують кровю — от і годї. Плачуть люди, всюди лихо!...“ пише в села колишній

його львівський товариш. „Де ся діла наша спадківщина? ховали її старі попи діди, росили слозов-бідов, щоб нам передати, а далі? Перед своїм смертєм зійшли ся старі діди (сказав би хто в часі, як семинарію генеральну у Львові завели) порадитись, кому сей скарб передати? тай закопали го, а над ним таке списали: „Встань, коли тя полюблять, а ні, то з нами на той сьвіт.“ Таке я си подумав і вже сказав до себе: піду всюдишка, знайду могилу, розкину і буду хоть плакав, сли не змогу відрити його...“ „В Тебе єдного я живу душу побачив. До Тебе ще удаю ся, коли душа чогось так затужить за тов правдов, що її нігде побачити. Добре не буде у нас братчику, роздиви ся, не буде. Всяда неправда, нещирість, злодійство; звідкіль правда? Пожию то й сам на лихо злодійом ставу, і дусити-му варід що аж задушу. Боже! коб де яким сьвітом злетіти на ту Україну а надивитись там на правду, як там люде живуть та як там аерно сіють?...“ пише товариш його, перемиський семинарист Н. з над Сяну...

Загріту такою пропаґандою молодіж легко було злучити до купи і дати їй таку організацію, щоб поодинокі сили не марнували ся, але в спілці могли впливати на себе, піддержувати між собою раз розбудженого духа і бути з свого боку дальшими розсадниками народних ідей. Організацію цю перепровадив Бudevоля заснованєм громад ві Львові і на провінції, які між собою і з головною громадою ві Львові стояли в звязи і коло яких ґрупували ся також прихильники народнього діла, що не входили безпосередно в громади.

Заснованє громади ві Львові було конечним уже задля того, що викинена з Руської Бесіди молодіж потребувала конче якогось спільного огнища, коло якого могла би ґрупувати ся, а не була така численна і матеріяльно сильна, щоб заложити осібне публичне товариство. Але крім того ві Львова, як в осередка публичного життя руського розростав ся рух руський по всій Галичині; звідси почалась також вести і пропаґанда народня; тут видавали ся газети і книжки; тут сходили ся і звідси розходили ся діячі народні; звідси вели ся зносини з Україною. Тут отже мусіла заложити ся гронада, так сказати, сама собою. Про малу громадку 5 людей ми вже згадували; але вона тоді не мала ще організації. Аж опісля, коли прийшло до організації, заложили ся дві громади, одна з сьвітських академіків, друга в семинарії, які йшли з собою

рука в руку і доповнювали себе. Сьвітська громада була в першій половині 60-тих років слабенька, бо сьвітських студентів руських було ще дуже мало; перемагала громада семінарицька. Академіки сходилися зразу, щоб читати Костомарова „Богдана Хмельницького“. Із тих сходи нерядних виробила ся описля порядна громада, що вибрала собі вііта і виділ громадський, обявила ся народньо-руською, сходилася часто, радила над тим, що її найбільше дотикало, загадала була видати збірник поезій, повістей і т. д. чисто-народньою мовою під заголовком „Китиця“. Сю громаду шанувала й стара партія, нараджуючи ся з виділом громадським про роздаване запомоги бідним академікам із фонду Ставропігійського і часто-густо виповняючи й иньші бажаня громадян. Громадян приймано голосованем, вони обовязані були робити малі вкладки, які обертали ся на діла громадські, повинні були після громадського рішення одягати ся по народньому, поступати солідарно з громадою в важніщих річах. Приймали до громади всіх Русинів, без огляду на те, якого були переконаня — наколи тільки були людьми „доброї слави“, але виділ громадський був переважно народній. Та від тої хвилі, як денунціовано громаду і поліція, обступивши помешканє Сушкевича, шукала ножів, рознів і Бог знає чого, громада була обережнійшою в виборі людей, не тому щоб мала які тайні ціли, але тому, аби не бути без потреби нараженою на неприємности. Здасть ся одначе, що громада не існувала без перестанку, бо жерела, які я мав під рукою, згадують нераз про завязанє громади; значить, громада то завязувала ся, то розходила ся, коли напр. розходили ся всі її члени безповоротно зі Львова; а натомісь нові люди завязували нову громаду і брали ся далі за діло там, де попередня громада перестала. Під проводом громади видавали ся всі виданя народньої партії, газети, як Вечерниці, Мета, Нива, Руська Читальня і книжки.

На львівський вірець закладали ся також громади провінціяльні, яких переважна ціль лежала в літературнім образованю громадян на народних основах, у науці народньої історії, літератури з рукописних і друківаних жерел, які досидав Львів, у ширеню і розпродажи видавництва львівської громади, в підтримуваню і ширеню народних ідей, в збираню народних пісень і иньших памятників устної народньої літератури і в убираню по „народньому“. Громади мали звичайне свою хату, касу, що по-вставала з вкладок громадян і свою бібліотеку, хоч звичайне

дуже невелику. Таким способом заснували ся переважно в 63 році громади в Самборі, Перемишли, Тернополи, Дрогобичи, Бережанах, Станіславі. Самбірська громада завязала ся в 1863 році, але мала багато домашних клопотів і сильно мусіла бороти ся з противними впливами, бо Михайло Качковський, чоловік старшого покоління і завзятий противник народних ідей, ставив молодій громаді на кождім кроці великі перешкоди, взявши собі до помочи ще якогось Мійського, професора руського язика в самбірській гімназії. То-ж на нього передовсім жалусть ся громада. „Скритість загорнула усі душі, — пише вона при кінці 63 року, — котрим тільки о те ходить, щоб тілу своїому за доста вчинити, а об вищим ідеалі їм байдуже. Нижча гімназія зовсім під впливом Качковського і... так загибають молоді душі і стають ся орудієм, зачинаючи уже теперки напроти нас враждувати. Нещасна наша доля! Тяжке наше завданє! Но ми не тратимо надії на Бога. Тверда наша воля, котра не дасть де будь нагнутись і котра видержить усі набіги враждебні...“ І справді, діла громади скоро цоправили ся. Качковський, бажаючи показати руській Самбірській публіці, що „дух кацапський цілком серця молодих заняв“, збирав ся дати великий декляматорський вечір, але через помилку переведење гадки віддав у руки громадян, які тепер йому на перекір із вечера хотіли зробити демонстрацію народню, деклямуючи лиш українських поетів і розвиваючи перед зібраною публікою в осібній бесіді, яку мав виголосити один громадянин, головні засади народньої партії. До вироблення бесіди вони упросили Будеволю, а приготовлення до вечера оживили невеличку тоді громаду, піддавши їй практичну роботу, і додали енергії для дальшої пропаганди. Одному противникови народнього стремління громадяни зробили шумну демонстрацію і вже „на другий день багато студентів, котрим громада вияснила свої ідеї, пристало до гурту, і обіцяло писати правописьмом фонетичним.“ Число громадян, яких із початку було 5 до 6, скоро побільшило ся і Мета мала 30 пренумерантів. „Робимо й працюємо, колись у нас Галичина ширих поборників ідеї української знайде... Ми урадили, щоб з иньшими громадами Галича зазнайомитись. Не знаю, як вони там наші ширі письма привитають! Наші козаці серця тішились би дуже, щоб це нам хто такі засилав, щоб хто прийшов на цю гадку від своєї громадоньки шире козаچه серце відкрити. На кінці нашої рідимої землі мешкаємо, далеко, далеко

від нашої мати України! Не знати, чи почує вона наш щирий голос, чи почує вона, як щире козаچه серце із любови к ній тьохкає!..." пише громада до Будеволі при кінці 1863 року. Качковський вправді розпускав серед молодіжи поголоску, що самбірські громадяни і всі „Метяни“ на весну підуть за Поляків бити ся, але цим громада не журилася. Більше клопоту робило їй те, що тяжко було вбирати ся по народньому, на „український лад“. Одному батько не дозволив носити козацьку шапку, бо видавала ся йому гайдамацькою, другий боїть ся, щоб його син через те не стягнув на себе ненависть із гори. Одначе гадки громади приймали ся чим раз більше і Качковський не ввів собі инакше поради, як лиш тим, що не допустив до декляляторського вечера і доніс на чотирох студентів до намісництва. Від правописьма фонетичного старав ся він відстрашити студентів тим, що називав його противним правительству, а народовців називав одним душком бунтовщиками і ляхоманами. Але не вважаючи на вражду Качковського молодіж горнула ся до народних ідей.

В Перемишлі були властиво дві громади; одна з руських богословів, а друга гімназіяльна. Особливо богословська була численна і підтримувала духа декляляторськими вечерами. В листах від перемиської громади 1863 року подасть ся число членів на 30—40; а в 1864 році заложено гімназіяльну громаду, хоч невелику, яка робила складки на закупно книжок і на Мету.

Дрогобицька громада заложена 1864 року; Бережанська здасть ся також. Найкраще одначе розвивала ся громада Тернопільська, що мала дуже добре упорядковану бібліотеку і касу, сходила ся три рази на тиждень, раз на науку історії, раз на літературу, а в неділю на деклямації, бесіди і диспути над тим, що попередного тижня вчили ся. „У нас у Тернополи велика єдність, нема між учениками Москаля, єсть братня любов, одна думка, одна гадка, всі з Україною тримаємо“ пишуть із Тернополя в початком 1864 року.

Багато клопоту робило всім громадам убиране „по народньому“. Поляки убирали ся по своему, по шляхоцьки, в контуші, срібні пояси з Костюшком або з польським орлом. Очеvidно і руська молодіж хотіла убирати ся по своему, але як? От над чим домали собі громадяни доволі довго голову. Замість Костюшка або срібного орла польського можна було причепити собі золотого ру-

ського льва, але що далі? Конець-кінцем увійшло в звичай убирати ся „по козацьки“, „по українськи“. З України прийшов до Галичини весь рух літературний, отже в Україні мусіли прийти і моделі національної одежі. Мережана сорочка, широкі сині шаравари, „українськи“ свита звичайно з кутасом і козацька шапка в аксамитним дном і золотим кутасом, шовковий пояс синьо- або червоно-золотий і такий же „жупан“, — такий виробив ся в часом народний спосіб убирання. Але тут новий клопіт. В великій часті Галичани сорочок вишиваних не носять; як тут приложити українську сорочку до народнього строю в Перемишлі або в Тернополі? Сукна синього тяжко було дістати. „У нас сукна нема такого, — жалують ся в Перемишля, — бо хлопці ходять у полотнянках, тай ще до того лиш у білих сорочках.“ З тих клопотів студенти вийшли в решті в той спосіб, що убирали ся як попало, аби лиш виглядало по народньому, бо до народнього, особливо українського привязували велику вагу, хотівши заманіфестувати ся і на зверх як поклонники народнього стремління. „Хлопці у Перемишлі живуть славити Бога! Сорочки дали собі вже пошити, і я хотая старий, а таки справді дам ушити собі, коб ще на старість поносить доки жож буде святую сорочку. Бо-ж вона й в святого краю й святії люди у ній ходили! Прощу Тебе, шли мині як найскорше модель на шаравари, на свиту, бо що дня допитують ся хлопці як буде виглядати, а я хотая би в душі хотів одвітить, то годі!...“ пише один приятель-богослов до Будеволі в Перемишля.

Записую і сей факт, бо він хоч дрібний, але дуже характеристичний і багато причинює ся до того, щоб чоловікові посторонному в вірнім світлі представити не лиш теоретичні погляди молодих народовців на нарід, але й спосіб їх переведеня, загалом скаавши, увесь настрій годішньої молодіжи, коли демократичне змагане тільки-що почало в Галичині приймати ся і народня партія находила ся, так сказати, в стані ембріональнім.

Як раз серед сего теоретичного вияснюваня народних питань, серед організаторських заходів коло провінціяльних громад і цілої народньої партії, серед цілої сеї оживленої діяльності прийшла катастрофа політична на Україні і написане під її вражінем „Письмо до Громади“ Будеволі, що було виразом впливу, який сей сумний факт зробив на галицькі обставини.

Очевидячки, придавлене народнього руху на Україні не зломало галицького руху. Завізане улюбленого начальника до ви-

тревалости і дальшої праці, згадка про тяжке положене народа і про обовязки, які воно вкладає на кожного, хто раз посвятив ся народній службі, знайшла ширій відгомон посеред молодіжи. „Заносу всім ширим козакам мій козацький поклін, всім котрі щиро покохали рідну Матір Україну, а найбільш Тобі, любий, за се шире Слово до Громади, за сю правду, що-сь так ясно висказав у „Меті“, за сю відвагу, котров мало хто чванитись може, за се, що-сь відкрив вже раз, з якою гадкою галицька молодіж носить ся і к чому вона прямує. Бо правду кажучи Тобі, любе серце України, що ми такого оклику уже від давна виглядали. Божейку благослови наші труди!“ пише від імени самбірської громади один громадянин до Будеволі. „Неувірите, з яким запалом отчитавем сію книжочку і як вона загріла мої давнійші бажаня. . Поїхавши з трема козаками на забаву до Чернелева іспивалисьмо в благобитів братів Українців (в диво всім), многая літа співалисьмо на дай Боже, аби наш Костомарів дістав катедру на всеучилищи і розкладалисьмо кождому запитавшому ся о значене сего. Говорилисьмо голосно тут, що на нас чекають братя Українці, абисьмо їм подали братню поміч, а то сим докажем, сли неотмовим наших підписів на адресі виготовившій ся тепер до цїсаря нашого, і много иншого для справи теперішної потрібного. Вірте, ледви щом мог одну книжцу для себе сховати, аби до дома до батька післати. О як би нам ся було більше екземплярів здало...“ пишуть до него в Тернополя. „О Христе Спасе сьвятий, коли Ти вже раз Нені нашої лутшу долю присудиш?! чи-ж ми в віки вічні вже такі занепропащені погібати маєм? Га, що-ж робити, видно бачиш така наша доля козача, але щось в мині серденько горячо беть ся, в великій видно надії, що Бог наш сьвятий незабаром встане! Так душечко, так ми серце вішує, та чей і не хибне! Лиш діждімо до весни, вак зоря краща на небі засіє а Бог наш з просоня вак не встане та Добоша не знайде! А вак що ми ніби спімо, а нищечком кріпко за ручки козачі держім ся та що змога ділаймо а ділаймо!“ пише його товариш із села. „Не знаю, що тому за причина, що як лишень появить ся який лист від Тебе, то зараз і смуток усі серденька Перемискі обгортає. В кожнім Твоїм листі усе наріканя та нужда, і це справедливо. Але коб Ти знав, як прикро та гірко це читати, плакати хочеть ся... Вір мені, як єм козак, як єм хлоп, том плакав трошеньку, як спогадав на матір Україну та бідняків тамтешних за кордоном та й на нашу нужду,“ тужить лист

з Перемишля. „Я плакав і відходив з радості. Я плакав, бо Твої листи відновили в моїм серцю біль над недолею наших братів Українців, біль, котрий в кождим голосом, в кождим стоні наших братів глибше і глибше в'їдає ся в наші серця — я радував ся, бо й Ти не змінив ся, а хотай змінив ся, но так тільки як квітка в росов в ранці, котра тим лучше ровцвилась і тим краще пахне. Якже-ж мені не радувати ся, згадавши на ті щирі молоді серця, котрі пізнавши нашу народну ідею пламеніють горячою любовю до сестриці нашої України, в котрих живе дух правдивого патріотизму, котрі готові суть принести Отчині в дарі все, що їм єсть найдорожчого, навіть, сльоб того треба було, своє житє, свій цьвітущий вік! Честь Вам, молодеже Руська, честь Вам, патріоти руські, честь Вам най буде за Ваші труди від усього Руського міра! Соколята... Все росте, і ваші крила ростуть, а виростуть вони колись, а будем літати від Карпат аж по Чорне Море, а слава наша обє ся в остатних кінцях сьвіта!...“ (другий лист з Тернополя до Львова).

Лиш у Дрогобичи в тих часах, в кінцєм 63 і початком 64 року тупо йшло діло. „Русини не хотять ся до нічого брати, бо хотять все сліпими бути“ пише О. до Бudevолі. Молодіж там тоді ще дуже слабо була підготовлена і лиш поволи стала купувати і читати „Письмо до Громади.“ Але потому і тут діла поправили ся, бо вже за пару місяців доносить лист із Дрогобича, що беруть ся закладати громаду, і що в Дрогобичи великий поступ.

Не даремне отже писав Бudevоля свою відовзу. Вона не тільки не дала упасти патріотичним чутям, але ще й піднесла їх декуди, як се видимо з наведєних виписок із листів. Але проєкт адреси упав. Може він був лиш способом агітації, що мав піддати молодіжи і людям на провінції якусь роботу. Декуди, як у Самборі і на селах хлопці взяли ся збирати підписи; але на селі попи або казали: „Як нам консисторія накаже, то все зділаєм“, або відмовляли ся тии, що вже старі і не можуть так фантазувати як молоді (лист з села Іванкова), або навіть виступали против проєкту (лист з Перемишля). Один перемиський громадянин навіть бояв ся, що адрес „Берном¹⁾ пахне“ (той сам лист). Та

¹⁾ Фортеця в Берні була місцем, куди висилали тяжких злочинців, в тім числі й політичних. *Іс. Фр.*

й хоч би навіть усі громади були вже на стільки упорядковані, щоб могли таким великим ділом зайняти ся, то перепроваджене його було неможливе, коли погадаємо, що громади провінційальні склали ся з гімназіястів, яким неможливо було вести агітацію політичну на великі розміри.

Щастє одначе, що Бudevоля встиг хоч патріотичний запал молодіжи підтримати через 1864 рік. Бо рік сей був доволі тяжкий для молоді партії. „Мета“ не могла виходити як слід; фінансові засоби були дуже слабі і виспхали. „Мета спить“, жалують ся Самбірці, „чоловік тішив ся трошки, а теперечки що? вороги сьміють ся нам у очи, сьміють ся з наших трудів... но надія нас скріпляє, що ми одоліємо, Братіку...“ Бо все таки удавало ся Бudevолі листом або теплим словом підтримати молоденьких патріотів, поки його енергічним і безперестанним заходам не вдало ся знов оживити видавництва і літературний рух при кінці 1864 року так, що вийшов Народний Календарь, прийнятий дуже симпатично, а з початком 1865 року аж три періодичні виданя: „Мета“ яко орган політичний, „Нива“ яко орган літературний і бібліотека повістей під н. „Руська Читальня“. Народний рух, повидимому, підносив ся чим раз вище.

Щирій відгомон знайшов голос Бudevолі також і в Станіславі. І тут були вже народовці, хоч, о скільки можна судити з доступних мені матеріалів, добре з'організованої громади тоді ще не було. Згадуючи про тернопільську громаду, один тернопільський лист каже, що є в ній і Б... з станіславівської громади, „котра однакж, як він мовить, попереднього (1863) року ще не була уґрунтована, котру-б тільки менше-більше от схапкою назвати-б можна“. Але книжки і газети купувались і читались як і по иньших містах, і в 64 році один студент видавав навіть газетку „Вішун“, і станіславівська молодіж, хоч не конче зорганізована, жила тим самим життям і тими самими гадками, що й решта поступової галицької молодіжи, і з таким самим жаром читала листи і Письмо до Громади Бudevолі.

Аж піднесений рух літературний 65 року допровадив і тут розкинених молодих народовців до організації. Думаючи, що читачам цікаво буде вглянути подрібно в спосіб, в який тоді закладали ся ті осередки народного життя в Галичині і як самі молоді студенти відносили ся у себе дома до справ народніх, я хочу подати образ завязаня станіславівської громади, раз тому, що про-

завязане се я знаю не з листів, але бачив його власними очима, а потому передовсім тому, що тут ми перший раз познайомимося з Володимиром Навроцьким, який в життю народньої партії заняв важне місце, і який подав властиву причину до написання отсеї праці.¹⁾ Але описуючи перше зібране громади я мушу признати ся, що опис свій роблю лиш з памяти, не на підставі яких записок і що особливо в бесідах, які вкладаю в уста громадян, я старав ся віддати лиш духа, що панував тоді між молодіжю, а не дословний текст, якого не памятаю. Знаю, що сего в історичнім представленю не повинно бути і для того наперед признаю ся до гріха; але думаю, що подрібніше представлене самих стремлінь і духа громади, як він заховав ся до тепер у моїй памяти, в далеко яснішій сьвітлі покаже тодішні змагання галицької молодіжи, як суше занотоване факту в листах або яких записках. Для того й відступаю на сей раз від сухого історичного сконстатованя, і вкладаю громадянам в уста такі слова, які вони безперечно в тих часах могли говорити, щоб виразити свої гадки і якими тоді звичайно ті гадки виражали ся.

Безпосередню ініціативу до заложеня громади в Станіславі дав львівський семінарист Олекса Непоправний²⁾, товариш і приятель Будеволі. Познайомивши ся літом на вакаціях із одним студентом, Іваном Заневичем,³⁾ він подав йому гадку, що добре би було, коли-б і станіславівські народовці злучили ся так як по иньших містах у громаду, коло якої як коло осередного пункта групувались би порозкидані сили людей одної гадки. „Ви самі бачите, — говорив він — яке тепер у Львові і по иньших містах оживленє, як усюди робота аж кипить. Кождий, хто в такий важний час захоче даршувати з заложеними руками, приймає на свою душу великий гріх перед народом. Дятого і Станіславів не повинен лишити ся позаду иньших міст; він мусить стати ся осередком житя народньої молодіжи в Покутя і Гуцульщини. Ми на Станіславів покладаємо великі надії.“

¹⁾ Про генезіс праці пок. Терлецького див. мою статю «Остап Терлецький» у Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 1., стор. 47—51. *Іс. Фр.*

²⁾ Громадський псевдонім звісного заслуженого діяча о. Ол. Стефановича. *Іс. Фр.*

³⁾ Громадський псевдонім Остапа Терлецького. *Іс. Фр.*

Заневич обіцяв порушити сю гадку між товаришами і приїхавши по вакаціях до Ставіслава, взяв ся зараз до діла. З аркушем паперу в кишені бігав він по цілїм місті між товаришами збираючи підписи тих, що приставали на заложенє громади і хотїли до неї приступити, агїтував, говорив, поки не поставив на своїм. Робота йшла зрештою легко, бо всі дуже раді були новому ділу. Прийшов нарешті час першого зібраня громади.

Було се в осени 1865 року. На дворі вже починало смеркати. Серед лозовина, недалеко від Тисьменицької Бистриці сидїло на невеличкім зрубї кілька молодих хлопців, студентів гімназії. Всі вони сидїли спокійно, лиш часом перекидуючи ся кількома словами; всі були в урочистім настрою духа. Кождої хвилї до невеличкої зразу горстки стало сходити ся чим раз більше хлопців; вони приходили то по одному, то по кількох нараз. Зібрало ся таким способом до 25 душ. Спокійна і майже понура з разу горстка стала по трохи оживляти ся; пішов сьміх, декотрі починали затягати пісні, декотрі, до тепер незнайомі, почали знайомити ся.

Тимчасом зовсім смеркло ся. Ніхто вже більше не приходив. Тодї з поміж гурту обізвав ся голос:

— А що, чи всі?

— Всі.

— То зачинаймо. Іване, зачинай.

Іван Заневич був один із наймолодших з поміж усіх хлопців, що тепер разом звернули ся до нього, чекаючи, що він буде говорити. Його блїде, схороване лице тепер було ще блїдше як звичайно; його сиві очі то сьвітили ся як у вогні, то погасали і він увесь тряс ся як у горячці. Видко було, що він дуже роздразнений і зворушений. Іще перше, коли иньші хлопці витали ся між собою, говорили, він то сїдав задумавши ся, то зривав ся і ходив поміж лозовинем і не міг опанувати свої чутя, хоч знав, що буде мусів говорити і що треба буде говорити складно і до ладу. Він ждав сеї хвилї як раю і давно вже тїшив ся на винїшній вечір, — але тепер, коли хвиля настала, він бояв ся, що попусе все діло і що недоріс до великої роботи, яку випадкові обставини вложили на його слабї плечі і яка повинна була дістати ся кому иньшому з його товаришів, з котрих кождий був старший і розумніщий від нього. До великої роботи! Бо в його думці те, що сього вечера мало стати ся, було великим історичним фактом, який в купі

з иньшими подібними фактами мав здвигнути нарід високо понад його дотеперішнє положенє і збудити його із мертвого сну до нового, сьвіжого, самостійного житя. Він був гордий тим, що належить до сподвижників сього факту і в своїй гордості рівняв своїх товаришів і себе з тими козацькими громадами, що перед віками, десь далеко, на степах, біля старого Славутиці-Дніпра лагодили ся до борби за свою і свого народа свободу. Тихий, теплий вечір, погідне, звіздами засіяне небо і легенький шум недалекої Бистриці доливали ще більше чару до його і так уже очарованого серця і якимсь солодким туманом покривали його думки; давні козаки і його товариші зливали ся в один блискучий, фантастичний образ.

Ах! який він був тоді щасливий! Не чув він ані горячки, ані роздразненя і як дитина в колисці колисав ся він у тім солодкім тумані, що витворила його горяча, молода фантазія. Він був би навіть зовсім успокоїв ся, як би не почутє, що ось за яку мінутку той важний історичний факт буде мав довершити ся і що в тім факті і на нього припадає немаловажна роля. Треба було сказати, ще се за факт і на що він робить ся і яка робота припадає на кожного. А сказати мав він. Се його троха тішило, то правда, але більше його непокоїло. На що всі сї формальности? сердив ся він. Як би то було гарно, як би всі війшовши ся, самі собою відразу зрозуміли, о що іде, запалили ся до великої праці і зараз зробили її! А тут іще треба говорити! Се в його думці виглядало як би на профанацію великого діла...

Але що-ж було діяти? Голос: „Іване, зачинай!“ показав йому, що рішуча хвиля настала. Треба було говорити і на кожду золоту думку знайти звичайне руське слово. Він і став говорити, але спосіб, в який він говорив, показував велике роздразненє, яке він переносив. І тепер він тряс ся цілим своїм слабеньким тілом і то сїдав, то вставав. Слова з трудом виходили йому з уст, — говорив як би каміне викидав із грудий і як камінєм кидав словами між товаришів, злостячи ся на кожде слово, що воно зовсім не те говорило, що він хотів сказати.

„Славні козаченьки“ — почав він — „леґіники руські любі та щирі, товариші і братя! Настає важна хвиля для нашої Матери-України. Се хвиля нашого народнього відродженя, патріотичної праці і борби за волю нашого рідного краю. Бороли ся, правда, за неї і наші батьки козацькі, зливали своєю дорогою

кровю широкий степ, рідну Україну. Але волі вони не вибороли. Давно вже заржавіли їх шаблі, застигли їх горячі серця і тільки високі могили передають нам, їх унукам, згадку про давно минулі часи. Їх потомки стогнуть у тяжкій неволи, не наючи на рідній землі кутка, який би могли назвати своїм і де би могли спокійно вложити замучену голову. Пропадає Україна! І коли на місце давних борців за народню свободу не стануть нові, свіжі сили, готові за нарід наложити своїми буйними головами, то всі загинемо марне в чужім ярмі і слід пропаде за нами. Бо нарід, що не вміє боріти ся за свою волю, не варт жити на світі і мусять пропадати. Але наше серце каже нам, що і для нас зближає ся хвиля народнього освободження. Із прибитої мужицької груди озвав ся вищий голос народнього генія і завзиває всіх вірних синів народа до нової, послідної борби. „Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кровю волю окропите!“ І на сей голос великого Батька-Кобзаря, що як блискавка проніс ся по широких степах рідної України і відбив ся аж о сині Карпатські гори, що рідним українським словом виспівав усю недолю, все горе замученого народа, підняли ся з усіх сторін щирі робітники і борці за свободу, ти би казав, що отворили ся високі могили і випустили давних козаків, щоб вони в новій борбі докінчили зачату велику роботу. Правда, не з шаблями та гаківницями стали нові робітники до трудного діла. Інший настав час і інший мусять бути спосіб борби. Замість гармат ми мемо боронити ся наукою, замість гетьманів поставимо людий науки і вольного слова.

„Але і вороги не сплять! Почули вони силу оживаючого українського слова і голосний протест безсмертного Кобзаря запалив їх до нових мук над прибитим народом. Замучили вони великого поета у сибірських степах, а його кобза лежить осиротіла, німа... Хто її підойме? Хто настроїть нові струни замість давних, порозриваних? Чи і ми, як наші прадіди, ляжемо у могилу невольниками, не добувши народови золотої волі!“

„Ні! не ляжемо ми невольниками у могилу! Коли лютий ворог побояв ся мирного апостольського слова і придавив на Україні рідну літературу, то не зможе він придавити нас, Галичанів... Осиротілу кобзу українську підойме галицька земля і з синіх гір Карпатських пронесе ся по всій Україні свобідне, не сковане московськими путами слово нового Кобзаря...“

„Ставаймо-ж і ми, панове громадо, до народньої роботи! Тяжка наша робота, то правда, а сили наші слабі. Але громада великий чоловік. Чого не зробимо кождий сам собою, то зробимо у громаді...

„То ми зробимо у громаді...“ повторив він іще раз зриваючи ся знов із місця, на яким сидів і починаючи знов ходити в невеличкім кружку, котрий лишили йому обступивши його товариші... Але далі він уже не годен був говорити. Він уже давно боровся з собою, щоб утримати ся в рівновазі, але тепер почув, що до кінця не договорить. Уста його ще механічно кілька раз порушали ся, як би хотіли силоміць говорити далі, але слъози затопили увесь кінець бесіди. Він голосно, ревно заплакав. Ніхто не переривав голосного хлопячого плачу...

Але треба було доконче сказати, що і як ми зробимо в громаді, треба було пояснити, чого ми вийшли ся і вложити програму тої роботи, до якої всі лагодили ся.

Тоді виступив з поміж громади високий, сухий та тонкий студент в окулярах, цілим своїм складом зовсім неподібний до свого горячого і нервового попередника. Він був спокійний, холодний, майже байдужний, говорив сухо і коротко, часом надумуючись, як би бояв ся, щоб не сказати зайвого слова, яке би хтось міг уважати пустою фразою. Його веселі очі і високе рівне чоло свідчило про бистрий розум. Виступив він сміло, але не вириваючи ся, як би знав, що в цілім товаристві нема йому рівного і що хто-б і говорив, усе таки йому припаде сказати рішуче слово. З початку довгі його руки як би заваджали йому; він не знав, що з ними зробити і перекладав їх на всі сторони, але і руки швидко успокоїли ся на грудях і він, як із каменя витесаний, стояв на однім місці, доки не скінчив свої одностайним голосом виголошеної бесіди.

Студент сей називав ся Володимир Навроцький.

— Усі ми, кілька нас тут є, — сказав він, — від винішньої днини лучимо ся в товариство, в громаду, щоби спільними силами лагодити ся до служби народови, а по части і тепер йому служити, на скільки будемо зміли. Сказав уже Запєвич, що на Україні література українська заборонена. Сим закауом уряд ворожий нашому народови хоче спинити розвиток української мисли й інтелігенції, яка не знаючи матірнього язика і не розвиваючи своєї

літератури останеть ся між українським мужицтвом таким чужим елементом, як польське панство і московська бюрократія. На нас Галичанах лежить тепер подвійний обовязок. Раз — робити свою роботу для галицького народа, а другий раз — помагати нашим українським землякам у їх борбі з московським деспотизмом. Чи ми обі сі роботи встигнемо як слід зробити, покаже час. Як на нинішню хвилю, річі стоять так. В Галичині виходять тепер два наші виданя: Мета і Руська Читальня. В них печатають ся праці галицьких і українських писателів і вони перед сьвітом репрезентують тепер стремління нашого народа до літературної самостійности. Їх ми мусимо підтримувати, т. з. всі ми громадяни мусимо їх пренумерувати і кождий із нас мусить старати ся і в позагромадських кружках шукати для них пренумерантів. Далі ми потребуємо знати нашу історію, нашу літературу. На се треба книжок. Мусимо отже заложити громадську бібліотеку. На бібліотеку і ще й на инші громадські видатки треба грошей; треба наймити громадську хату, де би ми могли разом сходити ся, пізнавати ся, ділити ся роботою і гадками. На всі сі видатки мусимо заложити громадську касу, що має повстати з місячних вкладок кожного громадянина. А мусимо ми также пізнавати й нарід, якому хочемо служити, мусимо пізнавати його гадки, мусимо знати, куди він іде і чого він хоче. Се ми можемо зробити лиш пізнанєм зібраної уже усної словесности і дальшим збиранєм народних пісень і казок, вичуванєм народних звичаїв і обичаїв. Згода, панове громадо?

— Згода, згода, — закричали всі. Бесіда Навроцького всім сподобала ся. Але найбільше може вражінє вона зробила на Занєвича, що не міг надивувати ся, як про такі великі справи можна було говорити так ясно, коротко і так холодно.

— Коли згода, то й добре, — додав Павло Попович (Студницький). — Статути громадські читав кождий? — спитав він.

— Статути я читав кождому, коли його вписував у громаду. Тепер хіба коли хто має що додати або переіменити, то най скаже.

Ніхто не мав нічого сказати — статути громада приймила такі як були. Потому вибрала виділ громадський, віта, присяжного, писаря, бібліотекаря і касієра. Вітом став Попович, присяжним Навроцький.

Потому всі зобов'язалися чесним словом держати справу існування громади перед чужими людьми в тайні. (В інших громадах присягали).

Скінчивши таким способом перше своє засідання громадяни заспівали ще патріотичну пісню „Ще не вмерла Україна“ і загальний ентузіазм розлився нарешті в цілім потоці пісень. Хлопці почали поволі розходити ся. Всі були дуже оживлені і веселі. Для всіх почалося нове життя, життя пишних мрій і ідеалів. Чули вони вправді і читали навіть у книжках, що дорога до народної свободи дуже терниста і прикра і що багато треба буде покласти людської праці і людського поту, заким хоч що троха можна буде осягнути. Але від чого вони були молоді? Вони тернисту дорогу так густо і високо устелили собі квітами й поезією, що терня ні видно ні знати не було. Вони були щасливі тим ідеальним щастям, яке чує кождий чоловік, коли піднесе ся по над свої особисті і дрібні інтереси і стає жити для щастя інших. А вони тільки що шлюбували жити для свого народа!

Веселим і здоровим життям закипіло тепер у молодій громаді. Роботи було багато, бо громада існувала ще лиш теоретично і треба було вистарати грошей, книжок, хату, як було ухвалено при заложенню громади. Вся ся робота робила ся охоче. Кождий бачив, що і в його кутику зачинала ся правдива служба народови і кождий докладав своїх сил, аби в сій службі не лишити ся по заду другого товариша.

Належало до громади кількох мужицьких синів студентів. Їх приналежність до громади давала всій роботі як би вищу санкцію цілого народа. Їх устами нарід похваляв і приймав службу громади і признавав її доброю і відповідною. Вони-ж родились мужиками, не як більша половина громадян, „паничами“, і могли найліпше знати, чи те, що робить громада, добре чи зле. Вони казали, що добре, і громада вірила, що добре.

А надто коли би навіть міг був знайти ся в ній який недовір, то весь його скептицизм був би мусів розплисти ся перед тим очевидним фактом, що й головні наші письменники були мужицькі діти. І Шевченко і Федькович були мужицькими синами; Федькович був навіть, як ми думали, справедливим мужиком, бо носив ся по мужицьки. Ми все робили, що вони нам казали, і були переконані, що се єсть власне те, що би нам нарід казав

робити, коли би міг своїми устами до нас в тій справі заговорити. „Обніміте, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться ся, заплакана мати!“ казав Шевченко, і ми обіймали його і любили так, як лиш молоді серця вміють любити. „Учітесь, читайте, і чужому навчайте ся, й свого не цурайтесь!“ І ми вчили ся, читали, — лиш що на біду книжок було дуже мало, — а все що своє, питоме, а особливо рідну мову ми не то що любили, ми її обожали. Все могли наші противники зачіпати і висьмівати, але народню мову ми боронили як остатию кріпость, яку батьки нам лишили у спадщині. Ми всі були запеклими язвкословами і найсухіша фільольогічна розправа, що боронила самостійности українського язика, більше в наших очах мала значіне, як найкраща поема написана тою мовою.

Загалом усі сподівали ся великих результатів із своїх заходів і кождому молода фантазія малювала чарівні образи недалекого гаразду народнього, в якім сльози висхнуть, журба і голод зникне, всі будуть рівними братами і настане свобода на дорогій Україні. Були навіть такі, що сліпо вірили, що незабавки прийде якась незвичайно важна хвиля, в якій цілий нарід підійме ся проти ворога і виборе собі повну самостійність.

Один може Навроцький із усіх Станіславців не виходив багато дальше поза ті границі, які він сам виложив у своїй програмі. Не тому, що він був зовсім вільний від поривної, запальчivosti своїх товаришів; ні, він разом із ними ввів, де було треба, запалити ся і під його холодною на перший погляд поверховністю било щире, патріотичне серце. Але те серце било рівно і не заглушувало розваги і він і в найбільшій запалі ввів рахувати ся і з обставинами і з своїми силами. А що був чоловік дуже здібний і більше читав і знав як иньші, то й ліпше ввів розглянути ся в справах щоденного життя як молодші його товариші, мислив ясніше і ліпше бачив, що в даній хвилі можна і треба зробити. І він завсїди, не оглядаючи ся на иньших, совісно зробив те.

Задля сього свого ясного і тверезого способу мислення він помини свого патріотизму скоро міг спостерегти, де ентузіязм і практична робота переходили в карикатуру і робили ся сьмішними. Всяка пересада, карикатура сердила його, особливо коли вона робила ся з вирахованя, аби блиснути перед товариством, додати собі якогось значіня. Тоді він дуже сердив ся, а сердити ся він

умів. Тоді його критика бука немплосерна і остра як ніж; він бив словами як довбнею і нещасливий був той, хто йому попався в руки. Але він умів бути й добродушним і хоч ніколи не покидав своєї іронії і любив посьміятися над иньшими, то його іронія вміла бути такою тонкою і делікатною, що не тільки не ранила, але притягала до себе і чи то в поважних нарадах, чи в приятельських розмовах буда як сіль у страві, без якої і страва не стравою і хліб не хлібом.

Така вимовільна, несвідомо карикатура, роблена зрештою в найліпшій вірі, лежала і в тім, як молоді студенти одягалися по народньому. Хиба-ж не було противоріччя в тім, що молодіж хотівши одягатися по народньому, записувала моделі народньої одяжі в Україні, замість узяти їх від народа, серед якого жила дома? Хиба-ж той наряд, який вона бачила по своїх селах, не був такий сам наряд, як і той, що живе на Україні? І чим одяга галлицького мужика гірша від одяжі українського мужика? Але молодіж не одягала ся навіть по українськи, бо та одяга, яку вона уважала українською, або козацькою, певне ніде не існувала і була лише штучним плодом фантазії патріотичних модистів. Сю сьмішну, карикатурну сторону народничання Навроцький зараз спостеріг. Памятаю, я раз ішов з ним зі школи. Перед нами о кільканацять кроків ішов один студент, убраний „по козацьки“. Мене той стрій аж за очі ловив і я дуже завидував, що не годен був купити собі таке убранє. „Знаєте, Бузьку — Навроцького прозивали Бузьком — як би я хотів убрати ся по народньому!“ вирвало ся мені. „По народньому! — скрикнув він. — Де ви виділи наряд, щоб так убирав ся? От той парубок онде, той ходить по народньому, а се що? се попросту сьміх тай годі. Коли по народньому убирати ся, то так, як наші мужики. Купіть собі сердак, ремінь, сорочку мужицьку, тай ходіть; буде й дешевше й розумніше.“ Я лиш видивив ся на нього; таким радикалом я не був і се мені ніколи і в голову не приходило. „Я не жартую, — додав він. — Або ми паничі і носім ся по панськи, се не такий великий гріх, або коли хочемо бути зовсім консеквентними народвцями і носити ся по народньому, то носім ся зовсім по мужицьки.“ Річ се дрібна, коли хочете, але дуже характеристична. Як одяг „народня“ тодішної молодіжи була лиш плодом фантазії, так і наряд, який вона любила, був якийсь штучний наряд, що жив

упала і сама „Мета“; весь літературний рух спинився і головний штаб молоді партії розпався.

Вражіння, яке сей сумний факт зробив на молодіж, було незвичайно прикре, подекуди навіть потрясаюче. Але треба було все таки перебути його; треба було застановити ся над його причинами і подумати над тим, що далі діяти.

Сим застановленням, що містило в собі багато болючих хвиль, партія зачинає, так сказати, —

III
M-
DCE
M-
M,

1875